

KAPOSVÁR FÖLDRAJZA

IRTA

LADÓCSY KÁROLY

BUDAPEST, 1942.

Székelyvár 3003/ura

Vb 14763

KAPOSVÁR FÖLDRAJZA

IRTA

LADÓCSY KÁROLY

BUDAPEST, 1942.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000872407

Sz 1/91:	V	B	A 4763
----------	---	---	--------

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Régiség- és Tudományi Intézetek Könyvtára	
Lelt. napló: <u>VI.</u>	Sz.: <u>VI.</u>
a csoport: <u>1000.</u>	szám.

Felelős kiadó: Ladócsy Károly

OTTHON-NYOMDA, (KIS IVÁN) BUDAPEST, IX., LÓNYAY UCCA 50. SZ.

TELEFON: 187-287, 187-577.

Bevezetés.

Ha az utas Dombóvár felől érkezik városunkba, a Nagygát alatt bekanyarodva első, amit maga előtt lát: egyik oldalon a cukorgyár épületei, vasúti sínek, gyárkémények, másik oldalon a Zselicség erdős magas hátai és széles völgytalpakon meghúzódó házak. Az állomás nagy épülete, a szélesen elterülő sínpárok és több irányból egyszerre befutó vonatok azt a gondolatot váltják ki benne, hogy kis települések közül kiemelkedett *fejlett ipar-városba* érkezett. E tekintetben, ha időt szakít magának, hogy a várost megtekintse, később sem csalódik.

Egyik legalkalmasabb hely a körültekintésre az Iszákhegynek a város felőli oldala, ahonnan olyan érzéssel tekinthet át az idegen, mint *egy kisebb Budáról egy kisebb Pestre*. A két pont között folydogál ázott csatornájában a Kapos, tőle nem messze a malomárok vize és a vasútvonalak kísérik a csatornát dél és észak felé. Másik magasabban fekvő pont a fából készült *Cserikilátó*, ahonnan látni lehet templomokkal, sűrű emeletes házak tömegével kiemelkedő belső városmagot. Kapostól északra gőzmalom és téglagyárak kéményei látszanak. Az út emelkedőjénél a Kapos és a vasút vonalának találkozásánál a régi vár helyén a „Nostra“ hatalmas épülete áll. Mellette a vásártér, lejjebb az ártérben fatelep, vajgyár, majd a téli gazdasági iskola, a Cserben pedig az erdei iskola fekszik. A Kapos árterében a régi vasgyár épülete, odébb a Donner-városba vezető vasúti átjáró látszik. Alatta terül el a pályaudvar és a szélesen elterülő sínpárok. A keleti háton, ahol a kilátó áll, a gyümölcsösök pompás fái, majd kelet- és délkeletre az Iszák villái, Rómahegy épületei és az Ivánfahegy alján meghúzódó házak látszanak. Ugyanígy rendeződnek a város többi szélein is a házak és ipartelepek, keletre a már említett cukorgyár épületcsoportja, északra a város szélén két téglagyár. Ha a Füredi-útról vagy Kanizsai-útról északnyugat felől közelítjük meg a várost, először falusi típusú, utcára merőlegesen épített földszintes házakat találunk. Beljebb a két út egybeolvad. Már egy-egy iparos vagy kereskedő táblája tűnik fel a még falusi jellegű házak homlokzatán. Még beljebb a házak az utcára párhuzamosak, minden házban üzlet van és mikor a Széchenyi-térre érkezünk Nepomuki Szent János szobra elé, bent

vagyunk a kereskedő negyedben, emeletes házak között. A hetenkint kétszer tartott vásárnapokon a tér színes pont Kaposvár kereskedelmi életében. A vidék ruha-, lábbeli és egyéb szükségletét itt szerzi be. A térről három utca vezet el: Vár-utca, Korona-utca és a Berzsényi-utca, amelyiken ide érkeztünk. A rövid Korona-utcán áthaladva a Kossuth-térre érünk, ahonnan a település egykor elindult. A teret a róm. kat. templom, Pénzügyigazgatóság, Városháza, Rendőrkapitányság és a Korona-szálló épületei veszik körül és az innen kiinduló Fő-utca, Teleki-utca, Erzsébet-utca, Korona-utca, Zárda-utca alakítják *szabálytalan dekagonná*.

Ettől a központtól kifelé északnak és keletnek haladva találjuk Kaposvár teljesen városias jellegű, periódusosan telepített részeit, melyekben a pompás kertes villák, nagy bérházak mellett a szecessziós korszak keresett stílusában épített s a mai modern skatulya formájú házakat egymás közelében is megtalálhatjuk. A belvárosban még üres telek is előfordul, igazolására a gyors fejlődésnek. A széleken a Tisztviselőtelep csendes villái alkotnak szoros négyszöget és még kijebb az altiszti elem apró ház-epigonjait láthatjuk. Minden rész egy-egy fejlődését mutatja a városnak, leolvashatjuk róla keletkezési időszakának esztétikai felfogását, anyagi jólétének, illetve szűkös viszonyainak jeleit.

Közben az utcákban felmagaslik a középületek nagy száma, hirdetve, hogy kultúra, közigazgatás, törvénykezés, egészségügy, pénzügy, ipar, kereskedelem, katonaság székhelye a város. A parkok, tennis- és futballpályák, virággal szegett utcák az emberi élet differenciáltságát és magasabb igényeit, a nagy forgalom és üzleti tevékenység a lüktető élet és fejlődés folytonosságát hirdetik.

Földrajzi helyzet.

Kaposvár Zselicből nőtt ki. Belső- és Külső-Somogy érintkező vonalán, a Zselic északi szélén, a Kapos partján fekszik. Ez a földrajzi helyzet már erős telepítő erőt rejt magában. A Duna—Dráva—Balaton háromszögnek majdnem középrészén nőtt fel megyeszékhellyé és központvárossá. Háromféle talajvidéknek is találkozó pontja. A folyó, illetve csatorna völgyében fontos útvonalak vezetnek kelet és nyugat felé; észak—déli irányban pedig szárnyvonalak kötik össze a Balatont Pécs vidékével s ezek is Kaposváron futnak keresztül.

A Budapest—Fiume közti fővonalba belekapcsolódó szárnyvonalak termékei itt cserélnek gazdát s a város ipari termékeinek *hatótávolsága* Pécs—Nagykanizsa—Székesfehérvár—Balaton volt, sőt a világháború előtt Horvátország közép- és nyugati feléig terjedt.

Erős versenytársa Pécsnek, Nagykanizsát felülmúlja minden vonatkozásban. Fent körülírt vidékéből mindent magába gyűjt (termény, élelem, tüzelőfa, állat, stb.) s vidékét mindennel ellátja (fűszer, ruha, építőfa, téglá, stb.). Ezt a gyűjtő és kisugárzó hatását *szellemi* téren is gyakorolja (kórház, bank, iskola, stb.).

Városunk ezt a központiságát fokozatos fejlődéssel érte el. Minden város élő organizmus, állandó fokozatos fejlődéssel. Az organizmusok életét többféle módon kísérhetjük figyelemmel s többféleképp adhatunk számot fejlődéséről.

Munkámban egyes szervek fejlődését írom le működésük közben, valójában azonban azokról az erőkről szólok, melyek a szerveket éltetik és mozgatják. A város létrejöttében s az utána következő idők periódusos folyamatában legfőbb tényező a megye nemessége, mely állandó támogatója ennek a fiatal városnak. Szólok a hátráltató erőkről is. A település közvetlen kialakítója a lakosság azonban nem zárkozhatik el a föld adottságai elől (talaj, éghajlat) s nem távozhathat a miliő adta keretből, amely helyi és helyzeti energiáinál fogva a gyors fejlődésnek lehetőségeit ezen a *helyen* adta meg.

A legutóbbi száz év alatt a város lakossága tízszeresére nőtt, az egyszerű faluból a megye legnagyobb települése s egyetlen városa lett. Azokat a tényezőket ismertetem értekezésemben, ame-

lyeknek egymásra való hatásából született meg ez a páratlan eredmény.

Kogutowicz Dunántúl és Kisalföld c. könyvének zárószavában Kaposvárt a Zselichez tartozónak vallja. Valóban hozzá is tartozik. Kezdetben erős volt ez a kapcsolat, hiszen Kaposvár az Esterházy-birtok központja volt és földrajzilag is a közepén feküdt.

A mult században azonban a város az önállósodás felé való törekvései közben kissé megfeledkezett zselici mivoltáról.

Ma megint a Zselic felé fordult, akárcsak az úrrá lett falusi származású ember, ki gazdagságából becsületesen juttatni akar atyafiságának. A központváros hatalmának és bőségének kisugárzásából indul meg Zselicben az útépités, tejszövetkezetek alapítása, a lakosság szociális viszonyainak felkutatása és a hiányok kiküszöbölése. És természetesen a vásárok és piacok nagy árufelvevő készsége szintén jobb körülményeket teremt Zselic és a közeli vidék lakosságának.

Felszin.

Ha légvonalban összekötjük a kaposújlaki (szarkavári) kastélyt a kaposszentjakabi rommal, akkor a dombhát, amelyen a város épült, ezen az elképzelt egyenesen túl 1 kilométernyire nyomul le délnek. A dombhát átlagos magasságául azt a lösszel borított *pihenőt* vesszük, amely a 150-es és 155-ös szintvonal között terül el kb. 950 méter hosszúságban, s rajta a 20. század eleji településsel.

A Kapos a levantei korszakban keletkezett törésvonalban folyik. A vetődés folytán kiemelkedett Zselic északi falának lejtőszöge nagy. Ugyanis a feldarabolt Pannon-tábla megbillent rögein lősz fekszik, amely réteg ott, ahol növényzet takarja, lankás, ott ahol növényzet nem takarja, azonban meredek.

A dombok abszolút és a Kapos szintjéhez viszonyított magassága:

név:	abszolút magasság	relatív magasság
Kaposszentjakab	205 m	80 m
Ivánfa	203 „	75 „
Rómahegy	180 „	50 „
Kaposhegy	197 „	65 „
Kecelihegy	179 „	44 „

A dombokon megjelennek a löszre jellemző omlásos, meredek falak, a *horhók*. Az Ivánfahegy s Rómahegy tetején vezető utak lassan mind mélyebbre süllyedtek s ma az úton haladó kocsik egészen eltűnik a keskeny löszútban. Az Iszákhegy meredek, városfelőli oldalát akácos védi a további omlásoktól.

A Kaposba folyó zselici patakok torkolatánál a szabályozás előtti berek gazdag lápnövényzetének szegényes maradványai élnek a tőzegtalajon. A láposodást az ókori lakosság azzal is elősegítette, hogy gátakat épített (Tüskevár, Gilice). A Kapos elláposodása előtt keletkezett diluviális terraszokon¹ találjuk a régi kelta

¹ Kogutowicz K.: Dunántúl és Kisalföld. Szeged, 1930. I. 233. o.

településeket: Kapos vára, Pap Jankó szigete s lefelé végig a Kaposon régi vízvárak, amelyeket a mostani árvizek is csak ritkán borítanak el.

Ott, ahonnan a lösz a szél s a vízmosság elhordta, barna erdei talajt találunk. Kaposszentjakabon a felszínen, Kaposvárott mélyebben találjuk főleg a zselici oldalon, a pleisztocén durva homokot.

A pannon agyag, mely a lösz alatt helyezkedik el, igen alkalmas tégláégetésre, mit igazol a város határában hosszabb vagy rövidebb ideje működő több téglagyár.

Éghajlat.

A város éghajlatáról írt rövid ismertetésemben² csak az 1930-as évek előtti adatokról esett szó. Azóta a legutóbbi 10 évet is részben feldolgoztam s most itt közreadom. A város keletkezésének egyik legfőbb faktórával állunk itt szemben, amely kedvező adottságaival a fejlődést elősegítette s a teljes kifejlődésben is fontos szerepet játszik.

Hőmérséklet. Kaposvár hőmérséklete 30 éves átlagot* számítva 10.8°C . A 60 éves átlag 10.7°C . A januári középhőmérséklet (30 éves átlag) -0.2°C , a júliusi középhőmérséklet 21.4°C . A kettő különbsége 22.2°C . Ha 60 éves átlagot számítunk, akkor a tél hidegebb, illetve január: -0.9°C . Középértéket mutat, július pedig melegebbet: 21.8°C . A kettő különbsége 22.7°C .

A napsütés városunkban aránylag gyakoribb, mint sok dunántúli városban. A borultság évi átlaga 5.6, vagyis 56%. Ez az arány megegyezik több alföldi várossal (Szeged, Kalocsa, Eger). Városunk éghajlata szerencsés átmenet a két vidék, Nagyalföld és Dunántúl éghajlata között. Ezt igazolja a nyári napok gyakorisága: 77. A hőségnapok gyakorisága tekintetében csak Jászberény és Kecskemét veszi fel vele a versenyt. A hőségnapok évi száma: 25. Júliusban és augusztusban van a legtöbb hőségnap. A forró napok gyakorisága 2.7. A két vidék összes városai közül az első e tekintetben. Téli napok gyakorisága tekintetében ugyan valamennyi magyar város megelőzi Kaposvárt — az ország legkevesebb téli napját, meteorológiai értelemben, itt találjuk (18), — de viszont fagyos napok tekintetében mindjárt Sopron (97) és Tapolca (96) után következik 94 nappal.

Légnyomás. Hónapok szerint, tengerszintre redukálva mutatja a táblázat. (Tengerszint feletti magasság 158 méter 0°gr . corr.: 0.1)

² Ladócsy Károly: Kaposvár éghajlata. Kogutowicz-émlékkönyv. Szeged, 1939.

* A 60 éves átlag 1871—1930, a 30 éves 1901—1930-ig.

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
66·2	64·4	62·1	60·1	61·4	61·6	61·3	61·9	63·7	63·8	63·9	63·8

Évi közepes légnyomás (30 éves átlag): 762.82 mm. A havi középértékekből jól látjuk a tavasszal meginduló felmelegedést, majd az őszi erősebb maximum hatását. Az évi közepes érték a dunántúli városokéval egyértékű a pozsonyi kapun beáramló levegőtömegek azonos hatása folytán.

Csapadék. Kaposvár csapadék és széljárás szempontjából érdekes átalakuláson ment át 40 év óta. 40 évvel ezelőtt kevesebb volt a csapadék, mint ma és az uralkodó széljárás a nyugati volt. Mediterrán hatás mutatkozott már akkor is. Nem feltűnő módon, de amint táblázatunkon (I. I. sz. tábla) látjuk, az őszi esőzés mindig több a tavaszinál. Az évi csapadékösszeg 715.3 mm volt. A 40 és 30 éves átlag számításánál még az tűnik ki, hogy a legtöbb csapadékot a nyári esők adják és júniusban van a maximum. (II. sz. tábla.)

I. Csapadékmennyiség évszakok szerinti átlaga.

Észlelő hely	Tél	Tavas	Nyár	Ősz	Évi közepes mm.	Észl. évek száma
(1901—1930)	41·1	62·1	72·8	62·5	715·3	30
Kaposvár (1901—1940)	44·0	61·7	72·6	65·4	731·2	40
(1931—37)	58·9	55·2	62·5	72·4	761·2	7
(1931—40)	53·4	60·8	71·7	74·9	785·0	10
Fészerlak (1912—35)	41·1	62·0	72·8	62·5	737·6	24
Toponár (1931—37)	48·3	68·7	64·6	78·7	743·4	7
Kaposfüred „	45·9	64·5	69·4	78·3	740·8	„
Galambos „	42·3	57·6	59·4	75·7	665·3	„
Répás „	47·9	66·5	67·2	81·7	735·2	„
Nyíres „	45·2	61·0	70·4	85·1	764·5	„
Somodor „	47·0	69·1	63·8	71·4	712·6	„
Bogát „	41·8	65·3	68·6	84·8	738·0	„

Az utóbbi 10 esztendőben azonban az őszi csapadékmennyiség felülmulja a tavaszt, sőt a nyárit is; a maximumot pedig október mutatja. Azzal, hogy a nyugati szél vezető helyét a délnyugati foglalta el, nyilvánvaló, hogy itt erős mediterrán hatást írhatunk Kaposvár javára. Ezt a megállapítást alátámasztják a hercegi uradalom területén lévő esőmérő állomások, ill. a MIR-bérlet észle-

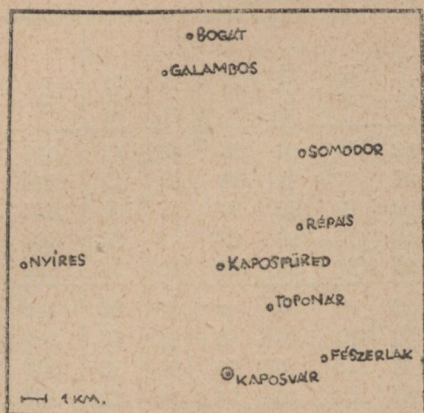
II. Csapadékmennyiség hónapok szerinti átlaga.

Észlelő hely	Észlelési évek száma	H ó n a p o k											
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
(1901—1930.)	30	37·0	38·0	44·6	64·4	76·9	83·4	69·7	65·4	68·0	67·4	52·0	48·5
Kaposvár (1901—1940.)	40	40·1	41·1	46·5	59·5	79·1	80·9	67·1	69·8	68·5	72·0	55·9	50·7
(1931—37.)	7	53·2	62·5	61·7	51·5	52·4	68·0	58·3	67·3	63·8	78·6	74·8	61·2
(1931—40.)	10	50·5	51·6	52·9	43·1	86·4	72·9	59·2	83·0	69·7	86·0	69·0	58·1
Fészerlak (1912—35.)	24	38·0	38·2	44·7	72·1	68·0	86·0	60·4	72·0	66·3	83·4	65·0	43·4
Toponár (1931—37.)	7	34·7	55·3	59·5	57·6	89·0	62·6	63·2	67·9	68·6	91·8	75·7	55·0
Kaposfüred „	„	34·3	49·2	55·1	51·5	87·0	61·0	73·7	73·4	63·1	93·9	77·9	54·3
Galambos „	„	31·1	45·5	41·7	49·0	82·2	54·7	46·8	76·7	68·8	86·0	72·5	50·4
Répás „	„	35·5	55·2	57·0	55·9	86·6	59·2	67·9	74·6	66·5	98·3	85·4	53·2
Nyíres „	„	37·1	44·9	51·5	45·9	85·8	71·4	66·7	73·1	72·1	101·9	81·3	53·6
Somodor „	„	32·9	54·5	55·7	62·2	89·6	53·6	65·1	72·8	63·2	71·2	79·8	53·6
Bogát „	„	29·0	43·7	46·5	54·7	94·7	65·6	57·3	82·8	77·2	93·0	82·9	52·8

III. Csapadék (1901–1941.)

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
1901	35	18	64	65	40	62	53	74	56	56	47	47	617
2	20	68	44	56	106	101	49	22	82	119	23	42	726
3	30	16	36	148	43	78	119	24	52	77	92	112	827
4	61	104	51	41	121	86	6	76	99	93	31	34	803
5	17	6	30	33	123	59	21	52	57	199	76	18	691
6	73	22	75	47	56	78	95	60	98	9	42	86	741
7	87	29	10	98	39	33	72	32	24	6	24	57	511
8	13	59	40	76	8	44	58	147	20	10	70	33	578
9	33	10	51	23	83	61	81	108	49	54	13	62	628
10	59	44	6	70	147	73	25	112	82	17	107	34	776
11	36	23	18	49	160	76	41	38	69	61	19	54	644
12	46	35	73	75	73	29	14	87	155	63	52	27	729
13	28	19	3	43	77	59	206	75	71	9	55	53	698
14	17	4	102	15	99	143	176	55	107	31	20	39	808
15	61	23	50	46	92	76	128	49	69	134	42	48	818
16	26	27	63	100	38	78	30	25	102	45	39	60	633
17	80	25	41	62	13	24	95	18	27	84	29	62	560
18	15	9	10	47	71	39	72	77	63	82	31	92	608
19	53	27	88	64	96	50	75	95	49	56	98	46	797
20	36	11	32	112	62	203	123	51	29	47	14	48	768
21	10	44	4	51	53	75	14	33	18	49	90	17	458
22	64	39	53	142	29	91	34	53	70	116	25	20	736
23	32	86	65	65	51	88	68	61	51	92	153	40	852
24	4	112	65	71	126	116	87	124	29	27	3	21	785
25	2	98	37	56	140	131	56	53	102	29	134	37	875
26	40	28	15	47	64	150	141	77	78	86	21	72	819
27	33	20	111	32	73	66	38	134	57	50	29	48	691
28	9	28	47	60	71	81	19	55	152	36	39	29	626
29	53	44	5	85	60	211	29	16	43	121	98	27	792
30	27	62	50	54	95	41	67	81	82	164	45	91	859
31	60	127	72	84	56	66	8	50	83	24	49	19	698
32	—	—	—	—	—	—	44	69	19	125	—	—	—
33	39	28	69	68	120	94	33	70	51	86	115	80	853
34	42	17	6	8	31	111	108	77	63	61	61	19	604
35	31	56	36	54	27	12	35	95	55	50	50	99	600
36	64	106	61	46	126	37	96	36	117	158	13	34	894
37	83	41	126	49	55	89	84	74	59	46	160	116	982
38	43	7	24	30	103	27	31	106	57	30	14	47	519
39	38	18	34	9	136	124	24	55	54	163	87	30	772
40	54	65	48	40	125	97	129	196	140	116	72	79	1161

* A vastag számok a legcsapadékosabb hónapot, a dűlt számok a legkevesebb csapadékú hónapot jelzik.

lései, amelyekből az utóbbi 7 év (1931—1937) csapadékmennyiség átlagát hónapok és évszakok szerint kiszámítottam. Ezekből az őszi esőzés és októberi maximum szembetűnően kiviláglik. Továbbá azt is megállapítottam, hogy Kaposvár legközelebbi környékének csapadéka és a fenti észlelő helyeké 1935-től, amely a legszárazabb év volt, növekedni kezd s majd 300 mm-es emelkedést mutat az átlag 600 mm-es évi csapadékkal szemben. Az utóbbi két év nyara

hűvös volt, tehát a kevesebb párolgás és az őszi nagy csapadéktömegek erősen emelték a talajvíz szintjét. A lösz — a vidék uralkodó talaja — sok vizet tud felvenni, de lassan szállítja a mélyebb szintek felé. A tavaszi olvadáskor már egészen telítve volt s így a gazdag hótakaró eltűnésével a patakok s a Kapos áradásai érthető okokból következtek be.

Különösen szokatlan év csapadék szempontjából az 1940., melyben április végétől novemberig a havonta leesett csapadék 100 mm-en mindig felül volt. (III. tábla.)

Vidékünk esőmaximum szempontjából határterület³ az inkább szárazföldi s az inkább tengeri éghajlat-jellegű vidékek között. Ezt az aránylag kis területen fekvő (a legmesszebbre eső észlelő állomás — táblázatunkon — Kaposvártól 16 km-re esik) esőmaximum ingadozások is igazolják. Éles határvonalat a két terület között nem vonhatunk⁴.

A csapadéknak hónapok és évszakok szerinti eloszlását kétféle módon kívánom még szemléltetni. Az alábbi táblázatban a 100 mm-t meghaladó csapadékos hónapokról adok szemléltető képet. A számok azt jelzik, hogy 40 év alatt hányszor esett egyes hónapban 100 mm-en felüli csapadék.

Hónapok	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1901—1930	—	2	2	4	7	7	6	5	4	6	3	1
1931—1940	—	2	1	—	5	2	2	2	2	4	2	1
Összesen (40 év)	—	4	3	4	12	9	8	7	6	10	5	2

³ Kogutowicz K.: id. mű. I. 38. VIII. térkép.

⁴ Réthly—Bacsó: Időjárás — éghajlat és Magyarország éghajlata. Budapest, 1938. 295. oldal.

A 40 év 480 hónapjából 70 hónapban esett 100 mm-nél több csapadék. Ez megfelel az összes hónapok 6.84%-ának. (Meg kell jegyezni, hogy az 1932-es év adatai hiányosak!). A május és október kiemelkedő szerepét itt is jól látjuk, akár csak a kvantitatívus átlag számításánál (l. II. táblázat).

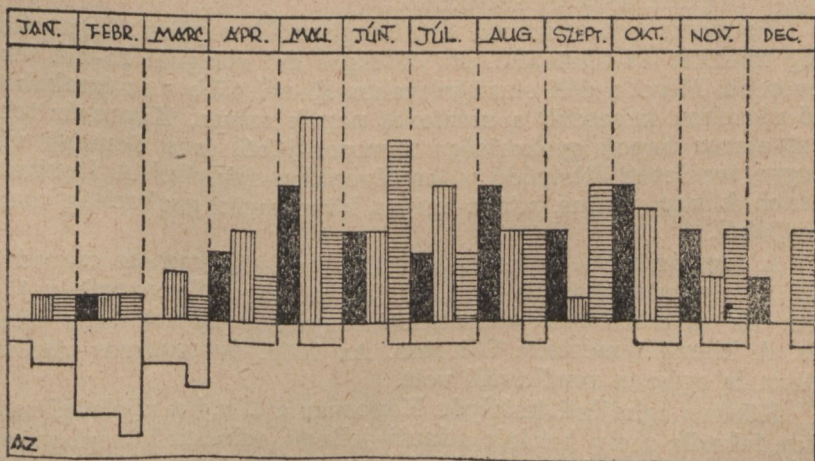
Az 1931—1940 közti 10 év alatt 23 hónapban esett 100 mm-nél több csapadék, míg az előző 30 évben csak 47 hónapban.

Évszakok szerint a következő eredményt kapjuk:

Évszak	Tél	Tavaszi	Nyár	Ősz
1901—1930	3	13	18	13
1931—1940	3	6	6	8
Összesen (40 év)	6	19	24	21

A kapott eredmények teljesen egyeznek az átlagszámítás eredményeivel.

Az alábbi táblázatban azt kívánom szemléltetni, hogy egy-egy hónap hányszor volt a *negyven év* 1., 2., 3. legcsapadékosabb hónapja, illetve legkevesebb csapadékú hónapja. Egy kocka egy évet jelent.

ÉV ■: ELSŐ, ▨: MÁSODIK, ▤: HARMADIK NAGY-CSAPADÉKÚ HÓNAPJA.
□: LEGKEVESEBB CSAPADÉKÚ HÓNAP

Ha az év legcsapadékosabb hónapját háromszoros értékben veszem, az utána következő legcsapadékosabb hónapot kétszeres értékben s az év harmadik legcsapadékosabb hónapját egyszeres értékben, akkor a következő számokat, ill. értékeket kapom:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
3	6	5	19	40	28	24	30	20	29	20	10

A hónapok közül *május* kiemelkedő szerepét láthatjuk. Évszakok szerint összegezve az értékeket:

Tél	Tavaszi	Nyár	Ősz
19	64	82	69

A nyár vezet az évszakok között, az őszi a tavasznál valamivel nagyobb értékű. (I. és v. ö. I. táblázat). A 40, ill. 39 év *legkevesebb* csapadékú hónapjait a következő táblázat szemlélteti (I. 13. old. alsó ábráját).

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
5	13	7	2	2	1	3	1	—	2	2	1

Az egy-egy év legkevesebb csapadékú hónapjai közt a február áll első helyen, valójában azonban a kvantitatívus átlagszámításnál *január* megelőzi, mert 1.1 mm-rel kevesebb átlag csapadékot mutat. Összegezve a legkevesebb csapadékú hónapokat évszakok szerint télen 19, tavasszal 11, nyáron 5 és ősszel csak 4 ilyen hónapot találunk a 39 év folyamán.

Zivataros napok számát évi átlagban 20 napban állapítottam meg tizenkét év adataiból. Az országos évi átlagnál 25-nél tehát kevesebb. Mivel a déli országrészekben 25-nél több s az északabbra eső részekben kevesebb a zivataros napok száma, Kaposvár tehát a zivataros napok gyakorisága szempontjából is a Somogy vármegye területén áthúzódó választóvonalon fekszik.⁵ A legzivatarosabb hónap június, utána május következik gyakoriság szempontjából.

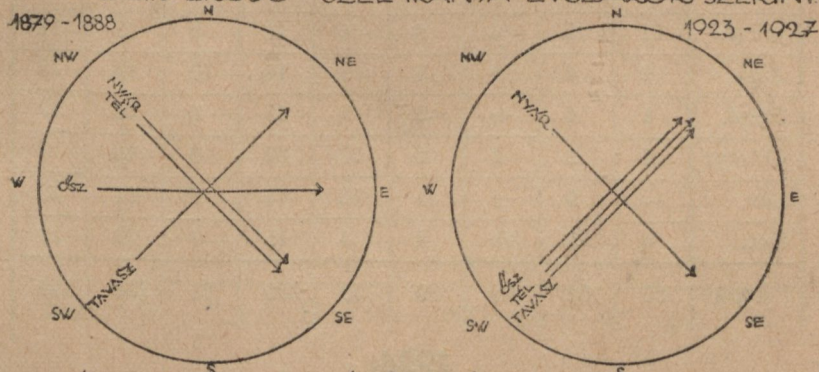
A legszárazabb esztendő az 1921. volt 458 mm-es csapadékkal. A legcsapadékosabb az 1940. év; a csapadékmennyiség 1161 mm. Ez az előző évek csapadékviszonyaihoz képest nagy kilengés. A kilengés mértéke 703 mm. Az 1940. év országos viszonylatban is egészen rendkívüli volt.

Köppen éghajlati térképén Kaposvár a C b f x z jelzésű területen fekszik, mely hazánk atlanti jellegű, minden hónapban csapadékos vidéke, a legmelegebb hónap 22° C alatt van, a leghidegebb — 3° C felett, csapadékmaximum a nyár elején van, a második esőmaximum ősszel jelentkezik. Kaposvár 40 éves átlagos éghajlati viszonyait tekintve — ha az utolsó 10 évet nem emeljük ki külön — a fentiek még megállják helyüket.

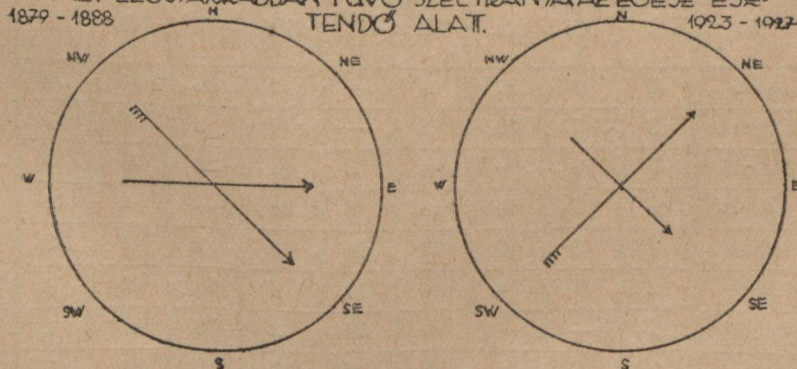
⁵ Héjas E.: Zivatarok Magyarországon (1871—1895). Budapest, 1898. M. Kir. Orsz. Met. és Földmágnassági int. Évk. XXVI. kötet. 1896.

Széljárás. Kaposvár éghajlatának teljessége kedvéért Kaposvár széljárásából a mellékelt táblázatok nyújtanak szemléletes képet. Városunk szélviszonyait csak Hegyfok⁶ Kabos⁶ tanulmányozta 1879—1888-ig. Az ő adatai s az én ötéves (1923—1927) adataim több vonatkozásban érdekes összehasonlításra adtak alkalmat. Majd ötven év választja el egymástól a két időszakot. Az ötven év előtti időszak általában szélcsendesebb volt, mint az általam vizsgált időszak. Közös, egyező észlelés, hogy az uralkodó szelek az észak-déli vonaltól nyugatra eső területről fújnak.

AZ URALKODÓ SZÉL IRÁNYA ÉVSZAKOK SZERINT

A KÉT LEGGYAKRABBAN FÚVÓ SZÉL IRÁNYA AZ EGÉSZ ESZTENDŐ ALATT.

Az uralkodó szél az általam vizsgált öt esztendőben átlag értékben a délnyugati. Ötven év előtt az északnyugati. (1923-ban s 1924-ben szintén NW, míg a következő években 1925, 1926 és 1927-ben SW az uralkodó).

Részletezve az észlelések adatait, a következő eredményeket kapjuk: a) *hónapok szerint.* SW szél uralkodik januártól május végéig, majd októberben és novemberben is. Júniustól szeptemberig az NW veszi át az uralmat és decemberben. Öt év átlaga

⁶ Hegyfok Kabos: A szél iránya. Budapest, 1894.

1923.

Hó	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Január	11	10	5	4	2	28	8	13	12
Február	5	13	15	3	2	12	5	13	16
Március	3	22	9	8	1	6	—	23	21
Április	—	13	9	16	13	23	—	9	7
Május	2	3	6	14	5	30	2	23	8
Június	2	2	1	—	5	18	14	29	19
Július	11	15	4	8	6	11	8	13	17
Aug.	2	4	4	7	9	14	10	25	18
Szept.	1	4	—	8	3	15	6	34	19
Október	7	2	1	6	10	33	9	16	9
Nov.	—	9	—	11	15	15	6	14	20
Dec.	6	5	11	4	4	15	3	22	23
Összesen:	50	102	65	89	75	220	71	234	189

1924.

Hó	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Január	1	2	21	9	—	6	14	34	6
Február	3	7	20	5	—	7	5	28	12
Március	7	14	4	4	3	25	12	15	9
Április	2	13	12	10	6	28	—	8	11
Május	4	3	10	22	11	8	7	8	20
Június	2	11	4	—	12	6	10	41	4
Július*	2	—	—	—	10	2	5	12	2
Aug.	1	3	1	8	6	20	10	37	7
Szept.	13	6	1	16	18	14	2	16	4
Október	3	19	21	13	10	16	1	—	10
Nov.	4	26	3	21	6	5	3	13	9
Dec.	2	15	17	16	16	4	9	8	6
Összesen:	44	119	114	124	98	141	78	220	100

* 20 napi észlelés adata hiányzik.

1925.

Hó	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Január	13	9	2	7	13	16	8	23	2
Február	7	8	—	10	24	22	—	13	—
Március	16	9	3	14	7	20	4	19	1
Április	2	2	13	22	17	20	—	10	4
Május	7	18	—	10	9	17	15	9	8
Június	30	7	3	4	7	9	4	24	2
Július	12	9	2	—	7	31	5	25	2
Aug.	—	—	—	2	7	21	9	42	12
Szept.	2	17	—	3	7	25	9	23	4
Október	9	11	—	7	34	10	—	22	—
Nov.	3	18	—	12	3	34	3	17	—
Dec.	10	6	4	9	7	33	—	19	5
Összesen:	111	114	27	100	142	258	57	246	40

1926.

Hó	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Január	10	20	3	6	4	26	—	15	9
Február	4	20	4	7	4	25	2	15	3
Március	3	19	9	8	1	24	2	25	2
Április	—	10	8	19	—	22	4	24	3
Május	—	20	8	6	8	18	8	19	6
Június	4	10	2	11	5	22	4	24	8
Július*	4	14	5	7	3	6	—	24	—
Aug.	5	24	2	2	—	16	4	37	3
Szept.	1	19	3	10	—	16	4	37	—
Október	—	3	2	11	6	42	1	20	8
Nov.	—	21	2	27	1	33	1	4	1
Dec.	—	13	6	9	5	23	5	28	4
Összesen:	31	193	54	123	37	278	35	272	47

* 10 napi észlelés adata hiányzik.

1927.

Hó	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Január	2	16	7	24	3	30	—	8	3
Február	3	25	—	6	1	32	—	14	3
Március	7	9	5	12	4	43	—	11	2
Április	6	4	1	11	1	42	—	22	3
Május	2	10	—	13	4	36	4	19	5
Június	—	17	1	25	4	27	2	11	3
Július	2	12	4	7	1	23	3	41	—
Aug.	2	21	2	28	—	15	—	24	1
Szept.	—	11	2	46	—	22	1	8	—
Október	1	19	4	29	—	25	2	10	3
Nov.	—	20	3	23	1	36	—	6	1
Dec.	—	24	5	36	—	1	—	18	9
Összesen:	25	188	34	260	19	332	12	192	33

1923–27.

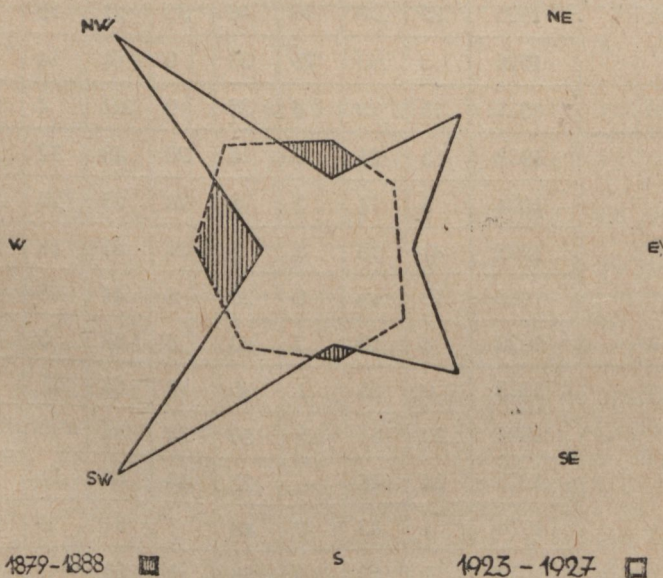
Hó	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Január	37	57	38	50	22	106	30	93	32
Február	22	73	39	31	31	98	12	83	34
Március	36	73	30	46	16	118	18	93	35
Április	10	42	43	78	37	125	4	73	28
Május	15	54	24	65	37	109	36	68	47
Június	38	47	11	40	33	82	34	129	36
Július	31	50	15	22	27	73	21	115	21
Aug.	10	52	9	47	22	86	33	165	41
Szept.	17	57	6	83	28	92	22	118	27
Október	20	54	28	66	60	126	13	68	30
Nov.	7	94	8	94	26	123	13	54	31
Dec.	18	63	43	74	32	76	17	95	47
Összesen:	261	716	294	696	371	1224	253	1164	409

adja a fenti eredményt; ha azonban az egyes évek széljárási táblázatát vesszük szemügyre, természetesen eltéréseket is tapasztalunk.

b) *Évszakok szerint.* Az uralkodó szél irányát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az SW irány az 50 év előtti adatokkal szemben mindinkább uralkodóbbá vált. Egyedül csak a nyár az az évszak, amikor az NW az uralkodó szél. Az észlelések számát tekintve, rangban második az NW és jóval megelőzi a még gyakrabban fúvó NE és SE szeleket.

Az uralkodó szél iránya c. vázlat szemlélteti, hogy a vízszintes középvonaltól (W—E) délre eső irányból gyakrabban fúj a szél most, mint 50 év előtt. Az eltolódás eléggé szembetűnő.

AZ URALKODÓ SZÉL IRÁNYA.

Szélcsend. Legszelecsendesebb évszak a tél. Legszelesebb számításunk szerint az ősz. Hegyfoky vizsgálta években pedig a tavasz. Hónapok szerint vizsgálva, a december és május csendes, július a legszelesebb.

Szándékosan választottam a város szélviszonyainak vizsgálatában ezt az öt esztendőt. Egyrészt a hónapok szerinti csapadék eloszlása igen különböző volt ezekben az években s kutattam, hogyan függ össze ez a jelenség a szelek járásával, másrészt mivel Wágner a ciklonok útjának térképét 1926—1930. évek adataiból

**Szél és szélcsend észlelések száma
évszakonként (1923–1927). a) évi összeg.**

Évszakok	Évek	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Tél	1923	22	28	31	11	8	55	16	48	51
	1924	6	24	58	30	16	17	28	70	24
	1925	30	23	6	26	44	71	8	55	7
	1926	14	53	13	22	13	74	7	58	16
	1927	5	65	12	66	4	63	—	40	15
Tavaszi	1923	5	38	24	38	19	59	2	55	36
	1924	13	30	26	36	20	61	19	31	40
	1925	25	29	16	46	33	57	19	38	13
	1926	3	49	25	33	9	64	14	68	11
	1927	15	23	6	36	9	121	4	52	10
Nyár	1923	15	21	9	15	20	43	32	67	54
	1924	5	14	5	8	28	28	25	90	13
	1925	42	16	5	6	21	61	18	91	16
	1926	13	48	9	20	8	44	8	85	11
	1927	4	50	7	60	5	65	5	76	4
Ősz	1923	8	15	1	25	28	63	21	64	48
	1924	20	51	25	50	34	35	6	29	23
	1925	14	46	—	22	44	69	12	62	4
	1926	1	43	7	48	7	91	6	61	9
	1927	1	50	9	98	1	83	3	24	4

b) öt évi összeg.

Tél		77	193	120	155	85	280	59	271	113
Tavaszi		61	169	97	189	90	362	58	244	110
Nyár		79	149	35	109	82	241	88	409	98
Ősz		44	205	42	243	114	341	48	240	88

A szél és szélcsend átlagos gyakorisága napokban.

a) 1879–1888. (Hegyfoky)

Évszak	Hónapok száma	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Tél	28	8·5	4·2	4·6	8·2	4·1	6·9	4·6	8·5	40·7
Tavaszi	30	6·1	7·4	4·1	7·1	6·4	11·5	8·3	10·4	30·7
Nyár	30	5·9	5·9	2·6	4·9	8·4	8·1	10·9	10·9	34·4
Ősz	30	6·7	4·5	5·1	4·5	7·7	7·0	10·5	7·5	37·0
Év	118	27·2	22·0	16·4	24·7	26·6	33·5	34·3	37·3	143·3

b) 1923–1927. (Ladócsy)

Évszak	Hónapok száma	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Tél	15	5·1	12·9	8·0	10·3	5·7	18·7	3·9	18·1	7·5
Tavaszi	15	4·1	11·2	6·5	12·6	6·0	24·1	3·9	16·3	7·3
Nyár	15	5·2	9·9	2·3	7·3	5·5	16·1	5·9	27·3	6·5
Ősz	15	2·9	13·7	2·8	16·2	7·6	22·7	3·2	16·0	5·9
Év	60	17·3	47·7	19·6	46·4	24·8	81·6	16·9	77·7	27·2

állította össze,⁷ meggyőződni akartam arról, hogy az általa felállított ciklon-járás és szelek útja az előző 5 évben is ugyanaz volt-e Dunántúl, ill. Kaposvár esetében. A két egymásba kapcsolódó 5—5 év vizsgálatai teljesen megegyeznek és támogatják egymást. Más-más módszerrel jutunk el azonos eredményhez. Ez az eredmény az, hogy az őszi (október—november) és a tavaszi hónapokban (januártól május végéig) az SW szelek uralkodnak Kaposvárott is. A Wágner-féle térképen az Ibér-félszigettől az 5b)-vel jelzett úton ciklonok indulnak el a Földközi-tengeren át tavasszal és ősszel s jutnak el hazánkba. Ezt a ciklon-járást erősen érezzük Kaposvárott.

Teljességgel azonban nem állíthatjuk, hogy az őszi és tavaszi SW szél mind a fentemlített irányból érkezett. Ismerve ugyanis a ciklon természetét, a pozsonyi kapun beáramló NW szelek Kaposvárra érve már mint SW szelek jelentkezhetnek.

⁷ Wágner Richárd: Barométeres minimumok Európában. Földrajzi Szeminárium. Szeged, 1935—36. 5. sz. 145. old.

Összegezve Kaposvár éghajlati viszonyait, alföldi jellegű, bőséges napfénnel rendelkező, rövid telű várost ismerünk meg benne. Emberi letelepedés szempontjából kedvező hely. Csapadékviszonyai és növényzete részben mediterrán hatást mutatnak. A bőséges csapadék hatalmas erdőrengeteget hozott létre, amelynek a kultúrtájban való megfogytatkozása is arányaihoz mérten kisméretű. A halastavak nagy számából is arra következtethetünk, hogy a csapadék a múltban is bőséges volt s a patakok vize nem apadt el. A nyugati szelek uralkodó voltával, de az inszolációval is magyarázhatjuk, hogy a település először a folyóparton terjeszkedett s csak később emelkedett fel a dombhátra.

Vízrajz.

Kaposvár város nevét a Kapos folyótól kapta. A Kapos folyó eredetére és folyásirányára nézve az első helyes leírást Bél Mátyásnál találjuk,⁸ aki Istvánfinak a Kapos folyóra vonatkozó téves felfogását helyesbíti.

Istvánfi ugyanis még azt hitte, hogy a Kapos a Rinyával egyesülve a Drávába ömlik;⁹ felületes szelélőt ugyanis a mozdulatlannak látszó széles, mocsaras, vizes terület megtévesztheti. De megtévesztők az egykorú térképek is, melyeken a Kapost a Rinyával egyesülten rajzolták. A Rinya ott ered a Kapos forrásvidékéhez közel. Ez adhatott okot a tévedésre.

A Kapos folyó Kaposvártól 13 km-nyire Kiskorpád határában több forrásból ered és az a nyugat-keleti törésvonal ad neki medret, amely Zselicet elválasztja Külső-Somogytól.

A Kapos folyó felső szakaszának határát Szomajom déli szélénél jelölhetjük. Bebesi¹⁰ a felsőszakasz határát a kaposvári Kallói-hídig számítja. Ez az állítás azonban nélkülözi az alapos tanulmányozást, mert ha nem tekintjük azt, hogy a Kapos csatorna *folyókorában* Kaposvár felett is még mocsaras jellegű, széles ártérrel rendelkező, lassú folyású víz volt (amiről Istvánfi, Evlia Cselebi, Bél Mátyás tanuskodik és azonkívül egy sereg térkép), hanem csak a 75.000-es térkép szintvonalai alapján figyeljük folyásának útját és az egyes szakaszok hosszát, akkor megállapíthatjuk, hogy az első szakasz hossza 7 km. Ez a forrásvidéktől (180 m-es szint) a Szomajom alatti Bárdibükkre vezető út hídjáig tart (140 m-es szint). Ezen a szakaszon tehát az esés 40 m. Ha hozzávesszük még azt a három km-t, mely Kaposújlak feletti 135 m-es szintig tart, akkor a felső szakasz hosszát 10 km-ben állapíthatjuk meg, 45 m-es eséssel. Kaposújlaktól a Béla király-útja hídjáig (a Rómahegyre vezető útig) 6.5 km-es távolságon mindössze 5 m-es

⁸ Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geografica*. 5. lap.

⁹ Pannóniai Istvánfi Miklós: *Magyar dolgokról való Históriainak* XIX. könyve. 357. 16. (kézirat).

¹⁰ Bebesi Gyula: *A Kapos vízrajza*. Geogr. Pannonica. XXVIII. 1937.

esése van a víznek (130 m-es szint). Innen a Kallói-hídig gyorsabb az esés, 1.5 km-es távolságon 5 méter. (125 m-es szint.)

Tehát Kaposújlaktól a Béla király-útja hídjáig semmiképen sem felső szakasz jellegű a csatorna.

Árvíz szemponjtából ez a szakasz már azért is veszélyes, mert öt kisebb patak vize ömlik bele, melyeknek vízgyűjtő területe nagy és az ott fekvő halastavak vizét is levezetik (Berki-patak, Töröcskei-patak). A felső szakasz vizét pedig különösen a Bárdudvarnok felől jövő patak duzzasztja meg, ez ugyanis még több halastón folyik keresztül és még nagyobb vízgyűjtő területe van. Árvíz esetén a Kapos-csatorna és a Malom-árok összeszűkülése és a híd alatti szűk tér a nagy víztömeget nem tudja átengedni, azért sem, mert ilyenkor rendszeren sok mindent sodor magával, amely elzárja a híd alatti nyílást. A víz ennek következtében az út szintjéig emelkedik és átömlik rajta. A régi árvízmentes szint településének észszerűségét gazdasági érdekek miatt a legújabb időben a gyárak, telepek és körülöttük lévő házak építésénél nem követték. A szűkös anyagiak miatt szűk csatorna medre azután árvizeivel meg-megmutatja, hogy a régi nagy, mocsaras ártér mire is szolgált: várvédő vizesárok, illetve *víztároló terület* volt. A ma már 100 éves csatorna két partja még növényzetében és részben állatvilágában is azt mutatja, hogy a folyó régi ágyát csak víztelenítették, de nem alakították át.

Kapos szabályozása.

Kaposvár életében a folyó először mint segítőtárs szerepel. A kelták hajóznak rajta, később a magyarság védelmi vonala. A Kapos vize körül folyja a várat, úgyhogy Tujgon pasa csak a Kapos vizének elzárásával tudta azt eredményesen ostromolni.¹¹ Még a pestisnek is útját állta.¹²

A 18. században meginduló folyószabályozások a Kapos folyó halálának is jelzik közeledését. El is készül koporsója, de az a koporsó szűknek bizonyul és a folyó, mely ma már a csatorna nevet viseli, néha-néha még megmutatja régi hatalmát.

A szabályozás gondolatát Mária Terézia gazdaságpolitikája szüli. A cél legelőterületek megnagyobbításával az állattenyésztés fejlesztése és fokozása. A Kapos zabolátlanságát jól ismerték, azonban a földesurak, kiknek malmaik lerombolásától kellett félniök, nem igen támogatták a tervet. A királynő úgy rendelkezett, hogy a szabályozás költségeit a várható haszon arányában maguk a földesurak viseljék. 1774 június 4-én megbeszélést tartanak Kaposvárott az érdekeltek és ezen a gyűlésen Krieger Sámuel mérnök nyer megbízatást a Sió és Kapos mérnöki felvételére és a csatorna irányának kijelölésére. A kaposvári gyűlés határozataival

¹¹ Pannóniai Istvánfi Miklós: id. m. 20. old.

¹² Szaplanczay Manó: Az 1739. évi pestisjárvány Somogyban. Kaposvár, 1912. 22. old.

nem volt megelégedve a kicsinyes gondolkozású és rövidlátó földesúri társadalom. A következő években csak lassan-lassan indul a munka. Először csak a Duna és Sárvíz szabályozását kezdik meg. A királyi biztos tanulmányozta a malomgátak elhelyezését, majd a kancellária elrendeli az előmunkálatok megkezdését. 1776-ban nyújtja be Krieger a tervezetét.

A tihanyi ülésen belátták, hogy a Sió és Kapos berkeinek kiszárítása először a Sárvíz mocsarainak tökéletes rendezését követeli. Éles ellentétek merültek fel Somogy és Tolna vármegyék között a költségek kivetési kulcsa kérdésében és így a Kapos regulációjának terve erősen kitolódott.

Somogy megye gyűlésein továbbra is állandóan szerepel Kaposberke regulációja. Sok személyi változtatás és huzavona után 1810-ben végre a simontornyai kompromisszummal egységes terv szerint indul meg a munka. Zichy kir. biztos 1826-ban még csak „a Kaposi mocsárok és Sárvíz kiszáríttatása módjának” leírását főherceg nádorispán rendeletéből megküldi a megyének.¹³ Az eddigi kiadások összege 21 ezer forint.¹⁴

Munkabérek a Sárvíz – Sió – Kapos csatornázási munkálatainál (1776-1835).

Munkahely, év	A munka neve			
	Gyalog napszám	Szekeres (marhás) napszám	Kubik öl ásása	Iszaptiszt-csatornatiszt.
Sárvíz csatorna ásása 1776	kenyér, hús, szállás, 10 krajcár (katonák)	—	—	—
Kapos csat. ásása Berkinél 1830	8 garas (1 garas = 1/20 váltó forint)	—	—	—
Ozorán 1831	40 váltó krajcár	1 v. frt. és 20 kr.	2 váltó forint	30 váltó krajcár
Berkinél 1832	36 váltó krajcár	1 v. frt. és 12 kr.	1 forint 48 kr.	—
Tolnában Somogyban 1833	36 váltó krajcár 45 váltó krajcár	—	—	—
Kaposberke 1834	40 váltó krajcár	80 v. kr.	—	—
Kaposvári malom-csatorna 1835	—	—	—	18 v. kr. (rabok)

¹³ SL. (Somogyvármegyei Levéltár) Ngy. (Nagygyűlés jegyzőkönyve). 1826. február 20. 295. 157.

¹⁴ SL. Ngy. 1826. november 9. 2212. 677.

1829-ben Mérey Emánuelnek nevezik ki komisszáriusnak,¹⁵ 1830-ban már Berkinél (Nagyberki) tartanak a munkával. A töltést keskenyre csinálják s ezért elrendelik, hogy ki kell szélesíteni, hogy járni lehessen rajta. A munkálatokhoz szükséges számszámokat Stájerből hozatják.¹⁶ Fényes is említi, hogy a stájerok vasat szállítanak Somogyba. A szállítás útvonala a Dráva folyó volt.¹⁷ Érdekes egybevetni a szabályozásnál dolgozó munkások bérének alakulását hely és idő szerint. (Tolna és Somogy vármegye levéltári adataiból állítottam egybe. (Lásd: a mellékelt táblázatot.)

1832-ben a város alatt már elkészült a Kapos-csatorna és a Malom-árok helyét kijelölik. Ez évben a munka már Kecelnél folyik¹⁸ s a következő esztendőben Kaposújlak alatt az ásást be is fejezik.

Hátra vannak még a hidak. A Gilice-utca végénél a Malom-árkon s a Kapos-csatornán¹⁹ egy-egy kőhidat építenek „a vízmérői terv szerint“, sőt a többi hidat is elkészítik; elkészítésükhöz az uradalom fár és téglát ajánl fel. Az uradalomnak sürgős érdeke, hogy a Kaposon túl fekvő zselici résszel most már rendes úton összekapcsolódják.

Az 1835 szeptember 9-i nagygyűlés a csatornázás munkáját befejezettnak nyilvánítja.²⁰ Kisebb munkálatok még folynak ugyan (a Malom-csatornát rabokkal ásatják ki, Fészerlaknál hidat építenek), ezek azonban már csak az utolsó kapavágások.

A nagy mű befejeződött. Hogy a munka jó volt-e vagy sem, azt a későbbi évek vízrajzi eseményei mondják el.

Áradások.

A Kapos áradásairól már Bél Mátyás is megemlékezik.²¹ Pedig még akkor a folyó széles ártérrel rendelkezett. Kaposmérő többször is kaphat árvizet, mert itt ömlik bele az a patak, amelyik a lipótfai és bárdibükki halastavak vizét vezeti a Kaposba. A csatornázást megelőző időkből az 1776. év az, mikor rendkívüli áradás volt.²² A csatornázás után az áradások veszélyesebbé váltak, mert a szűk mederből kiöntve már termékennyé tett területeket öntöttek el, sőt beépített telkeket is megrongáltak. 1850-ben

¹⁵ SL. Ngy. 1829. január 20. 152. 75.

¹⁶ SL. Ngy. 1831. április 18. 1192. 521.

¹⁷ Fényes E.: Magyarország geografiája. Pesten, 1836. 203. oldal.

¹⁸ SL. Ngy. 1832. augusztus 16. 2386. 1020.

¹⁹ Már „csatorna“ néven említik! SL. Ngy. 1834. aug. 21. 2791. 878.

²⁰ SL. Ngy. 1835. szeptember 9. 2681. 1102.

²¹ „Mére (Kaposmérő) propter fluvium Kapossinum aqua multa accipit quando exundat“.

²² Tenk Béla: A vízszabályozások Tolna vármegyében a XVIII. században. Pécs, 1936. 34. old.

árvíz és tűzvész is pusztít.²³ 1879-ben a nagy erdőirtás következtében pusztított az árvíz. A következő évek: 1912., 1922., 1933., 1936., 1938., 1939. nyara, 1940. tavaszi és nyári árvizei csak azt bizonyítják, hogy a meder, amit 1835-ig készítettek el, csak a normális vízmennyiség levezetésére alkalmas, semmiesetre azonban egy-egy felhőszakadás vagy tavaszi olvadás nagyobbarányú vizeinek gyors elszállítására.

Elég sűrűn és meglepetésszerűen önt ki és okoz károkat a Kapos vize. Ez azután csökkenti az árvízmentes években nyert hasznot, melyet a Kaposberke kiszáritása után a kiszáritott területen szénában és egyéb terményekben kapnak. 1936. és 1939. évben a Cser- és Donner-város kerülnek víz alá. A legrégebbi települések, a Kapos balpartján, a Berzsenyi- és Kanizsai-utcai háztelek csak a árvízmentes szintig húzódnak, ameddig annak idején a mocsár széle ért. A régi települések mindig az árvízmentes szinten épültek. Ezt végig a Kapos mentén láthatjuk. A mélyebb szintekbe csak a kényszerűség vagy a nyereszkeedés vágya telepít.

A Kapos vízállását a Donner-városi hídon libella híján csak a hídfő cementkockáira festett beosztáson figyelhettem meg, 1937—38 telén és 1938 tavaszán. Bebesinek kurdi vízállásmegfigyeléseivel az én megfigyeléseim is megegyeznek: a maximum átlag mindig március, a minimum szeptember hónap. Kis vízálláskor a Kapos-híd beosztásán átlag egy méternek megfelelő magasságot mértem. Magas vízálláskor azonban három-négy méteres magasságot is elér a víz, ez azonban legfeljebb egy napig tart. Kivételesen júniusban is lehet magas vízállás, de csak gyors átmenetileg, például az 1939-i felhőszakadásakor, amikor a hirtelen lezúduló víztömeg szénaboglyákat vállra kapva, halastavak vizét és így halállományát is kiemelve medréből, meglepetésszerűen tört a városra.

Ez a felhőszakadás a kaposvár—barcsi vasúti töltést elmosta, a Cseri-úti fatelep fáit elúsztotta és amerre pusztított, nagy kárt okozott szerte a községekben és a városban. Ez a felhőszakadás Kaposvártól nyugatra fekvő közeli területen esett le. A talaj, amely lösztalaj, az előző hónapban (május) 136 mm mennyiségű csapadékot kapott. A lösz sok nedvességet tud magába venni, de tulajdonságánál fogva csak lassan szállítja azt a mélyebb szintek felé. A júniusi esőzés mennyisége ugyancsak 100 mm-es felül volt (124 mm) és így a talaj vízzel telítve lévén, a felhőszakadás összes vize a mélyebben fekvő részekre zúdul. (A csapadéokra vonatkozólag lásd: Éghajlat c. fejezetet.) Ugyanez az oka, hogy márciusban is magas vízállású a folyó, illetve igen gyakran mint árvíz pusztít. A talaj őszi óta lassan telítődik nedvességgel s tavasszal, mikor a hó elolvad, a párolgás minimális lévén, majd száz száza-

²³ Bereczk Sándor: Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése. 1925. Kaposvár. 27. old.

lékban a folyó vezeti le az így keletkezett hóolvadékot. (I. Mel-léklet 8. kép).

Az 1941. évi állami költségvetésben a Kapos-csatorna rendezése is szerepel. A Kaposvizi Társulat az érdekelt birtokosok kérésére tervezetet készíttetett, amelyben töltések emelése, mederkiszélesítés és hidak nagyobbítása szerepel.

A hajózhatóság gondolata olykor-olykor felvetődik. Hunfalvy²⁴ kísérletezik egy tervvel 1867-ben részvénytársasági alapon. Ez azonban csak terv maradt. Újabban megint szóba került.

A malomgátakat régen átkelő helyül használták. A malmok, illetve gátak ott álltak, ahol a völgy összeszűkül s ezáltal a víz elzárása könnyebb, a vízfolyás gyorsabb és erősebb. A város két helyen még megtartotta a malmokat, csakhogy a szabályozás óta külön malomárok vize hajtja azokat (Tüskevári-malom s a Kalló-malom).

Talaj.

Kaposvár környékét pleisztocén üledékek takarják. (Löss, homok.) Alatta a felső pannon üledékei helyezkednek el. A pleisztocén vastagsága változó, átlag kb. 50 m, amint ezt a toponári vízmű és a strandfürdő fúrásmintái alapján meg lehet állapítani. Alatta 450 m mélységig a felsőpannon rétegei fekszenek. A Kurd-Inke fúrásokból következtetve²⁵ Kaposvár alatt a 700 m mélységben várható a felsőpannon legalsó határa, ez alatt következik 150 m vastag alsópannon, amely alatt valószínűleg az inkeihez hasonlóan felsőmediterrán üledékek fekszenek. Az „Eurogasco“ gravitációs térképe Kaposvár alatt dómszerű geofizikai maximumot mutat: ez petróleumkutatásra kecsegtet.

Tájunk a legutóbbi évtizedben fejlődésének ahhoz az időpontjához érkezett, amikor a földalatti energiák is felszínre kívánnak. A városnak artézi kút fúrásával egyelőre csak az a célja, hogy a megépítendő fürdőjéhez meleg vizet kapjon, de az altalaj geotermikus grádiense (toponári vízmű, cseri vízmű, strandfürdő s a MIR-gőzmalom kútjának vizét kb. 280 méterig vizsgálva), annyira eltér a normálistól, hogy azt csak a szénhidrogének polimerizációjával magyarázhatjuk. A geotermikus grádiens legkisebb mértékét véve alapul, 450 m mélyen már 33 Celsius-fokos, 780—880 m mélységben pedig már 50 Celsius-fokos vizet lehetne nyerni. A kiszámított 19.5 m-es grádienseket véve alapul, már 600 mélyen megkaphatnánk az 50 Celsius-fokos vizet; 1012 m mélységből fakadó víz már gyógyvíz jellegű is lehet.²⁶

²⁴ Hunfalvy J.: Hazánk közlekedési eszközeiről. Pest, 1867. 14. oldal.

²⁵ Schmidt E. R. dr.: Átnézetes földtani szelvények Csonkamagyarország nevesebb mélyfúrásain át. Bányászati és Kohászati Lapok. 1937. 21. szám.

²⁶ Horusitzky F. dr.: Szakvélemény a tervezett kaposvári melegvízű artézi kútról. 1937. Kézirat.

A mélyfúrást indokoltá tenné a várossal egyvonalba eső Kurd-inkei fúrásokban mutatkozó szénhidrogének jelenléte. Tekintve, hogy a város antiklinálison fekszik, ez földgáz és petróleum tárolója lehet. Horusitzky ki is jelöli a fúrások helyét. A Hunyadi-téri sporttelepet szénhidrogén feltárássra, a vasúti felüljáróval szemben lévő helyet pedig melegvizi artézi kút fúrására ajánlja.

1940-ben a várostól nyugatra 12 km-re fekvő Szomajomban a MAORT 1137 m mélységig lefúrt, más adatot azonban erről a fúrásról nem közöltek. Mindenesetre biztató, amit Pap Simon ír ezekről a fúrásokról: „Jelentős olaj- és gáznyomok csaknem mindegyik kutató fúrásakor előfordultak bizonyításként annak, hogy e területek még további kutatásra érdemesek”.²⁷

Növényzet.

Évelő növény különösen jó tükörképe a talajnak. A vár és a csatorna mentén lengő nádak és hidrofitonok mutatják, hogy nagyon régi vegetáció maradványai, mert a száz év előtti szabályozás után is még szórványosan ugyan, de megélnek.

A Kapos mindkét oldalán sűrű erdő képviselte az őstájat. Az Illyr- és Mecsek-flórakerület vegetációja olvad egymásba itt a Kapos vonalán. A melegebb éghajlatot kedvelő cser az erdők déli oldalán, a hűvösebb klímát bíró bükk az erdők északi és nyugati oldalán tenyészik. Ezen a területen vannak a Cser, Körtöneyi bükk, Büki-csárda nevű dűlők.

A cser építkezésekhez szolgáltatott anyagot. A vár cölöpeit s a vízi építkezésekhez szükséges faalkatrészeket cserfából faragták.

A makkban bőséges erdők („glandifera”) hizlalták a kistermetű, hosszú előreálló fülű honi sertést.²⁸ A város első lakóinak az Esterházy-családdal kötött települési szerződésében is szerepel a „sörtésmarha”, melynek egytizedét kellett az uraságnak beszolgáltatni. Az erdőkben bőven akadt vadkörte, som, földi szeder, amit a máig használt dűlőnevek igazolnak.

A 19. század első felében a vármegye egynegyedét még erdők borították. A város határában a közvetlen szomszédságában történt irtásokat jól szemlélteti a „Dunántúl ősi növényi takarója” c. térkép.²⁹ A József császár-korabeli, valamint Nagy József (1802) térképén is jól látjuk ezt az erdőfogyatkozást, bár ezeken a térképeken még összefüggő erdőket találunk. A múlt századvégi

²⁷ Pap Simon dr.: Olajkutatás és termelés a Dunántúlon. Földrajzi Zsebkönyv. 1941. Budapest, 62. oldal.

²⁸ Princz—Cholnoky—Teleki—Bartucz: Magyar Föld Magyar Faj é. n. II. 211. oldal.

²⁹ Kogutowicz K.: id. mű. I. kötet. III. térképmelléklet.

25.000-es térképen a Cser-dűlőt még Cser-erdő néven találjuk, a város 1929-es térképén pedig már Cser-irtás néven szerepel igazolásul rövid félszázad tevékenységének. A ma még Töröcskei-erdőnek nevezett vékony erdősáv alig nevezhető erdőnek.

Az erdőkben, irtásokon, a löszhátak napsütötte oldalain találjuk az említett két flóraterület képviselőit. A déli, délnyugati és nyugati domboldalakon nyílnak az Orchisok, a Töröcskei-erdőben és Szentbalázs felé eső nedves domblábakon találjuk az Illatos hunyort. (*Helleborus*), a Zaranyi-erdőben nyílt a Kakasmandikó (*Erythronium dens-canis*); valamennyi erdőben megtaláljuk az Odvas keltikét (*Corydalis cava*).

Legpompásabbak azonban a Hóvirágok (*Galanthus nivalis*). A korai somogyi tavasz melege csalja ki ezeket a feltűnő nagy és szép fehér lepel-levelű virágokat, melyeket a Sárga kankalinnal (*Primula*) együtt nagy tömegben szállítanak a fővárosba. Különösen gazdag flórája és faunája van a Nádasdi-erdőnek, „melyben őzek vannak és igen híres vadászatok tartatnak”.³⁰

³⁰ Pesthy F.: Helynévgyűjtemény. 1864. Orsz. Széchenyi könyvtár (Fol. Hung.) Kézírtos rész.

II. KULTÚRTÁJ.

Kaposvár a multban.

Kaposvár történeti multját a kelták idejéig vezethetjük vissza. A kaposmenti kelta települések majdnem mind *vízvárak*. A folyó diluviális terraszain találjuk ezeket a kisebb-nagyobb várakat egymás mellett, amelyek a későbbi korokban elvesztették jelentőségüket, de a török ellen újból védelmi várlánccá alakultak át.

Kaposvár létrejöttében és fejlődésében sok közös vonást mutat Nagykanizsával; az is kelta vízvárból alakult át török elleni határvédő várrá és későbbi sorsa is azonos városunkéval mindmáig.³¹

Kapos vízvára körül ebből az időből maradt emlékeket találunk (Korona-utca, Iszák-domb, Cser, a lelőhelyek) és a vártól lefelé a folyón még a mult században észrevehetően kiemelkedtek a többi kis vízvárak a szabályozás után is.³²

A magyarság nem ismerte ezt a vízi építkezést. Az itt megszállt törzsek a dombhátaikon telepednek le, a vízvárak népe is lassankint a hegy lábánál telepszik meg és a vízvárak elnéptelenednek. Így keletkezett például Keczel, Ivánfa, Gilicze és Kapos-szentjakab nevű település. Csak a török elleni védekezés indítja a vidék népét arra, hogy ezeket a vízvárakat újból megerősítse. Kaposvár vára azonban már előbb népesült be. A 11. és 14. század között nem esik szó várakról.

Kaposvárat Ropolújjár (Rwpwlwywar), Újjár, Kaposújjár néven említik az oklevelek,³³ mivel az első oklevélben szereplő tulajdonos Ropolújjári István és János volt. Ez a kettős birtoklás a legújabb időkig meg volt és éppen ezért sok pörösködésről esik szó a történet folyamán. A 15. század közepén 20 település tartozik Ropolújjárhoz, köztük 3 (Rupol, Keczel, Omak) vám-joggal

³¹ Makoviczky Gy.: Nagykanizsa város település-földrajza. Geogr. Pann. III. Nagykanizsa, 1934.

³² Pesthy F.: id. mű.

³³ Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1894. II. kötet. 573—74. oldal.

volt felruházva.³⁴ Rupol vagy *Ropoly-puszt*a ma is megvan, Kaposvártól 12 km-nyire délre esik s Ropoly nevű dombhát a pusztától nem messze őrzi e nevet. A birtok majdnem állandó nagyságban maradt a későbbi utódokra mindmáig. A Ropolújváriak után következő kettős birtokos a Szerdahelyi Dersffi és a Tamássi család, majd Dersffi és Hédervári családi kettős után Dersffi és Újlaki, ill. Dersffi és Enyingi Török birtoklás következik. Közben a török veszély növekedik, Kaposvárat megerősítik és újból felhasználják védelemre a Kapos árterében fekvő régi vízvárakat is. Így a múlt században még Nagy Jankó-szigetének nevezett régi kelta várat kettős földsánccal erősítik meg s a ma Nagy- és Kis-sánc nevű dűlők helyén is sáncokat készítenek. A Deseda-patak vizét a sánc feltartóztatta s az így megduzzasztott patak szintén védelmi vonalul szolgált kelet felől. Így jött létre a későbbi Békás-tó, melyben Esterházy teknősbékákat tenyésztetett. Nyugat felől Tüskevár sáncai védték a várat, a várárkokat a Kapos vize töltötte meg. Tujgon pasa csak úgy tudja bevenni a várat 1555-ben, hogy a Kapos vizét Keczelnél elzáratja és így közelíti meg a várfalakat.³⁵ A vár 133 évig marad török kézben.

A török kincstári defterek pontos adataiból kitűnik, hogy a török megszállás idején elég kevés katona állomásozik a várban:

1570	211 fő
1619	309 „
1659	225 „

közöttük legtöbb lovaskatona. Azab és martalócok száma a lovaság felénél csak valamivel több.³⁶ Kaposvár nahie székhelye és 84 lakóhely tartozik hozzá.

Evlia Cselebi is említi útleírásában Kaposvárat. Sok, nagy mondásaiból, amiket Kaposvárra pazarol, egy közelíti meg a valóságot, az ugyanis, hogy Kaposvár hasonlít Nagykanizsához, mert mint egy teknősbéka fekszik a mocsárban.³⁷ Kanizsa alakja valóban mutatja a teknősbéka alakját, mivel ötszögű,³⁸ Kaposváré azonban téglalap (l. Melléklet 1. kép).

A várról készült képen jól látjuk a külső várcölöpzetet („palizzata”), amit a vasútépítéskor (1872) meg is találtak. A délkeleti bástya alapkövei ma is állanak, a vár belső széles térségén ma vásárokat tartanak és a „Nostra” hatalmas árügyűjtő és raktározó épülete is ott áll. A házak, templomok Kanizsa felé eső nyugati oldalon épültek. Dél és kelet felől a kisebb földszintes házakat látjuk. (Védelmi szempont.) A Kapos vize szélesen terül el a vár kö-

³⁴ Csánki D.: id. mű. 574. o.

³⁵ Istvánfi id. mű XIX. könyv 20. lap: lásd még Bél Mátyás id. mű. 19—20. oldal.

³⁶ Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. kötet 211. oldal.

³⁷ Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai (1660—1664). Budapest, 1904.

³⁸ Makoviczky id. mű. VII. sz. melléklet.

rül s az árkok tele vízzel. A vár kapuja Kanizsa felé nézett (Istvánffi ugyan 7 kapujáról nevezett Kaposvárról beszél³⁹, de ez csak alap nélküli vélekedés), bár a mai Vár-utca, magas szintjét tekintve, szintén várból kivezető út lehetett s így a délkeleti bástyának is kellett kapujának lenni, amit azonban a rajzon nem látunk.

A felszabadító háborúk idején Buonvisi Ferenc bíboros leveleiben — miket Cybo kardinálisnak írt Rómába — erős várként említi Kaposvárt s azt is említi, hogy Lajos bádeni örgróf támadást kísérelt meg ellene: „voleva nel ritorno fare un tentativo sopra Capisvar“.⁴⁰ A vár visszaszerzése 1688-ban sikerül is. Mivel a vár egyik tulajdonosa Enyingi Török Bálint annak idején hűtlenségbe esett, Ferdinánd Kaposvárt mint királyi várat őrizteti (azért is került olyan könnyen török kézre!) s a visszaszerzés után is azzá lesz, bár a birtok maga a Dersffi-család kezén marad.

A 133 éves török uralom megmaradt nyomait s emlékeit kutatva, keveset találunk, amit földrajzi szempontból megemlíteni érdemes. A törökök temetőjéről nincs tudomásunk. A vár körüli Kapos-árteret azonban ma is Szokolai-bereknek nevezik. Pesthy Frigyes helynévgyűjteményében azt olvassuk: „Iszákhegyen hajdanában volt török épületeknek mostan romjai láthatók, egy nagy luk van alá ájva — mely törökluknak nevezetik.“⁴¹

A török korszak utáni megye állapotáról Bél Mátyás jelentéséből részletesen értesülünk. A vár visszafoglalásakor kevés földműves és iparos maradt bent a várban a leromboltatásáig. Keczel és Ivánfa népét berendelik Kaposba (nem sokan lehettek, hiszen 100 évvel azelőtt Ivánfa 6, Keczel 13 házból állott⁴²), a várat lerombolják, neoaquistikai terület lesz, de *II. Rákóczi Ferenc* fölkelésekor az egész terület népe ömelléje áll. A kamarai hivatal, mely itt székel, jövedelem híján megszűnik magától.⁴³

A lakosság egy része, mely inkább a földhöz hú, mint a Fejedelemhez, Kaposvárott marad s mikor megtudja, hogy a birtok Dersffi Orsolya kezével az Esterházyakra szállt (kaposvári birtokon kívül Dombóvár s Ozora körüli hatalmas terület is), 1712-ben *letelepedési engedélyt* kér és kap a hercegtől.

A kaposváriak kérése, hogy „háborús üdőkben elpusztult Kapos városunkat bizonyos conditiók alatt szállitany engednénk“.⁴⁴ Azt is megígérik, hogy rövid idő alatt 300 házat építenek. Kötelezik magukat, hogy kilencedet fizetnek mindenből, tizedet a „sörtésmarhákból“. A Gilicze és Hármás nevű (tüskevári) malom fele

³⁹ Istvánffi: id. mű, 34. könyv.

⁴⁰ *Relationes Cardinalis Buonvisi. Monumenta Vaticana Hungariae.* Összegyűjtötte Fraknoi V. Budapest. 1886. II. 2. 254. oldal. (1686. nov. 17. Bécs).

⁴¹ Pesthy F. id. mű.

⁴² Velics—Kammerer id. mű. I. 211. oldal.

⁴³ Mezösy K.: A területi joghatóság kérdése a magyar neo-aquisita kamara igazgatásában. Kogutowicz Emlékkönyv. Szeged, 1939. 299. oldal.

⁴⁴ Bereczk S.: id. mű. 10. oldal.

jövedelme az uraságra száll. Három évig pénzbeli cenzussal nem tartoznak, de három év után minden házból 1 tallért fizetnek évente. A mézsárszék egész évben, a korcsma Szent Györgytől Karácsonyig a hercegnek jövedelmez.

Az egyesség szerint a város lakói nem úrbéresek, hanem *bérlők*. „Incolae nobiles, manumissi et liberi ex eoque arendatitii . . . praeter hos mercatores“.⁴⁵ Számuk csekély volt, hiszen Somogy egész lakossága 2882 ebben az időben.⁴⁶

A város központi fekvése következtében a nyugvó helyzeti energiák *tevékenységekben* és *intézményekben* kezdenek megnyilatkozni.

Vásártartási engedélyt nyer 1703-ban, 1715-ben Kaposvárot tartják az első vármegyei közgyűlést s 1753-tól kezdve minden évben rendszeresen itt tartják. Ezzel *megyeszékhely*-lyé válik, ami fejlődésének jelentős tényezője.

Amint láttuk, a török-korszak előtt a hatalmi központ a zselici területre esett (vámok!), később áttolódott a várakra. A vár-korszak elmúltával a legtöbb helyzeti energiával rendelkező és azt legjobban felhasználni is tudó hely, Kaposvár, lett a központ. Zselic központja *megye* központjává válik s eleinte lassan majd fel-tűnő gyorsasággal messze kiemelkedik a többi település közül.

Az építkezések megindultával a régi rőzsetemplom helyén 1744-ben új templomot építenek. A helyet a hercegtől kapják, de mivel az úrbériség alól felszabadultak, a herceg nem lesz kegyura a templomnak, de támogatja azt a legutóbbi évekig, amikor is kegyurasága megváltásául a plebániának adományozza a Szokolai-berek és Sörház-major területét s még 11 hold földet. Azóta a templom még egyszer megújítva a régi helyén áll a Kossuth-tér *dekagonjának* egyik oldalát képezve. Mellette épült a plebánia s a mai tér közepén volt a temető. II. József személyes parancsára — ki 1770-ben itt járt — hamarosan kitelepítik innen a temető-kertet a mai Hársfa-utca s a Cukorgyár területére, ahonnan a település megnövekedésével a mai helyére, a Hősök temploma mellé, a Pécsi-utca és Mező-utca találkozásánál lévő sarokra kerül. Ez a Keleti-temető. A Nyugati-temető a túskevári állomás mellett van, míg a Hősök-temetője (a világháború magyar és nem magyar hősei nyugszanak itt) a Rómahegy nyugati oldalában fekszik.

Az az írásba foglalt nagy ígélet, hogy „rövid idő alatt legalább 300 házzal említett városunk meg fog hszaporodni“⁴⁷ csak óhaj volt, mert 60 év lett a rövid időből, mikor Kaposvárott 300 házat számláltak. Csak 1789-ben bővítik ki az Új-utcával (ma Petőfi-utca), a Pap-utca (ma Zárda-utca) folytatásaként.

Építkezési nehézségek is közrejátszanak a fejlődés menetében. Kaposvárott hiányzik a kő telepítő ereje (l. Utak), a tégláége-

⁴⁵ A kaposvári Nagyboldogasszony-plébánia gazdasági helyzetének jogi kialakulása. Veszprém. 1936. 27. oldal. (Kézirat gyanánt).

⁴⁶ Magy. Stat. Közlöny. XII. kötet.

⁴⁷ Bereczk S. id. mű. 10. oldal.

tés pedig földesúri jog lévén, a téglát csak jó áron lehetett megszerezni.

A vár tégláiból építteti az Esterházy-uradalom vezetője a gazdasági épületeket (a mai Városi Színház és a vasútállomás helyén), a tiszttartói lakot (ahol „Dorottya fársángolt”), a templom mellett szép barokk-stílusban. A gazdasági épületeket a 19. század végén lebontják s a téglák tovább vándorolnak a polgárházak falába.

A város fejlődésének emberföldrajzi kérdéseit *külön-külön fejezetben* tárgyalom alább. Célom, hogy minden tényező fejlődését koronként megvilágítva részletesen is lássuk, rámutatva azonban mindannyiszor a vele kapcsolatban álló s reáható (gyorsító vagy késleltető) többi tényezőre.

A település *térbeli* fejlődését azonban vázlatosan előrebocsátom. Ez mintegy keretet szolgáltat majd az egyes kérdések külön tárgyalásához (I. Településfejlődés c. vázlat).

*

A 19. század eleje az útépitések és csatornázás korszaka. A megye vezetősége a maga hatáskörében a város fejlődésének útját egyengeti s a csatornázással a Kapos két partját közelebb hozza egymáshoz, ugyanekkor azonban a lakosság fejlődést gátló akadályokkal küzd.

Amíg a pápaiak 1770—1860 között az Esterházy-család segítségével élvezik: a harmincad alóli mentességet a zsellérekre is kiterjesztik, halastavat, csatornát és városrendezést köszönhetnek neki,⁴⁸ addig a kaposváriak (a másik Esterházy-ág birtokán) a hercegi uradalom részéről csak kevés jót kaptak (templom telke, kórház építésére terület). Amikor az uradalom tiszttartója intézi az ügyeket — amint ezt a vármegyei nagy- és kisgyűlések jegyzőkönyvei lerögzítik — mindig a lakosság ellen tesz. Amikor a város *négy* országos vásár tartására kér jogot, a földesúr ellene mond.⁴⁹ A bőrkészítést és eladást meg akarja tiltani, tiltja a sajtárusítást. Méh — kilenced pere van a községnek, a lakósokat a *nagygyáti berek* használatától „az Felség által is helyben hagyott contractusok ellenére” is eltiltották.⁵⁰ Nem engedik meg a vályogvetést, bár az 1836. törvény X. 3. §-a megadja a jogot és a kaposváriak 50 forint cenzust is ajánlanak fel.⁵¹ Többszöri perük van az uradalommal.⁵² A herceg 40 ezer holdas birtoka 33 község határát kapcsolva össze, szorosan körülveszi a várost s így erősen akadályozza a fejlődésnek.

Az Esterházy-uradalom a 18. század elejétől a 19. század közepéig házi kezelésben van. Az 1850-es évektől kezdve bérbe adják. Az első bérlő, lovag Freystadtler után, máig a „Mezőgazdasági és Ipari Részvénytársaság” bérlő, amelynek a város fejlődése

⁴⁸ Kovács Eszter: Pápa. Kogutowicz Emlékkönyv 1939. 123—134. oldal.

⁴⁹ S. L. Ngy. 1832. október 10. 2666. 1166.

⁵⁰ S. L. Kgy. 1834. jún. 16. 2467. 732.

⁵¹ S. L. Ngy. 1840. aug. 1. 3014. 1069.; Ngy. 1840. nov. 2. 4052. 1335.

⁵² S. L. 1848. május 29. Bizottmányi sz.: 1002. 599.

közlekedés javítása, útépitések, amint majd látni fogjuk, tehát a *milióban* való *mozgáslehetőségek* feltárása és gyorsítása. A század második felében megjelenik a század, de a város életének is legdöntőbb tényezője, amely a többi mellett jelentőségében is a legnagyobb s ez a *vasút*, amely a századeleji közlekedési lehetőségeknek új értéket ad. Hatásában a vérátömlesztésnél nagyobb: új energiákat kelt életre s a település megváltoztathatatlanul igazi várossá válik.

A vasút által meginduló forgalom, gyárak stb., a gazdasági élet fellendülése, az építkezések gyorsulását idézi elő — hiszen a bevándorlás igen nagy méretű — ami a tőke forgalmát gyorsítja s így következik be az az optimális helyzet, amiről az Ipar, Kereskedelem, Bank c. részben lesz szó.

A 19. század végére területileg kétszerese lesz a beépített terület a századelejének. A századvégi építkezések során épül a Donner-városban 100 ház, a vasúti épületek, vágóhíd a Kapos árterében lévő terrasz-maradványon, ekkor parcellázzák a Kálvária környékét, a Kaposhegy keleti felén, a Sétatér-utca nyugati oldalán fekvő területet. Megépül a Cukorgyár a város keleti végénél, bekapcsolódik a forgalomba s parcellázzák a Meggyes-telek 27 holdas területét.

A jelen század első tíz évében beépül a Meggyes-telek, megnyitják rajta az Esterházy-utcát, kis munkásházak épülnek a Vasgyár mellett a Kapos árterében, megnyílik a Magyar-utca, parcellázzák a Csért, a Lövöldét a Kapos jobbpartján, gyümölcsösök települnek a Kecelhegyre, 71 kat. holdat vesznek meg a hercegtől vasúti főműhely céljára. Mindez csak az építkezésben mutatkozó anyagi produktum, aminek méreteiről másutt is lesz szó. Hasonlóképpen a vasút, ipar, kereskedelem, bank stb. erős intenzitású életét külön-külön vesszük majd szemügyre.

Mindezt megszakítja a világháború. Utána veszít lendületéből, bár építkezés szempontjából jelentős terjeszkedés történik (városszéli települések), de a házak nagysága, stílusa stb. mutatja a szűken mért anyagiakat.

Mi maradt meg a régi falusias településből? Legfeltűnőbben mutatják a multat a *nagy telektömbök*, bár időnkint egyet-egyet kettévág egy-egy új utca. Itt-ott még egészen falusias jellegű utcára merőlegesen hosszú alaprajzú házakat látunk (Kanizsai-út, Kereszt-utca) s a zselici dombokon, a szőlőkben lévő hegyközség jellegzetes rövid házait. De a régiék lassan eltűnnek. Az új házak a külső területen már vagy az utca vonalával párhuzamosan épülnek, vagy szármalmasan rövidre vágva mint apró pontok szétszórtan álldogálnak a kültelki dűlők piciny parcelláin. A belvárosban pedig, ha évente egy-két új ház épül vagy régi ház új „külsőt” kap, sima vonalával, színes vakolatával igyekszik (néha kevés sikerrel) az utca harmóniáját megtartani.

A fejlődést azonban nem lehet megállítani, csak lassítani. Az

Ember és a Föld kölcsönös hatásából mindig az Ember az, aki győz, aki többet ad. Az őstáj átalakulása kezdeti kultúrtájja meg nem állítható s a kezdeti kultúrtájnak fejlett kultúrtájja való átalakulása — ha nagyon lassan is — fokozatosan s állandóan folyik. Ezt egy régen nem látott s hosszabb idő múlva meglátogatott városra vetett egyetlen pillantásunk is igazolja.

Település.

Kölcsönös vonás Pécs és Kaposvár településében, hogy a hegynék, illetőleg domboldalnak déli oldalán települt, de míg Pécs belvárosa negyven méteres emelkedést mutat, Kaposvár csak fele akkorát ugyanolyan nagyságú területen. Ez Pécsre nézve jobb inszoláció adottságot, de közlekedésben nagyobb erőfeszítést jelent.

Kaposvárott az enyhe lejtőszög alig érezhető. Van ugyan meredek utcája (a Donner-város minden utcája és a Kapos balparti részen a Fő-utca MIR gőzmalmi szakasza, Kereszt-utca, István-utca), de elenyésző számban.

A települési bázis a 135 méteres szintvonaltól a 155 m-es szintig északnyugat-délkeleti irányban húzódó emelkedés. A Horthy Miklós-park Damjanich-utcai sarkától le a vasút és a Béla király-útját keresztező átjáróig húzódik.

Az első utcák a 140-es szintnek megfelelő magasságban helyezkedtek el az emelkedés oldalán (Fő-utca, Hosszú-utca, Pap-utca), de a későbbi, már mérnöki tervek alapján készített utcák a Fő-utcára merőlegesen észak-déli irányú fekvést mutatnak, illetőleg a vele párhuzamosan haladó Esterházy-utca, Németh István-utca és Damjanich-utca kelet-nyugati irányúak. Ez az utcafekvés inszoláció szempontjából nem előnyös, illetőleg a legrosszabb. Az árnyékos, északra néző szobák sohasem kapnak napfényt. Ezt a tényt teljesen ellensúlyozza viszont egy másik körülmény, ugyanis a Belvárosban még minden telek úgyszólván a régi mezővárosi, azaz falusi formát tartotta meg, nagy udvara és kertje van, így a Nap besüt az udvari szobákba s pótolja azt, amit a másik oldalon nem adott meg.

Ezeket a nagy telektömböket a keletkezett utcák mentén városi jellegű házak keretezik, de belül még a hosszúkás telekterületen virágos-, konyha-, illetőleg gyümölcsöskertek húzódnak. Némelyik, nem magánház telkén még állanak a régi hercegi erdő fái (pl. a Nemzeti Casino, az Erdőigazgatóság kertjében lévő hatalmas, évszázados szilfák) élő tanuiként az itt lejátszódott gyors fejlődésnek. Ez a terület az egykori Meggyes-dűlő. Van még olyan telek is az Esterházy-utcában, amely még beépítetlen és szántóföldnek használják.

A 25.000-es térképen jól látjuk az említett összefüggő nagy telektömböket, amelyeket újonnan keletkezett utcák törnek át (Anna-utca, Gróf Tisza István-utca, Kossuth Lajos-utca, Kont-rássi-utca s legújabbban ennek folytatása a vár felé, amellyel a város közlekedésének nagy részét át lehet vezetni vásárok idején a vásártér területére). A telkek megfelelését jól megfigyehetjük a Rippl Rónai-utcában.

A lakóházak lakóinak átlagos lélekszáma 7.5, amelyet Mendöl⁵³ a népsűrűséghez mértén magas értékűnek mond, de megállapítja azt is, hogy a legbelső és külső területek között jelentékeny különbség nem mutatkozik a népsűrűségben. Ennek okát ő a nagy telektömbökben látja.

Az igazság az, hogy a belső kerületben emeletes házak vannak ugyan, de a kerület *City-jellegű lévén*, sok középület és üzlet van benne és kevés lakóház. A tömbök nagyobbak ugyan, de a hosszú telek elején utcára épült emeletes házaknak keresztben épített belső folytatásuk van. Ez már földszintes és benne műhelyek, de inkább egyszerű lakások bújnak meg. Ha ezek a kislakások nem lennének, a City-jelleg erősebben kidomborodna éppen a nagy telektömbök és kevés lakás miatt. A kislakások lakói tehát kiegyenlítik a középületek, üzletek, műhelyek lakatlanságát. A külső kerületekben viszont az a helyzet, hogy a telkek kisebbek, s a házak sűrűbben vannak. Így a lakosok száma is megközelítően annyi, mint a belső kerületé. Tehát a kiegyenlítés tiszta képet nyújt a fenti kérdésről. A City-képződés, az éjszakai elnéptelenedés, feltétlen megvan, csak az az előbb említett körülmény miatt nem olyan feltűnő.

Kaposvár életében hiányzott a kő telepítő ereje. Pécsnek ez mindig megvolt és megvan. Kaposvárott talán a téglát említhetjük annak. De sokkal nagyobb munka, — sokszor kérés-könyörgés — kellett ahhoz az Esterházy uralom idejében, hogy a lakosság, mint másutt, téglához jusson. Mikor Lipót király a várat leromboltatja, a vár tégláiból az uradalom tisztartó lakot (ma is áll a Dorottya-ban megénekelt palota) és gazdasági épületeket építtet. Azt a vártornyot azonban, mely a török időkben a keresztények őrizetül szolgált, I. Lipót a bencéseknek adja, sőt a somogyi tizedet is visszakapják.⁵⁴ A tizedet a Papsára- (sáros) dűlőben álló pajtában szedték.⁵⁵ Az uradalmi gazdasági épületek a mai színház helyén és a mögötte lévő parkban, illetőleg az állomás területén állottak. Igazolja ezt a Bivalyos-utca (ma Baross-utca) elnevezés. Még a múlt században is állottak ezek; e helyeken 14 gazdasági épület állott. Később a városrendezés során eltűntek. A téglák tovább vándoroltak a polgárházak falába.

Téglából épült az u. n. *Klinker-út*, mely a várost Nagykan-

⁵³ Mendöl Tibor dr.: Városaink népsűrűsége. Földr. Közl. LXVII. 1939. 4. sz. 402. oldal.

⁵⁴ Dornyay—Vigyzó: Balaton és környéke. Budapest. 1934. 340. oldal.

⁵⁵ Pesthy F.: id. m.f.

zsával kötötte össze. Ma már öt helyi téglagyárból szerezheti be a lakosság az építkezéseihez szükséges téglát.

Az ipari fellendülés magával hozza a vidék városba özönlését. Ez a körülmény pedig a bérkaszárnya építéseket és a zsúfolt lakásokat eredményezi. (A Kontrássi-utcai bérkaszárnya, az István-utcai MÁV bérház stb.) Ez a centralizáció azonban csak átmeneti, mert nagyvárosok mintájára Kaposváron is megjelennek a világháború után a *kertes lakónegyedek*. Így épülnek meg a Tisztviselőtelep kertes villái, s a külső dűlők (Buzsák, Csalit, Csörgevölgy, Kisgát, Nagygát) kis házacskái. Ezek a dűlőkön épült szokatlan formájú, művészi vonástól mentes, inkább szemet bántó, a régi falusi hosszanti elfekvésű házak mintájára ugyan, de szinte rövidre harapott kis házikók, tipikus háború utáni jelenségek.⁵⁶ Ékes bizonyága ez annak, hogy a befektetett összeg kevés volt, másrészt a vidékről hozott lelki habitust megőrzi gazdája s a magáéban akar lakni, mégha putri is az. A faluról beszármazott lakos *lelkileg* még tovább is faluban él s ha a városban házat épít, egy torz házforma születik. Hiányzik ugyanis a gazdasága, (nem kell istálló, félszer, stb.) s így háza mása lesz a lelkében élő, s elhagyott formás falusi háznak.

Ez az asszimiláció lelkileg is hasonló elmaradást mutat. Csak a második generáció lesz városivá az iskola és a városi elemmel való állandó érintkezés folytán.

A Tisztviselő-telep villái merev szépségükkel nem keltenek olyan kellemes hatást a szemlélőben, mint az Iszákon épült, a hegytető lejtőviszonyaihoz alkalmazkodó, változatos formájú kertes tisztviselői házak.

Alaprajz.

Az alaprajzban megrajzolódik a város igazi története. Amíg a hercegi uradalomnak része volt, a falusi jelleg erősen rajta ült minden vonatkozásban.⁵⁷ Mihelyt azután lélekzethez jutott, a városiasodás elhalványította ezeket a jellegzetességeket. Ma már csak a nagy telektömbök s az igazolja a multat, hogy ennek a harmincezres városnak saját tulajdonában csak 130 kat. hold földje van és a város egész területe összesen 7337 hold. Összehasonlítva más dunántúli, főleg azonban nagyalföldi várossal, óriási az ellentét. Mindezek mellett a fejlődés, mely a világháborúig tartott, tovább folytatódott volna, ha közbe nem jön egy fejlődést gátló időszak.

A város növekedésével különböző negyedekre differenciálódik, melyekben a lakosság nagyrészt bizonyos hivatáscsoporthoz tartozik. A Fő-utca, Korona-utca, Teleki-utca, Vár-utca, Erzsébet-

⁵⁶ Ilyen házakat látunk pl. Székesfehérvárott a Repülő-tér közelében is.

utca és a Berzsényi-utca által alkotott részből — tehát a régi magból — lesz a kereskedő negyed. Keleti-nyugati irányban a Zárda-utcától egészen a Mezőgazdasági Ipar Rt. (MIR) malmáig, észak-déli irányban pedig a Damjanich-utca és Esterházy-utca között terjedő rész a régi Meggyes-dűlő parcellázásán épült. Ebben a részben családi házakat építettek még a jómód és tehetőség idején. (A 27 hold terjedelmű Meggyes-dűlőt 1895-ben százezer forintért veszi meg a város a hercegtől s négyszögölenként 20 koronáért parcellázza). Éppen ezért körülbelül ez a rész az igazi vidéki városi jelleget mutatja. A házak nagyok, kényelmesek; a kert és benne a dísznövények nyugalmat és békét lehelnek. Ebben a negyedben lakik a legtöbb tisztviselő: az ügyvédek a törvényszék környékén, orvosok az utcákban elszórtan és igen sok nyugdíjas. Többen Fiuméből költöztek ide. Üzlet erre ritkább és így a napi szükségletek beszerzése végett nagyobb távolságokat kell megtenni. Az Esterházy-utca kétségkívül a legvilágosabb, legszebb épületekkel beépített és gondozott fasorral és virágágyakkal szegélyezve mindkét oldalon. A vele párhuzamos Németh István-utca (a város nagy polgármesterének nevét viseli) árnyas hársfasorával Kaposvár „Unter der Linden“-je. A hársfák nem fiatalabbak Berlin híres útjának fáinál. A cukorgyár környéke már a gyárnegyed képét mutatja. A házak nem az otthon derűjét és nyugalmat, hanem csak a szükségletet szemléltetik. A gyári munkás kampánymunkás, aki ősszel, mikor a cukorgyár üzemben van, jól keres, de azután megcsappannak jövedelmi lehetőségei; az év többi részében a mind nagyobb forgalmú vágóhídon talál munkát. A Mező-utca kis házai ugyanazt az igénytelenséget lehelik magukból, amit Buzsák és Tótok-rétje dűlő házacskaí. Külön meg kell említeni a Cseri városrészben és a Kapos árterében épült házakat, melyeket majdnem évenként veszélyeztet az árvíz. A vasút mindig nagy ipartelepítő erő, de az ész meggondolásain sokszor túlemelkedett a haszon lehetősége. Így települtek az ipartelepek a vasút közelébe, víztől veszélyeztetett helyre. Az ipartelepek közelében, a Donner által megkezdett települést követve, házak épültek, vállalva az árvízveszélyt a közeli munkaalkalom lehetőségeiért. (Lásd: Vízrajz.)

A cigányok mint minden településnek a külső sarkában, úgy itt is, a város keleti szélén, a nádasi erdő mellett laknak apró házaikban (a Gyepmester-telep mellett!). A város cigányai ugyan nem tartanak rokonságot Csokonai által megénekelte toponári hangászokkal,* de zenekaruk mindig kiváló volt. Jellemző, hogy a feudális külsőséget, mint a megyei elitség szimbólumát, a primás is viseli (zöld kalap, lengyel bunda).

⁶⁷ Dombóvárót még a hercegi uradalom tisztjei a város első társadalmaként az utcákon az „E“ betűs (Esterházy) téglajárdák hirdetik a multat „lépten-nyomon“. (Ez lehetett a kaposvári utcák képe 100 évvel ezelőtt.)

* Ezek ugyanis zsidók voltak.

Dűlők.

1. Beltelek	14. Herman	27. Kaposhegy
2. Nagygát	15. Bozsókerti dűlő	28. Kismalomi rét
3. Kisgát	16. Pusztai föld	29. Karácsony rét
4. Ólak	17. Szokolai berek	30. Lonkahegy
5. Buzsák	18. Cseri irtás	31. Lonkai cser
6. Csallit	19. Keceli hegy	32. Kis római cser
7. Füredi útra dűlő	20. Keceli föld	33. Rómahegy
8. Tótok rétje	21. Kenese	34. Ivánfai rét
9. Felső erdő	22. Pálvarga	35. Ivánfahegy
10. Papsára	23. Cser	36. Názárrét
11. Jutai út melletti dűlő	24. Töröcskei rét	37. Hangyásmál
12. Csörge völgy	25. Körtönyi bükk	38. Somhegy
13. Akasztófa dűlő	26. Gyurgyesz	39. Nádasd

A dülő neveknek nem magyarázatára, hanem csak ismertetésére térünk itt ki. Földrajzi jelentőségük nyilvánvaló. Belőlük sok fény derül a település létrejöttére; dülőnevekben fennmarad a táj egykori növényvilága; megőriz családneveket, történeti eseményeket stb. Részletes fejtegetésük tanulmányunk célján kívül esik. Ki kell azonban emelnünk, hogy Kaposvár határában fekvő dülők majdnem mind *magyar* nevűek: ez a dülőnevek állandóságának ténye következtében a település ősi és szakadatlan *magyar* voltát igazolja.

Az egyszerű felsorolásnál alkalmasabbnak véltem az alábbi csoportosítást, amelyre részben Péterdi Ottó⁵⁸ értekezésében adott gondolatok adtak alapot.

Dülők elnevezésének alapja

Felszíni forma:	Kaposhegy, Iszákhegy, Iszákajla, Rómahegy, Keczelhegy, Lonkahegy.
Vízrajz:	Békástó (teknősbéka tenyészet), Kenese (= mocsár). (Erdélyi László prof.)
Növény, ill. növényformáció. Állat:	Cser, Lonkai-cser, Körtényes, Somhegy, Meggyes, Szedreskert, Nádasd, Büki-csárda, Csalit, Deseda (= berek), Berekföld, Felső-erdő, Ivánfai-rét, Názárrét, Szokolai-berek, Hangyásmál.
Tulajdonos neve:	Bozsókert, Herman-pusztá, Császárrét, Papsára (sáros, bencés tizedfizető hely), Tótok-rétje, Huszti-tarló, Balla-kút, Pálvarga-dülő, Karácsony-rét.
Emberföldrajzi vonatkozású (tárgy, épület):	Kápolnaalj, Vásárállás, Ólaki-dülő (sertés-ólak), Kismalomi rét, Kallói-berek, Téglavető, Gurgyesz (kis kunyhó), Kishídi-rétek.
Védelmi berendezés:	Kissánc, Nagysánc.
Kultúrtevékenység:	Cser-irtás, Sintér-sűrű, Akasztófa-dülő, (a József-császárkori térképen e dülő mellett vezető út szélén két egymás közelében lévő „Galgen“ jelzést látunk.)

⁵⁸ Péterdi Ottó: A dülőnévadás lélektana. Egyet. Phil. Közl. 1936. 378—379. oldal.

Népesség, lakosság.

Dunántúl lakossága a római császárság előtt trák—illyr, majd a kelta elem kerekedik föléje s mivel energikusabb s szellemileg magasabb szinten áll, vezető szerepet tölt be. Gráf szerint a rómaiak telepítik be őket.⁵⁹ Sokan a Kapos folyó nevét is kelta eredetűnek tartják. A kaposmenti diluviális terraszokon kelták építették a vízvárakat, köztük Kapos várát is. Ők ugyanis aombok lábát (terrasz félszigeteket) levágták s azon építették a várakat. A folyó vize pedig körülvette az így készített vízvárat.⁶⁰

Városunk multját e kelta eredetű vár-ban kell keresnünk s Kaposvár így a kelták idejétől számít településnek. Az avar korszak Somogyban különösebb nyomokat nem hagyott.⁶¹

A magyar honfoglalás idején Dunántúl volt a legsűrűbben lakott terület hazánkban. Az erdők sok vadja, halastavak bő halmenyiisége, a szelíd dombok gabonája, mit a patakok vizére épített malmokban örölnek meg, az erdők makkján hízlalt sertés, a kövér legelőn nevelt szarvasmarha s a jól termő szőlők a népesség anyagi jólétének vetik meg alapját.

A magyarság a régi településeket meghagyja s veszély idején a vízvárakat, földvárakat s szigetvárakat ujjaépíti és megerősíti. (Nagykanizsa, Kaposvár, Szigetvár, Dombóvár stb.) E várak később elvesztvén jelentőségüket, a török korszak után főleg városias településeknek magjai, előidézői lesznek. Nem egészen helytálló azonban Princz megjegyzése, hogy „annak ellenére, hogy a széles, mocsaras völgyfenék általában a településnek kedvezőtlen talaja, mégis városias települések keletkeztek itt.”⁶² A városias települések ugyanis nem völgyfenékekben jöttek létre, hanem a várhoz közeleső domháton. Így például Kaposvár, illetve Dombóvár völgybehajló domboldalon keletkezett oly magasan, hogy Kaposvárott az árvíz nem árthatott a házaknak és termőföldnek, Dombóvár pedig oly magasan települt, hogy a völgyet ősszel és tavasszal megülő sűrű, egészségtelen köd mindig a település szintje alatt marad.

Kaposvár népe a török időkig teljesen magyar volt. A kevert népességű s állandóan változó számú lakosság a vár-korszakot jellemzi. Ennek elmúltával a település kevés lakossága magyar és horvát. A 14 emberből (12 jobbágys és 2 zsellér) 12 magyar s 2

⁵⁹ Gráf A.: Pannónia politikai földrajzához. Egyet. Phil. Közl. 60. évf. 1—3. sz. 3—13. oldal.

⁶⁰ Kelta eredetű szomszédos helynevek: Attala, Csoma. Szalacska volt a központ. Itt volt a pénzverde. Kaposvári kelta lelőhelyek: Cser-erdő, Iszák-domb, Korona utca.

⁶¹ Bella L.: A vaskor II. időszakának (Laténekor) magyarországi telepei, Föld és Ember 1927. VII. évf. 1. sz. 53—55. oldal és térképmelléklet.

⁶² Princz—Teleki: id. mű. II. 351. oldal.

horvát..⁶³ Dunántúl a török alatt 400.000 embert veszített,⁶⁴ érthető, hogy a vár szétrombolása után a szélnek eresztett katonaságból és a vár népéből csak ennyi maradt itten. Elfogadható az is, hogy mivel a birtok 1703-tól 1711-ig Rákóczi kezén van, kit a nép igen szeretett, vele sok híve ment el vagy elbujdosott. Az itt maradt lakosság száma elég gyorsan emelkedik. A lakosság — többlet részben horvátokból áll elő, kik „Turopollóból“ jönnek,⁶⁵ részben a közeli puszták magyar népéből.⁶⁶ A két nép keveredése idézte elő Somogyban a termet magasodását. „A termet Somogy nagy részében már a 167—168 cm közé esik.“⁶⁷

Horvát nevek szerepelnek az anyakönyvekben, de a vármegye közgyűlésein is (1832-ben Kazimirovits boltos, Kendrovits csizmadia stb.) A horvát lakosság anyanyelvét hamarosan elfelejti, teljesen magyarrá lesz s a város mai iparos- és tisztviselőtársadalmának kis töredékét alkotja.

Újabb népelemet a város népességében nem találunk máig. Németnyelvű igen kevés.

A lakosság számának gyors emelkedését a mult század elejétől kezdve a különböző intenzitású, állandó, falusi beköltözés adja. Ha 1790—1890 közti száz év számbeli emelkedését nézzük, akkor a lakosság hatszoros, ha 1830—1930 közti száz évet nézzük, majd tízszeres ez a számbeli emelkedés.

A lakosság száma

Év	1787	1828	1836	1869	1880	1890	1900	1910	19. 0	1930	1940
	2126	3072	3583	6649	9571	12.544	17.352	23.528	29.610	32.715	33.022
Növekedés	—	—	—	—	43 ⁰ / ₀	31 ⁰ / ₀	38 ⁰ / ₀	35 ⁰ / ₀	25 ⁰ / ₀	10 ⁰ / ₀	0 ⁰ / ₉

A lakosság számának emelkedését, még pedig rohamos emelkedését egyedül a *beköltözés* eredményezi. Hogy milyen mértékű volt ez a beköltözés, két tényből következtethetünk reá: 1. állandó amerikai kivándorlás folyt a világháború előtt, 2. a város már ekkor is „egykes“ volt. E két *negatív* bizonyítékból látjuk, hogy a vidéki lakosság beköltözése nagyarányú lehetett.

⁶³ Magy. Stat. Közl. XII. kötet: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720—1721).

⁶⁴ Szabó I.: A magyarság népi vesztesége a török korban. Rádióelőadás. 1940 március 19. 18 óra 15 perc.

⁶⁵ Pesthy F. id. mű.

⁶⁶ Várvízi nevű ma is élő család nevét Várvíz-pusztától veszi, mely a kaposvári uradalomhoz tartozott (Hoss József: Kaposvár története, kézirat).

⁶⁷ Bartucz L.: A termet földrajzi elterjedése Magyarországon. Föld és Ember. 1922. II. évf. 1. sz. 41. oldal.

Az Amerikába való kivándorlásnak meg volt ugyan az oka: a 19. század végén a termés ára alábbszállt, a szőlőket filoxera pusztítja, de viszont a megyei urak segíteni akarnak a munkáságon s a sárdi 18 pontok egyike,⁶⁸ mely az ipar fejlesztését szorgalmazza s amely az 1898. évi II. t. c.-ben törvényerőre emelkedik, valamint a századeleji nagy városfejlődés Kaposvárott, bőven adnak munkaalkalmat a rászorulóknak.

A gyorsabban és talán könnyebben megszerezhető vagyon vágya visz ki mégis sok munkabíró férfit az Újvilágba. Kaposvárról különösen Kanadába költöznek ki, ahol ma is virágzik egy Kaposvár nevű község. 1907-ben négy hónap alatt 1816 útlevelet ad ki Somogy megye alispánja.⁶⁹ A világháborús évek után lassan alábbhagy a kivándorlás.

Kaposvár népességének látszólagos emelkedése mögött áll egy másik e vidékre különösen jellemző baj: az *egyke*. A tényleges szaporodás mindinkább *fogyó* irányzatot mutat. Már az 1850-es évek utáni feltűnő születési apadás felkelti a figyelmet. 1891-ben bizottságok vizsgálják a kérdést, jelentéseket tesznek, javaslatokat hoznak, 1909-ben nagy értekezletet tartanak Kaposvárott az egyke-kérdés ügyében, de eredménytelenül.

1898—1938 közti negyven esztendő népmozgalmát szemlélteti a mellékelt grafikon. Ha a háborus visszaeséseket a születésben s a hősi halottak és holtta nyilvánítottak nagy számát a halálozási adatokban (1917—18 és 1925—26) nem tekintjük, a születések tendenciája 1921-től kezdve visszaesőben van. Nyomon követi a halálozás is.

A népszámlálási adatok viszont emelkedésről adnak számot. Nyilvánvaló tehát, hogy csak *beköltözködés* folytán jöhetett létre a szaporodás.

Az anyakönyvi bejegyzések alapján a nem helybeli születésűek és nem helybeli halottak számát (akik vidékről átmenetileg kerültek a kaposvári kórházba) levontam, akkor kiderült, hogy a vidékről csak szülni jött anyák itt született gyermekei javítják a születési statisztikát, viszont a Kaposvárott meghalt vidékiek a halálozások számát, ha nem is nagy mértékben, de emelik.

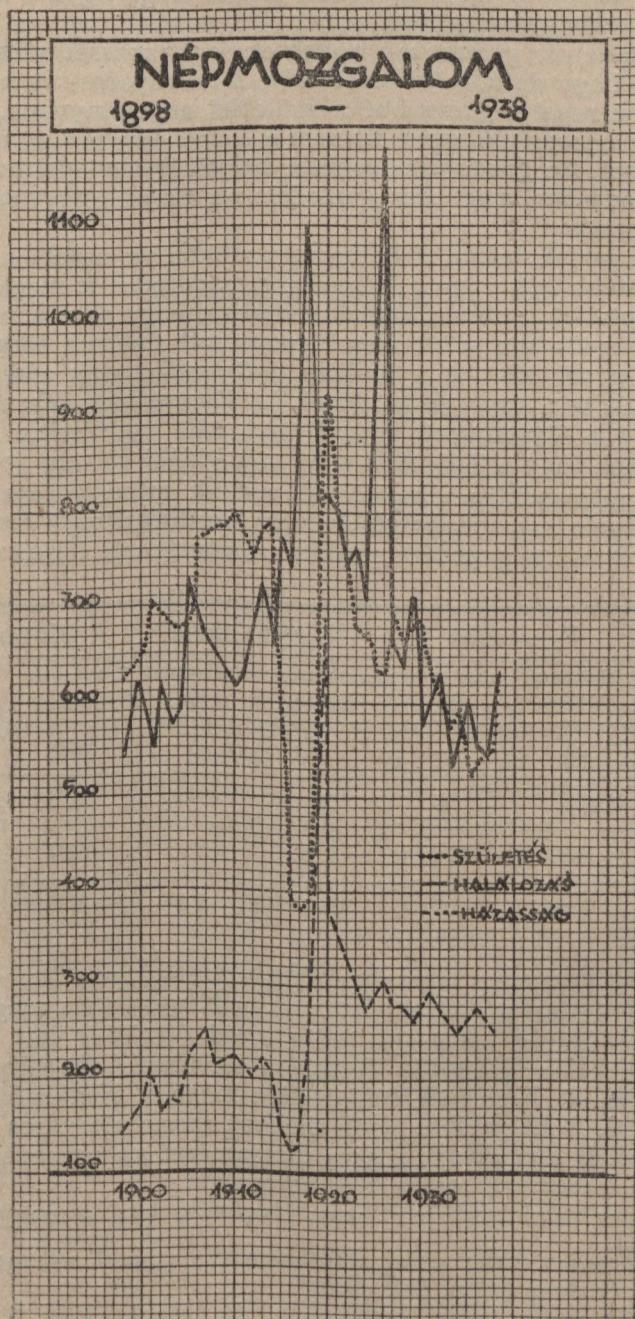
Nyilvánvaló a lakosság kihalása. Még feltűnőbb ez, ha régebbi évek adatait hasonlítjuk össze a legutóbbi évekével. Így például 1903-ban (20.000 lakosú még a város) született 541 helybeli; 1938-ban, tehát a 32.000 lakosú városban csak 403 helybeli. A 12.000-el több lakosú városban 138-al kevesebb született.

A legutóbbi 35 év alatt a népszámlálás szerint a lakosság száma 60⁰/₀-kal növekedett, ugyanakkor a születési arány a 27⁰/₀₀-ról (a tűrhető ⁰/₀₀-ról) a 12⁰/₀₀-re (erősen kihaló!) esett le.

A lakosság kihalása erősen folyamatban van. Nem segít ezen

⁶⁸ Molnár I.: A Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület története. Kaposvár, 1929. 32. oldal.

⁶⁹ Somogyvármegye Monografiája. 585. oldal.

a beköltözötteknek (szintén fogyatkozó) kevés száma. Tíz év alatt ugyanis csak 307-tel szaporodott a lakosság. Egykés vármegye egykés székhelyén vagyunk!

A született gyermekek szüleinek foglalkozását vizsgálva azt találtuk, hogy az ú. n. középosztály, sőt az iparos- és kereskedőosztály szerepel legkevésbé a születési anyakönyvben. A város *relatív iparforgalmú* lévén, itt nem a birtok egy kézben maradásáról van szó. Ne gondoljuk azonban, hogy városunk feltűnő kivétel a szaporodásban, mert országunk fele s a városok nagy száma hajlik az egykére.⁷⁰

A vidékiek beköltözködése városunkba az utóbbi évtizedben mind ritkább lesz s így a látszólagos szaporodás is megáll. Ennek okát megtaláljuk abban a körülményben, hogy az utóbbi időkben sok munkaalkalom szűnt meg Kaposvárott (leállt a sörgyár, vasgyár, palagyár stb.). A nyugdíjas tisztviselők, akik eddig a vidéken működtek, szívesen költöztek be Kaposvárra. Ma az a helyzet, hogy a Kaposvárott nyugdíjassá vált tisztviselők is inkább elköltöznek vagy a fővárosba vagy más vidéki városba (pl. Pécsre).

Ha retrospektív vizsgálódást vetünk mind városunk, mind pedig a vele egy minőségű (relatív iparforgalmú) Veszprém és Nagykanizsa benépesedésére, akkor a következőt látjuk:

	Veszprém		Nagykanizsa		Kaposvár	
	lélekszám (1000)	szaporodás ‰	lélekszám (1000)	szaporodás ‰	lélekszám (1000)	szaporodás ‰
1869	12	—	15	—	6·6	—
1920	15·5	29	30	100	29·6	345
1930	17·7	14·3	30·8	2·7	32·7	10
1940	21·5	20·8	30·4	1·4	33·0	0·9

Amíg Veszprém lakossága 1869—1920-ig, azaz *ötven* év alatt csak egynegyedével növekedett, addig Nagykanizsa megkétszereződött, Kaposvár lakossága pedig majd *ötszöröse* lett az 50 év előttinek. 1920-tól kezdve Veszprém esetében a szaporodás gyorsulását látjuk, Kaposvár szaporodása megállt, Nagykanizsa pedig visszaesett. A két utóbbi a világháború után határváros lett s így a szaporodás megállását, illetve csökkenését az úgynevezett „hinterland” *leszakításában* is kell keresnünk.

Megemlíteni kívánjuk, hogy Kaposvár körüli magyar közsé-

⁷⁰ Ambrus T.: Hol és mennyire csökken a születés hazánkban. Búvár, 1937. III. évfolyam 10. sz. 767. oldal.

U. úgy: Magyar Stat. Szemle Hungária 1938. 64. oldal és az 1941-es népszámlálás előzetes jelentései.

gek közé török korszak után beékeltek német településeken kívül a világháború után újabb német települések történtek. Az eladásra került, illetve parcellázott birtokokra Mosdós, Rákópuszta, Kaposhomok, Kaposkeresztúr és Szentbalázs határában közvetlenül Kaposvár alatt tolnai és baranyai svábok telepedtek le.⁷¹ Ideköltözésük nem régi; az 1927—28-as években, tehát két esztendő alatt hat régi magyar birtok, összesen 7720 kat. holdnyi területe vándorolt itt magyar kézből sváb kezekbe.

Gazdasági élet.

Az őstáj helyébe lép lassan a *kultúrtáj*. Az erdők helyét szántóföld és szőlő foglalja el. Szigethy János városbírónak Pesthy Frigyes számára igen gondosan elkészített jelentésében olvashatjuk, hogy a Kis- és Nagyróma hegyen volt rengeteg erdő a tagosítás (1857) alkalmával földbirtokká vált s jó bor terem rajta.⁷²

A 7337 kat. holdnyi városhatárból még mindig jelentékeny az erdőterület, amint alább láthatjuk (1935-ös adat):

szántóföld	rét	kert	szőlő	legelő	erdő	adó alá	nem eső
3556	629	755	204	94	1182		918

Zselic-nek Kaposvárhoz közel eső részein régóta folyik szőlőművelés, amint ezt a régi térképek is feltüntetik. Ivánfa, Hangyásmál, Som-, Lonka-, Róma-, Kapos- és Kecelhegy tetején, különösen a napsütötte oldalakon mai napig szőlőt termelnek. Fényes Elek szerint: „A Kaposvár környékén levő szőlőhegyek termékenyek ugyan, de gyenge asztali borokkal fizetnek.”⁷³ A szőlőművelés azonban nem vált olyan elit-gazdálkodássá, mint ezt Pécssett látjuk.⁷⁴ Ez a mediterrán vonás nem jellegzetes Kaposvárra. Ennek az oka, hogy bora nem értékes, de főleg a lakosság lelkiülete más. Karay—Szabó szerint azonban mégis jelentős a szőlő Kaposvár életében. Szerinte a Zselic nyugati szakaszán uralkodó szőlő Kaposvár létrejöttének egyik tényezője.⁷⁵

A 19. század végén filoxera pusztít a szőlőkben. A filoxera-pusztítás után a Somogy megyei Gazdasági Egyesület a gazdák megsegítésére s az újbóli telepítésre való buzdításul Honvéd-utcai telken különböző európai és amerikai szőlőfajokat ültetett, hogy egyrészt az európai fajoknál bebizonyítsa a szénkénegezés használhatóságát, másrészt az amerikai fajoknak filoxerával szembeni

⁷¹ Dénes István: Mentsük meg a Dunántúlt. Budapest, 1936.

⁷² Pesthy Frigyes id. mű.

⁷³ Fényes E.: Magyarországnak leírása. Pest, 1847. I. kötet, 197. oldal.

⁷⁴ Hantos Gy.: Vázlatok Pécs földrajzához. Budapest, 1940. 28. oldal.

⁷⁵ Karay—Szabó P.: Adatok Pécs környékének földrajzához. Geográfiai

ellenállóképességét s maguknak a szőlőfajtáknak a talajviszonyokhoz való alkalmazkodásukat.⁷⁶

A szőlőtermelés újból megindul s az amerikai direkttermő szőlőfajták igen elterjednek nemcsak a város határában, hanem a megyében is. A törvény ezeket a szőlőfajtákat (Noah) az egészségre ártalmas boruk miatt újabban kihalásra ítélte s az ítéletet végre is hajtatta. A kaposvári bor valóban gyenge asztali. A termelők majdnem mindet maguk fogyasztják el. Eladásra kerül évente kb. 400 hl. fehér és ugyanannyi vörös bor és 100 q csemege-szőlő.

Gyümölcsök telepítésére csak a mult században történik intenzívsabb intézkedés. A toponári határban létesül az első faiskola, később még egy, a polgári fiúiskola mellett, a Horthy-liget szélén. A legutóbbi időben a város fogott nagyarányú gyümölcs-telepítéshez. 30 holdas gyümölcsöse a Kecelhegyen évente 100—200 q gyümölcsöt szolgáltat (őszibarack, téli alma és téli körte). Facsemetét ma már 3 faiskola szállít s látja el még a vidéket is. Az aszaló és lekvárfőző-üzem létesítésében a fejlődés újabb jeleit látjuk.

Konyhakerti növényekben sincs hiány. A Szennyvíztisztítótelep és a Strandfürdő mellett öntözőberendezéssel ellátott boltgárkertészetek termelik a zöldséget és nemcsak Kaposvár piacát, de kocsikon szállítva a közeli környéket is ellátják friss konyhakerti veteménnyel. A Kapos árterületének áradmányos talaja megfelelőképen trágyázva pompás konyhakerti talaj.

Fényes Elek szerint Kaposvár háromnyomásra osztott határában búza, rozs, kukorica (1761 óta) és szőlő terem.⁷⁷ Ma a növénytermelés iránya: gabona és kereskedelmi növények termelése. Eladásra kerül évente kb. 3000 q gabona és a kaszálókról 1500 q széna. Ez a mennyiség azonban elenyésző a városban működő 26 terménykereskedő kezén átmenő mennyiséghez képest. (I. Gabona-szállítás c. táblázat).

Hogy az alábbiakban ne kelljen ismétlésbe bocsátkoznunk, ismertetem a városban lakó termény- és állatkereskedők számát:

terménykereskedő	26
sertéskereskedő	40
lókereskedő	23
szarvasmarha kereskedő	13
élőállat kereskedő	20
tojás, baromfi kereskedő	24

A város autarkiját mindjobban elveszíti. Állattenyésztése nem jelentős. Viszont látjuk, hogy hány állatkereskedő él és gazdagodik meg a megyéből elhajtott és eladott háziállatok árából.

⁷⁶ Molnár I. id. mű. 31. oldal.

⁷⁷ Fényes E. id. mű. I. 218. oldal.

Ipar és kereskedelem.

Az ország siralmas elmaradottságát mutatja az 1720-os összeírás; ipara, kereskedelme, földművelése, kezdetleges. Évszázados elnyomás és háborúk után vagyunk. Somogy vármegye népessége összesen 2882 fő.

Az iparosok száma a vármegye területén 1717-ben: 11, három esztendő múlva 1720-ban: 44. Török elnyomás után a német következett. Magyarországot gyarmat módjára kezeli a bécsi kormány. Amíg az osztrák tartományokban virágzik az ipar, Magyarországon nem tud megindulni a ráneheződő nyomás és ellenzés miatt.

A lassú fejlődés azonban mégis megindul. Városunk, mely 1703-tól kezdve szerencsére elveszti a harmincadhivatali és provizorátusi székhely jellegét, de ugyanekkor 2 országos vásár és hetipiac tartására szabadalmat nyer, erős ellenfele lesz e téren a nála izmosabb településnek, Szigetvárnak.

Egy gátló körülmény nyűgét érzi még sokáig s ez az Esterházy-uradalom vezetősége, mely számos esetben kenyértörésre viszi a dolgot és a sokszor nehéz helyzetben lévő város igazán jogos és humánus kérését mereven visszautasítja. Patriarchális kapcsolatot, mint régen volt a földesúr és jobbágya között, itt nem is lehetséges, — hiszen az Esterházy-család nem is lakik itt. A lakosság és földesúr közé ékelődik a tisztviselő személyzet, mely állandó ellenzője minden fejlődésnek.

Az ipar és kereskedelem fejlődésére döntő jelentőségű, hogy a város megyeszékhely, ami erősen vonzza az ipart és a kereskedelmet.

A 18. század nyugalmas éveiben megalakulnak, illetve újjalakulnak a varga-, csizmadia-, szabó-, pajzsgyártó-, szíjgyártó-, nyereggyártó-, gombkötő-, lakatos-, csízár-, takács-, mészáros-, fazekascéhek. 1819-ben a kéményseprők, 1820-ban az ezüstművesek. Természetesen egy-egy céhhez nemcsak a város, hanem a megye más részén lakó iparosok is tartoztak.

A vármegye nemesi társadalma nem híve a céhrendszernek. 1632-ben a céhek ellen foglal állást s kimondja, hogy a céheket el kell törölni. Ezt a határozatát 1834-ben megismétli. Talán az 1791-i országgyűlés törvényjavaslatainak egy késő visszhangját halljuk az 1832. év egyik megyegyűlésén: „a kereskedést mint nagyban, mint kevésben, mint hazafinak, mint külföldinek, akár boltban, akár sátor alatt minden engedelem nélkül törvény által megengedtetni javallja ezen Megye.”

Ugyanekkor a kaposváriak folyamodásának — hogy négy országos vásárt nyerhessenek — herceg Esterházy földesuruk ellene mond.⁷⁸

⁷⁸ S. L. Ngy. 1832. október 10. 2666. 1166.

A városnak ebben az időben még csak négy kiskereskedése (2 vegyes-, 1 vas- és fűszer-, 1 rövidáru-) volt,⁷⁹ amelyek áruikat Nagykanizsáról, Pécsről, Pestről s Triesztből szerezték be s kocsin szállították Kaposvárra. Pótolni csak a vásárok alkalmával tudták az elfogyott árut. Az útviszonyok az állandó útépitések folytán mindjobban javulnak. A piac egyre jelentősebb lesz a város életében.

Több országos vásár még jobban kielégitené a lakosságot. Erre azonban csak később kerülhet sor. Az uradalom vezetősége éberrel vigyáz jogaira, még a házaló sajtárusítás ellen is tiltakozik,⁸⁰ de a megyegyűlés határozatot hoz arra, hogy az uradalom a borkészítést és eladást meg nem tilthatja.⁸¹

Nem hiányzik azonban a kereskedők ellenőrzése. Kötelesek hiteles könyvet vezetni,⁸² melyeket a hatóság ellenőriz. Ez az ellenőrzés az elnyomatás ideje alatt erősebb lesz. Az ellenőrzés által az áru minősége javul, ennek következtében a kereslet megnő s így az árak alakulására is hatással van. A piaci árjegyzéket hetenkint fel kellett küldeni a megyefőnökségre.⁸³ A kereskedők könyveit a kanizsai „pénzügyi igazgatóság” felülbélyegzi⁸⁴ s összeírják az iparúzókat és kereskedőket „jövedelemadó fizetése tekintetében.”⁸⁵

A céhek végleg megszűnnek, az iparszabadság proklamálása után nemsokára iparegyséletekbe tömörülnek az iparosok.

A vasút bekapcsolódása a vármegye, majd a város életébe egy csapásra megváltoztatja a város képét. A vidék olcsó és gyors közlekedési eszközhöz jut. A piac megnövekedik. A várost egyszerűen nagyszámú vásárló közönség lepi meg s a Reichweite (hatótávolság)⁸⁶ hirtelen messzi vidékekre kinyúlik.

Ipar, kereskedelem: ma. 1884-ben Kaposvárott már 312 önálló iparost, 169 segédet, 195 tanoncot jegyeznek be a megalakuló Ipartestület nyilvántartásába. 1927-ben már 1075 az önálló iparmester, 542 segéd s 675 a tanoncok száma.

1939-ben az iparosok és kereskedők száma 1913. Ebből:

egyéni	—	—	—	—	—	—	—	—	1843
közkereseti	—	—	—	—	—	—	—	—	40
korlátolt felelősségű társaság	—	—	—	—	—	—	—	—	5
részvénytársaság	—	—	—	—	—	—	—	—	14
szövetkezet	—	—	—	—	—	—	—	—	5
egyesület	—	—	—	—	—	—	—	—	6

Az egyes foglalkozási ágakat a *szükségletek* szerint csoportosítottam. Az egyes csoportba tartozó iparosok, ill. kereskedők szá-

⁷⁹ Bereczk Sándor: id. mű. 17. oldal.

⁸⁰ S. L. Ngy. 1835. szeptember 9. 2526. 992.

⁸¹ S. L. Ngy. 1837. április 24. 1934. 512.

⁸² S. L. Ngy. 1832. november 5. 3221. 1476.

⁸³ S. L. 1851/1110. Megyefőnöks. szám.

⁸⁴ S. L. 1851/1625. Megyefőnöks. szám.

⁸⁵ S. L. 1852/760. Megyefőnöks. szám.

⁸⁶ Christaller W.: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Jena, 1933.

mából azt következtetjük, hogy a lakosság *élelmezését*, ill. a *ruházkodást* szolgáló iparágak és kereskedések vezetnek.

	Foglalkozási ágak csoportjai	Hány foglalkozás tartozik egybe	Hányan űzik
I.	Élelem (termény, fűszer, ital stb.)	32	397
II.	Ruha (textil, rövidáru, szabó stb.)	32	368
III.	Ház (építőanyagok, felszerelés)	15	211
IV.	Bőr (cipész, bőrkereskedő stb.)	9	198
V	Egészségügy (fodrász, fürdő stb.)	11	108
VI.	Fa (butor, asztalos stb.)	9	106
VII.	Vas (kovács, lakatos, kereskedő stb.)	16	91
VIII.	Állatkereskedő	5	73
IX.	Ügynökségek (bizományos stb.)	12	69
X.	Közlekedés (vállalatok, eszközök)	12	64
XI.	Gazdasági eszközök	9	61
XII.	Luxus (pipere, ékszer, hangszer stb.)	14	61
XIII.	Konyhai eszközök, szerek	6	37
XIV.	Szellemi szükségletek (könyv, nyomda stb.)	8	34
XV.	Lakás (berendezés, ingóságok stb.)	8	32
XVI.	Bank		6
	Összesen:	198	1913

A csoportok sokfélesége, valamint egy-egy csoportba tartozó foglalkozási ágak nagy száma mutatja egyrészt a városi lakosság *igényességét*, másrészt a város *központi jellegét*.

Itt szerzi be szükségletét a vidék különböző társadalmi szintje. A vidék élelmi, ruházati s házépítéshez szükséges anyagai innen kelnek útra a Zselic északi s Külsősomogy egész területére (a Balatonig) s e területek lakója hozza be terményeit, állatait (baromfi), gyümölcsét, zöldségét, stb. a vásárokra s a piacra.

A borszakmában dolgozó iparosok és kereskedők nagy számát találjuk Kaposvárott (144 cipész, 17 csizmadia). Gondoljunk csak a Zselic vendégmarasztaló sártengerére s a rossz utakra!

Kaposvár ipari, kereskedelmi (és kulturális) vonzásvonala nem köralakú, mert három irányból, három város (Nagykanizsa, Pécs, Székesfehérvár) vonzásköréit metszi. A vasúti forgalom adataiból következtethetünk a város kivitelére és behozatalára. (L.: vasút, teheráruforgalom.)

Gyárak.

Az 1760-as években az osztrák államtanács valamiképen segíteni akart a kezdetleges magyarországi állapotokon. Jóleső arra gondolni, hogy egy magyar ember, báró Balassa, megpendíti a magyar gazdasági élet fellendítésére a gyárak létesítésének gondolatát és azt is, hogy ezek támogatására bankokat állítsanak fel. Borié, az eszes tanácsos fél a magyar gyáraktól, mert „a nép leleményesebb” mint más nép, saját anyagi emelkedésével jobban törődik és amint a szorgalom növekedik, sokkal gyorsabb ütemben alapítják majd a gyárakat, mint a német tartományokban. Ezért azt ajánlja, hogy Magyarország gyártsa csak azokat a cikkeket, amelyek kisebb hasznót hajtanak.⁸⁷

Mikor e tervek elhangzanak, szomorú az ország és városunk képe is. A lakosság gyér, kereskedése fejletlen, gyáripara semmi, még a földművelés és állattenyésztés is az osztrák-cseh részek mögött maradt. Nehéz a török 150 éves uralmát kiheverni.

A gyáralapítás gondolata majd 100 év múlva kerül csak kivitelre. A negyvenes évek nagy tevékeny lázában gondolkodnak ugyan arra, hogy a Kapos vize hajtotta Kalló-malom részvénytársasági alapon posztót készítsen.⁸⁸ 1846-ban a rabok dolgoznak benne, de a készített posztó rossz.

1851-ben bérbe adja a megye. A bérlő már csak pokrócot készít, azt sem sok haszonnal. Csakhamar megszűnik.

Ugyanabban az évben szappangyár alakul és ez máig is fennáll. 1857-ben Donner János serfőző serfőzdét akar nyitni, de ezt az urasági joggal ellenkezően, nem engedik meg neki. Telkét parcelláztatja s így születik meg a Kapos jobbpartján egy új városrész, melyben 1877-ig 96 ház épül fel és máig is Donner-város a neve. Hivatalosan Erzsébetváros.

Hercegi téglagyár és sörgyár létesül, mikor Freystädtler Antal bérbe veszi a hercegi birtokot 1861-ben. A sörgyár pincéi ma légoltalmi célra berendezve igen alkalmasak, mivel 8 méter mélységben fekszenek a régi Meggyes-telek nyugati részén. A hercegi

⁸⁷ Ember Győző: Az egységes monarchia gondolata Mária Terézia korában. Századok LXX. évf. 7—8. szám, 263. oldal.

⁸⁸ Pesthy F.: id. mű.

téglavető a Zaranyi-erdőn innen feküdt. Ma is működik még, mint tégiagyár.

Az 1860-as évek jó gabonatermése és exportja, de a közszükséglet is létre hozat tíz év alatt 3 gőzmalmot, de fő ok az, hogy a megépült Duna—Száva—Adria-vasúttal a szállítás is megindult és ez gyors tőkeképződést hoz létre. A lendület most már mind gyorsabb lesz, egyik tényező a másik születését segíti elő. A vasút Kaposvár életében a bűvös szó, melyre az alvó és helyzeti energiáit szenderegztető város felnyitja a szemét, felébred és fejlődésnek indul. A vasút ettől kezdve Kaposvár létének a *nervus vagusa*. Annnyira fontos tényező ez, hogyha megszűnne a vasút, megszűnne Kaposvár város lenni. Visszakerülne a mezővárosok közé, ahonnan kiemelkedett.

A 90-es évektől kezdve gyáralakulatok, lélekszám emelkedése, területi terjeszkedés (építkezés), bankok keletkezése, szellemi igények hirtelen lendülete mind innen indul ki, ettől a forrástól, amelynek neve: *vasút*.

Szerencsére ehhez hozzájárul az is, hogy az ország kereskedelmi mérlege 1899—1905-ig terjedő időszakban aktív volt és 700 millió P. többletet tüntet fel az ország javára. Ez meg is látszik a gyárak és bankok számának hirtelen emelkedésén.

1898—1914-ig, vagyis a világháborúig felvirágzott a gyáripar és a tőkeképződés folytán a bankok és pénzüzetek is megduzzadtak, amiről külön fejezetben szölok.

Ha a termelési feltételek nem a legkedvezőbbek, a nyersanyagot hiába öntik formába és teszik kívánatossá, a gyár életképtelen lesz. Erőszakolt termelési forma, mint pl. a Kalló-malomban daróc és pokróc készítése hamarosan megszűnik.

A 19. század végén minden gyár nagy kedvezésben részesül, elsősorban minden cukorgyár. Kaposvárott ehhez még a vasútnyújtotta kedvező szállítási lehetőség is hozzájárul. Gyors egymásutánban létesülnek a gyárak. Keletkezésük sorrendje:

1842	posztógyár	megszűnt
1851	szappangyár	
1884	kocsigyár	megszűnt
1894	cukorgyár	
1894	gőzmalom	
1898	„	
1900	„	
1902	festő-tisztítógyár	
1906	vasgyár	megszűnt
1908	sörgyár	megszűnt
1910	cementárúgyár	
1911	szalámigyár	megszűnt
1912	palagyár	megszűnt
1917	gőzmalom	
1920—40	2 vaj-, 3 ecetgyár, 1 csirkeketető.	

A világháború után a kedvezőtlen gazdasági és pénzügyi tényezők folytán megszűnik a vas-, sör-, kocsi-, pala- és szalámigyár.

Viszont a vajgyárak, ecetgyárak indulnak meg s állandóssul a termelésük. A táj, mely elsősorban állattenyésztő, bőven szolgáltatja a tejet s a kaposvári vaj mint kiviteli cikk (a Londonba is szállított „Butyrin”) minden tekintetben megállja a helyét.

Az új országhatár leszakította Horvátországot, Kaposvár gyárainak fogyasztó és árut felvevő jelentős területét. Szappant, vasgyári cikkeket (szőlőprés, kisebb gazdasági gépek) szállítottak ide. Megszűnik a városba való bevándorlás. A sörgyár is megszűnik a világháború után, a „Nótás” (barna) és az „Öserő” (világos) sör már nem erősíti a város sörkedvelő lakóit. A dekonjunktura végzett vele, de amúgy sem bírta a nagyobb gyárak (Budapest, Pécs, Nagykanizsa) versenyét. Az 1930—31-es nagy válság után lassan új és tartós erősödés áll be és 1941-ben már Kaposvár 29 üzeméről számol be a statisztika. Ezek között természetesen a cukorgyár áll az első helyen.

A MIR-cukorgyár cukorrépa szükségletét elsősorban a kaposvári Esterházy hercegi uradalom 38.000 kat. holdas bérlete és több más birtok cukorrépa termelése szolgáltatja. Évente kb. 6—7000 vagón cukorrépát dolgoz fel a gyár; a naponta feldolgozott mennyiség 240 vagón, a munkások száma 1200. Az előállított cukormennyiség évente 900 vagón. Melléktermékei: 1. répaszelet, amit a gyár szeletszárító üzemében dolgoznak fel és bálákban hoznak forgalomba; 2. melasse. Mindkettőt a gazdák takarmánynak vásárolják.

Jelentős üzeme még a városnak a két vajgyár. 1. A Budapesti Központi Általános Tejcsarnok Rt. vajgyára 20 munkással dolgozik, évente 4 millió 400 ezer liter tejből 180.000 kg vaját állít elő, amely „Butyrin” néven kerül külföldi forgalomba. Melléktermék tejcukor és kazein. 2. Fővárosi Tejüzem vajgyára 60 munkást foglalkoztat üzemében. Évi termelése 250.000 kg vaj. Sajtgyártásra is be van rendezkedve.

A vajgyárak tejgyűjtő területe Somogy vármegye uradalmain és községein kívül még Tolna vármegye déli része. A vajgyárak termékeit elsősorban a budapesti központokba szállítják, közvetve pedig Olaszországba és Angliába. A város lakóinak tejellátását a közelben fekvő uradalmak (a toponári Festetics-, a mernyei piarista-uradalom, a szarkavári gróf Somssich-uradalom stb.) biztosítják.

A Baromfikeltető Központ üzeme a vidék baromfiállományának javítását végzi, egyúttal a külföldi és belföldi kereslet iránta szerint a húsbaromfi, más évben a tojó-baromfi fajták terjesztésével a gazdák nyereségét is fokozza. Somogy megye baromfi állománya már 1928-ban több volt (3 millió darab), mint Baranya és Tolna együttvéve.⁸⁹ Azóta természetesen emelkedett éppen a keltetőüzem felállítása folytán. Az üzem 1936 óta működik. A mellékelt táblázatból kitűnik, hogy ez az üzem is a város

⁸⁹ Kiss Elemér: Alsó!dunántúl mezőgazdasága. Kaposvár. 1935. I. 37.

központi jellegét erősíti és hatótávolságát (Reichweite) gazdasági szempontból is tágitja.

Év	Gépek száma	Tojások száma	Kikelt csirke	Kelési %	Kis csirke ára	Befolyt összeg
1936/37	2	3.000	1.800	60	—	—
1937/38	2	—	88.896	59.8	22 f	19.557 P
1938/39	2	181.331	114.001	63	22 f	25.080 P
1939/40	3	149.652	79.108	52.9*	22 f	17.403 P

Öt év alatt a Baromfikeltető Központ kerekén 284 ezer darab csirkét adott el a Kaposvár vonzáskörébe tartozó falvakba. A friss fajtákkal keresztezett baromfiak tojáshozama, azonkívül egészségi állapota erősen javult.

A javított baromfiállomány túlnyomó része sárga színű. Ez a kiosztott Orpington és Rhode Islandi kakasok hatásának tulajdonítható.⁹⁰

A baromfikeltető nemcsak gazdasági vonatkozásban jelentős, hanem jelentős hasznót is hajt. A három géppel egyszerre 34 ezer csirkét lehet keltetni. A csirkék árából — amint látjuk — évente átlag 20 ezer pengő folyik be. A gépek üzemeltetése (villany és petróleum fogyasztása) évente csak 150 pengő.

Somogy vármegye az ország leggazdagabb megyéje. Ez a relatív anyagi jólét meglátszik a város fogyasztásán is. A közbágyhídon

1939-ben	15.388 darab
1940-ben	21.180 darab

állatot vágtak le. Ebben a számban szerepel az exportra szántak száma is. A levágott állatok hétharmad (1939-ben), illetve háromnegyed (1940-ben) részét teszi a sertés.

A Somogy megyei Gyümölcstermesztők Egyesülete azon fáradzik, hogy a megye éghajlatának és talajának megfelelően a nemes almákat termesszék. A régi vágóhídon épült aszaló- és lekvár-főzőüzem megkezdte működését. Somogy vármegyében 1940-ben

aszaltszilva	300 q
aszalt alma	24 q
szilvaíz	473 q

mennyiségben készült. Baranya után tehát hazánk legnagyobb aszalványtermelő vármegyéje. Fenti mennyiség a város aszalóüzemének fokozatos termelésével növekedni fog.

Közbágyhíd. A legutóbbi években épült a modern berendezésű közbágyhíd. Ide még Felsőmagyarországból is hoznak állatokat levágni, mert a vasútnak külön bejárója van a *hűtőházba*, ahonnan a közvetlenül hűtött kocsiba rakott húst külföldre is szállíthatják. Közélemben baromfifeldolgozó és exporttelep készül.

* A hosszú és szigorú tél következtében a tojások csirája nagy %-ban elfagyott.

⁹⁰ Kiss E.: Id. mű. I. 55.

Hitelélet.

1864-ben megindul Kaposvár pénzügyi és hiteléletének első mozgató szerve, az első takarékpénztár. A takarékpénztár részvénytőkéinek összege 90 ezer pengő volt. 1869-ben már 23 ezer pengő nyereséget látunk. A város fejlődésének vonala ettől kezdve más téren is óriási emelkedést mutat. A 19. század végéig még négy bankot alapítanak; majd az 1900—1910-ig terjedő rövid évtizedben újabb hat bank kezd működni városunkban.

Az 1909-ik esztendő mind hátra, mind előre tekintve országos viszonylatban is, Kaposvárott is a *maximumot* és *optimumot* jelzi.

Kaposvárott 1909-ben a bankok részvénytőkéje hárommillió kilencszáznegyvenötezer pengő volt.⁹¹ Az első bank alapításától eltelt majd ötven esztendő eredménye mutatja azt a hatalmas utat, amit Kaposvár bankjai a szerény kezdettől idáig megtettek. Az infláció idején ez az összeg jóformán teljesen megsemmisült.

A *váltóállomány* a világháború előtt kisebb szerepet játszott Kaposvár életében, mint utána.

1909	8,141.000 P
1925	5,236.000 P
1930	24,794.000 P
1934	17,512.000 P.

Fenti számok mutatják, hogy a váltóleszámitolás előtérbe kerül. Azért fordultak ezen új üzletág felé, mivel hosszúlejáratú tőkét alig tudtak szerezni. Súlyosan érintették hitelintézeteinket az 1925. év előtti katasztrófális események (háború, összeomlás, az ország megcsonkítása és főleg a pénz elértéktelenedése). 1925-től 30-ig a biztató fejlődés éveit látjuk. 1931 nyarán a legpusztítóbb erejű gazdasági és hitelválságra vezetett a különböző *gazdasági tényezők kedvezőtlen összecsúszása*, mely egyik-másik bankot igen erős próbára tett s meg is szüntette.

Szövetkezetek. Bár a szövetkezetek súlypontja mindig községekben volt, városunkban jelentős szerepet játszanak különösen az utóbbi években. Az O. K. H. kötelékébe tartozó szövetkezetek száma Kaposvárott 1934-ben 3 volt. Taglétszáma 1921.

A szövetkezetek pénzügyi élete:

Év	Üzletrész és betéti tőke	Kölcsön- kötelezvény	Váltó
1909	6,712.000 P	7,308.000 P	336.000 P
1934	671.000 P	4,065.000 P	8,074.000 P

Tehát az 1909-es tőkéhez viszonyítva 1934-ben a kötelezvény-kölcsönök kisebb összeget tesznek ki, viszont a váltókölcsönök összege az 1909-ik évihez viszonyítva annak kereken a *huszon-négyszerese*. Igen jelentős összegek ezek, mert az ország *megyei*

⁹¹ Szőnyi Gyula: A magyar városok hitelintézetei. Stat. Közl. 68. kötet. 3. sz. 1937.

városaiban szereplő összes kötelezvénykölcsonének több mint *felét*, váltókölcsonének (23.7 millió) pedig *egyharmad* részét teszi.

Így tehát a váltókölcsonőkből egy lakosra esik 247 pengő, a kötelezvénykölcsonőkből pedig 120 pengő, mely *egyedülálló* az egész országban. Igaz viszont, hogy a befizetett üzletrészek összege tekintetében Kaposvár szintén az *élen* áll 483.000 pengővel. Követi Szekszárd és Balassagyarmat.

A városokban működő szövetkezetek kapták az O. K. H. központ ellátmányának több mint a felét. A városok közül Kaposvár a *legnagyobb* központi hitelt élvezte 1934-ben: 11.8 millió pengőt. Utána következik Debrecen 8.5, Kecskemét 7.2 millió pengővel. A szövetkezetek tőkéinek forgalomba hozatala túlnyomórésztben váltó útján történik. Egy főre eső váltókölcson országos átlaga 19 pengő; Kaposváré 247 pengő.

A bizalmi válság következtében a váltókölcsonők bekebelezési aránya emelkedést mutat. Mind nagyobb százalék esik a jelzálogilag biztosított váltókra. A kötelezvénykölcsonők országos fejátlaga 5 pengő, a városoké 8 pengő; Kaposvár 120 pengős arányszámot mutat fel.

A köteleken kívül álló szövetkezetek tagjai túlnyomórészt városi lakosok. Kaposvár magánszövetkezeteinek alaptőkéje meghaladja a százezer pengőt. Váltóállomány szempontjából a városok között (a főváros kivételével) Kaposvár 26.6 milliós tételével a nyolcadik. Az 1934-es adatokból látjuk, hogy Kaposvár 2.5 millió pengős részvénytőkéjével a városok sorrendjében a hetedik.

A relatív többségű iparforgalmi népességű városok között Kaposvár a részvénytőkék tekintetében az *első*, utána jön Gyöngyös, majd Nagykanizsa.

Városok	Tőke	Fő jellegzetesség:
1. Kaposvár	2.520.000	gyárak, központváros, erős vidéki kapcsolat,
2. Gyöngyös	2.060.000	szőlő, bor, gyümölcs, vásárok,
3. Nagykanizsa	1.750.000	gyárak, főútvonal, központváros.

A megyei városok közt Kaposvár a bankok számát tekintve, Gyöngyös mellett *elsőként* szerepel *hat* működő bankjával. Takarékbetétek álladéka tekintetében Kaposvár a tizedik (4.9 millió pengő), Nagykanizsa a tizenötödik. A dunántúli városok közül legre való tekintet nélkül megelőzi városunkat Pécs (13 millió pengő), Szombathely (12 millió pengő) és Székesfehérvár (5.2 millió pengő) betétálladék tekintetében. Az összes különböző jellegű megyei városok között betétőkék tekintetében a relatív iparforgalmúak vezetnek, így Kaposvár is.

Az üzleti merészségre valló adatok és az érem másik oldala: a *terhek* a következőkből tűnnek ki: folyószámlatartozás Kaposvárott 4.6 millió, így a vidéki városok közt a hetedik. Váltóállomány tekintetében 17.5 millió pengővel a tizedik helyen áll. Ezeket a terheket viszont ellensúlyozza az a körülmény, hogy a bank-

jövedelmek évente meghaladják az egymillió pengőt (1.4 millió pengő).

Ezek az adatok Kaposvár pénzügyi életének *merész* lüktetését mutatják.

A háború utáni sürgős kiadások fedezésére a város a *Speyer and Comp.* newyorki bankháztól 10 millió dollárkölcsönt vett fel. Ez a kölcsön a városi bérházak, régi utak rendbehozatala, új utak készítése révén a város helyreállítását nagy mértékben elősegítette.

Utak.

A Sárvíz—Sió—Kapos-, Balaton- és a Zselic-vidék átjárhatatlan erdőivel körülkerített terület fejlődésének lassúsága az utak lassú kiépítésére vezethető vissza. Beszélhetünk ugyan a kelták bődönhajóiról,⁹² a rómaiak erdőirtásairól és hevenyészett utjaikról,⁹³ a beköltözött magyarok átkelő helyeiről: mindez az ország szerencsésebb helyzetű területeivel szemben kicsiny jelentőségű. Nagykanizsa e tekintetben sokáig messze kimagaslott a kis Kaposvár felett.

Nagyjelentőségű az utak keletkezésében az útépités anyaga. Zselicben és Somogyban nincsen kő,⁹⁴ Kogutowicz említi a kísérletet, hogy Zselicben követ akartak bányászni, de ez csak kísérlet maradt és hordták továbbra is a követ messze Baranyából⁹⁵ és a Balatonon át Zalából. Mégis a 19. század elején ebben a követlen megyében sok útépités történik. Ez a tény igazolja, hogy a vármegye vezetői mindig a fokozatos útfejlődés mellett vannak. Nem hallgathatjuk el Fényes idevágó megjegyzéseit: „Dicsérettel megjegyezhetjük, hogy az utóbbi években olly országutak is tsináltak itt, melyek, ha a' kövek szűk voltát meggondoljuk, valóban díszére szolgálnak e' megyének“.⁹⁶

A vármegye nagy- és kisgyűléseinek jegyzőkönyveit áttanulmányozva, hogy a nagyszabású útépitést 1822-től 1851-ig részletesen ismertessem, az alábbiakban közlöm a Kaposvárról kiinduló vagy idevezető utak és utcák készítésének és javításának jegyzékét. Ez az útépités az 1936. XXV. tc. megalkotása előtt jóval megindul a megyében és székhelyén. (A törvénycikket valójában sohasem hajtották végre az országban.) Somogyban törvény nélkül

⁹² Somogyv. Monogr. 351. oldal.

⁹³ Fenékpusztáról (Mogentianae) a Kapos forrásvidékének érintésével a Zselicben át Pécsre. Lásd: Kiepert H. Imperii Romani Tabula Geografica, Berlin, 1907. Licinius (Kr. u. 307-ben proconsul) pénzét találtam Bogátpusztán, Kaposvártól 16 km-re északra, ahol római őrhely lehetett.

⁹⁴ Kogutowicz K.: id. mű. I. 91., 225.

⁹⁵ S. L. Ngy. 1840. február 1. 127. 153.

⁹⁶ Fényes E.: id. mű. 203. oldal.

is lelkesen dolgoznak. Megindul Kaposvárról Szerdahely felé vezető út építése.⁹⁷ A kaposvári utaknak rendbehozatala,⁹⁸ „rabokkal leendő megtsináltatása“,⁹⁹ utak igazíttatása,¹⁰⁰ Fő-utcának rendbehozatala,¹⁰¹ kövel való kirakása,¹⁰² más utcák kikövezése,¹⁰³ Kaposvárról Hárságyon által Szigetvárra vezető út elkészítése,¹⁰⁴ kaposvári utcának „kiflastromozása“, azaz kövel való kirakása,¹⁰⁵ 1822-től 26-ig, vagyis négy év alatt megtörténik. A megyegyűlés határozata: Kaposvárról Szigetvárra vezető útból ismét 2000 öl elkészíttessen.¹⁰⁶ Útkészítés Kaposvártól Kaposméről.¹⁰⁷ Jelentés a már 1820-ban kiadott kérdésre, mely kereskedő útról, vízi- és postaútról szól;¹⁰⁸ postaútról újból tárgyalás.¹⁰⁹ „Kaposból Igalba a rácegresi pusztán által az út kivágatni rendeltetik“.¹¹⁰ Kaposfőig vezető utat helyrehozzák.¹¹¹ Szigetvárig (1830), Nágocsig (1830) az út elkészítve jelentetik. A kaposi szőlők közt „az út a gypüknek bellebb tételével megszélesíttetni határozatnak“. Fontos javaslatot terjesztenek elő Kaposvárról Lad felé a megye közepén vezetendő új postaút iránt. Az országúton és a postaúton a hidakat téglából, mésszel készíttetni határoztatnak.¹¹² Hárságyig az út kitisztítva jelentetik. Kaposvár, Töröcske, Nádasd és Kislak közt a határok eligazíttattak,¹¹³ a még ki nem kövezett kaposvári utcákat időszakonként meghomokoztatni rendelik.¹¹⁴ „A Zselicbe vezető út egyenesre vétetni és arra két híd téglából készíttetni határoztatnak“.¹¹⁵ Gödre felé a város tartozik utat csináltatni (1834). Kaposvárról Szerdahelyre vezető úton a nagy kanálisra rabok által híd építendő. Elkészítéséhez Esterházy adakoz téglát, ugyanis a híd az ő birtokára vezetett.

„Kaposvári két fő utcákban a házak mentén téglával kirakattatni javasoltatván az uradalommal egyetértőleg a házbirtokosok erre oly kedvezés mellett bíratni fognak, hogy a téglát a megye annyi áron adja, amennyibe kerül.“¹¹⁶ Mielőtt azonban az utca kövel kirakattatna, az utca libellátiójakor a mérnöki javallat szerint a földnek kiegyenlítésére csatorna és két híd megrendeltetik.¹¹⁷ A munka az 1840-es években még nagyobb lendületet vesz. *Széchenyi* szavai Somogyban jó talajra találtak. Az utak kövezéséhez a követ a Balatonon át a tihanyi apátságtól szerezték be és az uradalomtól használt állapotban megvásárolt hajón hozták át a szántódi révbe s onnan szekéren Kaposvárra. De nemcsak e mellett döntött a megye, hanem Baranya vármegyétől is szerzett be jó-

⁹⁷ SL. Ngy. 1822. aug. 12. 514. — ⁹⁸ Ngy. 1824. február 23. 54. —

⁹⁹ Ngy. 1824. jun. 21. 366. — ¹⁰⁰ Ngy. 1824. okt. 18. 554. — ¹⁰¹ Ngy. 1825. máj. 16. 895. 275 — ¹⁰² u. o. 2616. 477. — ¹⁰³ Ngy. 1825. nov. 7. 3503. 810. —

¹⁰⁴ Ngy. 1826. február 20. 60. 826. — ¹⁰⁵ Ngy. 1826. ápr. 4. 803. 251. —

¹⁰⁶ Ngy. 1826. jun. 20. 1009. 359. — ¹⁰⁷ u. o. 1013. 362. 108. — ¹⁰⁸ u. o. 1234. 453. — ¹⁰⁹ Ngy. 1826. nov. 9. 689. — ¹¹⁰ Ngy. 1829. jul. 20.; 1830. jan. 26. —

¹¹¹ Ngy. 1832. ápr. 28. 797. 266. — ¹¹² 1882. Ngy. aug. 16. 2380. 1017. —

¹¹³ Ngy. 1832. okt. 10.; Ngy. 1832. nov. 5. 3285. 1614. — ¹¹⁴ 1833. — ¹¹⁵ Ngy. 1833. jun. 3.

¹¹⁶ SL. Ngy. 1836. ápr. 7. 807. 434. — ¹¹⁷ Ngy. 1840. nov. 2. 3579. 1141.

minőségű „márvány”¹¹⁸ követ (a kő öle 18 krajcár volt), „amelyet az adózók az vármegye robottyában számlálás mellett fejteni és hordani tartoznak”. A kikövezést a rabok végezték. A járda tégláinak kifoltozására a téglát ingyen adják. A kaposi utcák kikövezésére vett 772 öl kő ára 231 forint 36 krajcár volt.¹¹⁹ A Sétatér-utca megcsináltatása és élőfákkal való kiültetése szintén 1840-ben történik. Ez még a Kapos-balparti belvárosi Sétatér- (Promenád) utca volt, amely később Irányi Dániel-utca nevet kapott; folytatása Sétatér-utca néven marad a Kapos jobbparti Donner-városban. Ezt a városrendezési nagy lendületet a Széchenyi által lázba hozott kor szelleme diktálta s a megye mindig haladott szellemű vezetői végre is hajtották. Nem utolsó sorban szerepelnek itt azok az elrejtőzött energiák, amelyek a települést csakhamar kimondott várossá teszik.

Az útépités tovább folytatódik. 1843-ban a Vereskeresztől az Aggápoldáig kövezik ki a Hosszú-utcát.¹²⁰ 1844-ben az út Jutáig és Kaposfüredig elkészült, Marczali és Pécs felé ki van jelölve. 1845-ben a járdákat kiigazítják. Ezt a munkát 1846-ben tovább folytatják. A járdakészítésre vett téglák ára 195 forint. 1847-ben a Pécs felé vezető út is elkészült. Intézkedés történik Gálosnak és Hárságnak vezető út megszelésítésére.¹²¹ Újbóli kövétel történik utcaépítés számára.¹²² 1848-ban Kaposvár város lett, tehát most már ez okból is sürgősen rendbe kellett hozni az utcákat.

Az elnyomás kora Somogyban csak lelki téren érezteti hatását. A megyefőnök somogyi ember és a megkezdett munkát tovább folytatja. Tervezetet kér a közlekedési útvonalak megalapítására;¹²³ az utak építése és javítása ugyanabban a mederben folytatódik, mint eddig.¹²⁴ További feljegyzések az útépitésekről, amelyek Kaposvárral függenek össze, nincsenek, mert a város ügyeivel a megye már nem foglalkozik, mivel önálló lett, a város iratai pedig a kommunizmus idején elkallódtak.

A következő negyven év alatt a figyelem elsősorban a vasút felé fordul, amelynek megvalósítására már igen korán gondol a megye (lásd: Vasutak). Az útépités azonban tovább sem szünetel. Nagyjelentőségű az 1862-ben létrejött Klinker-út, amelyet ma is büszkén emlegetnek (Souheitel építész készíti); Kaposvárt Nagykanizsával köti össze és így lehetővé teszi, hogy az út mentén fekvő községek közelebb kerüljenek egymáshoz és a székhelyhez, Kaposvárhoz. Az utat ezzel a piros színű „kongó” téglával rakják ki, egyes útszakaszokon még ma is piroslik tőle a mai műút.¹²⁵

¹¹⁸ Hantos Gy.: id. mű. 14. oldal.

¹¹⁹ SL. Ngy. 1840. május 1. 1937. 832.

¹²⁰ Bergel J.: Kaposvár 40 év óta. Kaposvár, 1877. 5. oldal.

¹²¹ SL. Ngy. 1847. május 1. 1333. 334.

¹²² 1848. február 1.

¹²³ S. L. 1851/2288. Megyefőnöks. sz.

¹²⁴ Bergel J. említi Mérey Károly ezirányú munkásságát.

¹²⁵ Kogutowicz id. mű. I. 209. oldal.

Sok útvonal az idők folyamán megváltozik, így pl. a Nagykanizsa felé vezető út az 1852-ben készült hitelesített térképen¹²⁶ messzebb kanyarodik észak felé, mint az 1860-ban újból hitelesített térképen,¹²⁷ amikor már ki van mérve az új ágya; ez rövidebb s nem kanyarodik annyira északra. Ezt az útrövidítést csak a csatornázás után lehetett megvalósítani, a mocsaras partok miatt (lásd: Nagy József 1802-ik évi térképén).

Az 1890. évi I. tc. megalkotásával indul meg hazánkban fokozott mértékben az útépités. Kaposvár közlekedési életében ekkor már a vasút vette át a vezető szerepet és a forgalom fokozódását jól szemlélhetjük a „Vasutak” című fejezethez mellékelt grafikonon. Az autóforgalom rohamos emelkedése azonban az utakat újból régi jelentőségükre emelte. A közeli községeknek Kaposvárhoz bekötő *utakkal* való közelebb hozását 1940-ben kezdik meg országos nagy útépitési program keretében. Somogy megyében 451 km utat fognak elkészíteni 8 és félmillió pengő költséggel. Fagyos időben követ lehet szállítani s a téli hónapok kivételével pedig ez az útépités állandó munkát jelent a munkásságnak, amely a fenti összegnek kb. 40%-ában fog részesedni. Az útépités közlekedési jelentősége mellett szociális jelentőségű is. Kaposvár és Töröcske közötti út építését 1940 novemberében már meg is kezdték, amelynek kiegyenesítéséhez az útmenti telektulajdonosok földjéből kellett egy-két méter széles földdarabot levágni.

Így fog bekapcsolódni Kaposvár életébe *köves utak* építése után: Toponár, Kaposfüred, Sántos, Kaposmérő, Szentbalázs, Szenna, stb. E községek közül több a téli sáros időben eddig el volt vágva a várostól.

A közeli falvak még közelebb jutása és állandó összeköttetése a várossal a téli piacok és vásárok forgalmát fogja erősen növelni. Egy város ütőere, mely egész év folyamán egyforma intenzitással lüktet, erős anyagi biztosítéka a lakosságnak, amely így biztonságérzetében megerősödve a tőkeforgalomhoz szívesebben hozzájárul s így annak kamatozása a tőkeképződést is gyorsítani fogja. A hanyatló város újból életre fog kelni.

Közlekedés.

A települések növekvő közlekedési szükséglete teremtette meg a közlekedési viszonylatokat, ezek telítettsége pedig az újabb vonalakat. Az útirány és az úton mozgó energiák (személy, tárgy, hír, stb.) forgalmi intenzitását egyes területek egymásra gyakorolt gazdasági, politikai és kulturális vonzóereje adja meg. A vonzási mindig csak légvonalban egyenes, az útvonal, tekintettel a mor-

¹²⁶ Naszluhác Lajos: Kaposvár térképe, 1852.

¹²⁷ u. az. hitelesítve 1860.

fológiai viszonyokra, legtöbbször hosszabb annál (lásd a Kapostól délre húzódó zselici utakat!). A vonzóerőt, ami alatt az összes tényezők egyidejű térbeli hatékonyságát értjük, s amelyet *Christaller*¹²⁸ Reichweite szóval jelöl, gazdasági tekintetben a piac jelenti, politikai tekintetben az, hogy a város megyeszékhely, kulturális szempontból az iskolák. A piaci árak biztonsága, az áruk hatósági őrzése s az eladási lehetőség mind erősen vonzó hatású, mert Kaposvár a megye *egyetlen városjellegű* települése és a megye közepén fekszik.

Amíg vasútvonal nem épül, kocsitengelyen szállítják az árut a városba úgy, ahogy még ma is látjuk vásárok és hetipiacok alkalmával.

A napoleoni imperium összeomlása után az európai gazdasági élet gyors ütemben alakul át. A kézműipar gyáriparrá lesz, a mezőgazdaság a tudományos kutatások nyomán modernebb művelési módokra tér át. A termelés mindkét ága viszonylagosan felesleget produkál és a fogyasztó közönséget mindjobban igényli.

Anglia nyomán az egész Európában megindul a vasútvonalak kiépítése. Az osztrák kormány támogatja a vasútvonalak kiépítésére irányuló magyar tervekét és az új közlekedési eszköz megteremtése után csakhamar nélkülözhetetlenné válik.

A vármegye haladó szellemű vezetői már 1842-ben — amikor még hazánk első vasútja el sem készült — tanulmányozzák Fejér vármegye indítványát, mely Károlyvárostól Sziszekig, valamint Pestről Erdély és Fiume felé javallt vasutakról szól.¹²⁹ Ez a választmányi ülés, melyen a vasútépítés tervezetét tárgyalják, volt az *első és legbiztosabb mozdulat, mely a város fejlődésének legbiztosabb alapját készült letenni.*

A gondolat *Széchenyitől* indul ki s a megvalósulás gyorsasága megyénkkel, ill. városunkkal kapcsolatban *három* jelentős tényrt igazol. 1. A *követlen* megyének rossz útjai voltak. A vasút egy csapásra megváltoztatja a nagy nehézségekkel küzdő közlekedést. 2. A megye mai gazdasági energiáinak bőségéből visszakövetkeztetve a múlt század felgyülemlett gazdasági energiáira, úgy véljük, ezeknek az energiáknak a vasút megépítése és a forgalom megindulása olyan esemény volt, mint a zsillippel elzárt folyó vizének a zsillip megnyitása. Az álló gazdasági energiák megmozdulása maga után vonja a gazdasági élet felfrissítését, új források fakadnak (gyáripár, mezőgazd. ipar: cukorgyár, malmok, stb.) s a sokágú fejlődés következtében a székhely, maga Kaposvár, gyorsan abba a magasságba emelkedik, ahová őt helyi és helyzeti energiái kijelölik. 3. Igazolja végül *Széchenyi* eszméinek rendkívüli *jelentőségét*, amit a 100 év távlatából mindig fokozottabb mértékben látunk és csodálunk.

Az első vasút a 60-as években meginduló Pest—Kanizsa közti

¹²⁸ W. Christaller: i.d. mű. I. B. 7. fejezet, 54. oldal.

¹²⁹ S. L. Ngy. 1842. aug. 1. 2423. 709.

déli vaspálya vonala, mely a vármegye határán fut végig a Balaton mellett. A Klinker-úton könnyű megközelíteni s az akkori feljegyzések örömmel állapítják meg, hogy Pestről Kaposvárra kocsin és vasúton összesen „már” 18 óra alatt el lehet jutni.¹³⁰ Eddig az út jó időben is eltartott 2—3 napig. A gabonát sem kell a kanisai kereskedő szeszélyei szerint eladni. Éppúgy egyéb üzlet is könnyebben felfrissítheti készleteit. Lendületet kap a kereskedelem. Ma már szinte nevetséges a fenti lelkendezés a közlekedés gyorsaságán, de abban az időben igen sokat jelentett. A hatvanas évek igen jó gabonatermésének 12 millió mérő feleslegét Fiumén át viszik ki az országból.¹³¹ 1872-ben már épül a bátaszék—dombóvár—kaposvári útszakasz (Duna—Dráva—Adria-vasút). A tenger elérése volt a cél. Hiszen erről már Mária Terézia idejében is szó esik („Das commercium zur See“).¹³² El is érik a tengert. Horvátország pedig jó felvevő területe lesz a kaposvári gyárak termékeinek (szappan, vasgyári készítmények).

Vasúrendszerünk kiépítése alig indul meg, Húnfalvy már szót emel a decentralizáció ellen: „Minden vasutat kárhoztatnom kell, mely egyetlen tengerpartunkat az ország fővárosának mellőzésével akarja elérni”.¹³³ De hozzáfűzi, hogy a tolna—kaposvár—nagyatádi vonal komolyabb tekintetbevételt érdemel; a vidék intenzívus bekapcsolódását tehát kívánja. Ő javasolja, hogy a vasutakat a közlekedés jelentősége szerint osztályozzák.

1867-ben még Húnfalvy kemény szavait halljuk, 1872-ben már a vonatok zakatolása üti meg fülünket: viszik a felesleges búzát a Zákány—Kaposvár—Bátaszék között megépült vonalon le a tengerre.

A vasútvonal a Kapos-völgyben vezet a csatorna balpartján kétszer keresztezve a Malom-árkot. A vasúti építkezések alkalmával az útbaeső vár romjait elhordják. Sok golyó, csont, palánk kerül elő a föld alól. A régen biztonságot jelentő település — a vár — a mostani fejlődésnek már útjában áll. Az idő, a kultúra haladásával, s politikai viszonyok változásával, a helyzeti energiák értéke megváltozik, sőt megszűnik. Ami régen védelmezője a településnek, az ma fejlődésének akadályozója.

A kilencvenes években s a század elején épülnek meg a szárnyvonalak. Először a kaposvár—siófoki vonalat építik meg, majd a másik balatoni vonal következik, a Kaposvár—Fonyód közti. A Kaposvár—Barcs és a kaposvár—szigetvári vasútszakasz elkészültével *hat* irányba kap a város közvetlen összeköttetést.

A meginduló személy- és anyagforgalom adataiból a századeleji hatalmas fellendülés képe bontakozik ki, de a visszaeséseket is láthatjuk.

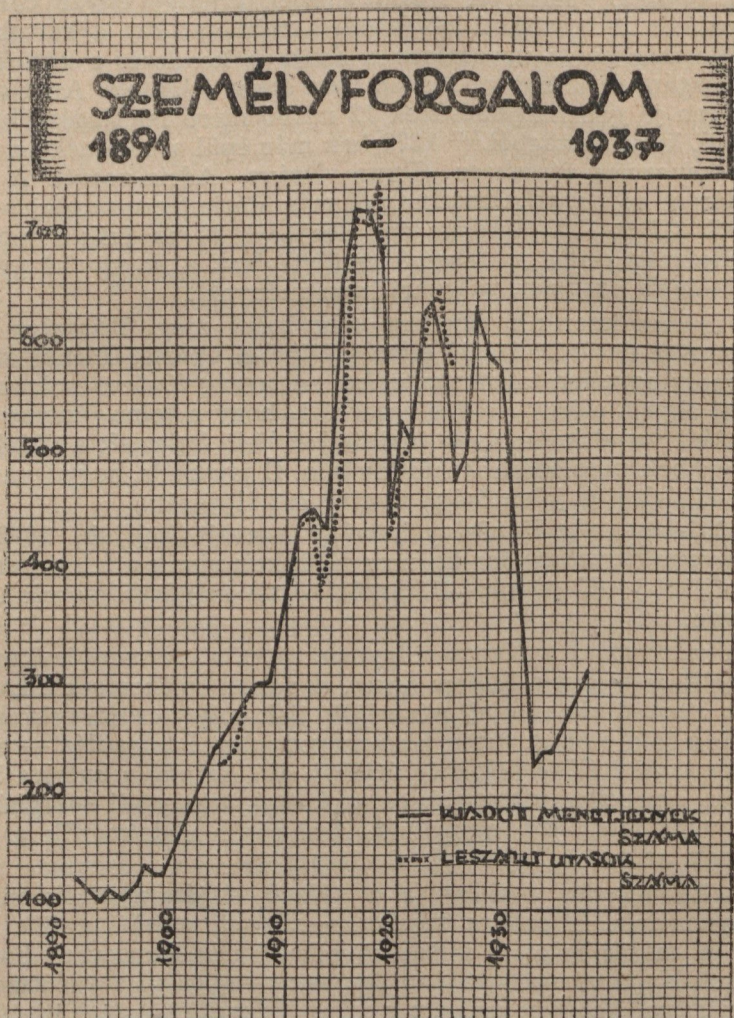
¹³⁰ Bergel J.: id. mű.

¹³¹ Hunfalvy J.: id. mű. 44—45 oldal.

¹³² Ember Gy.: id. mű. 257. oldal.

¹³³ Húnfalvy J. Id. mű 45. oldal.

Személyforgalom. A személyforgalom szoros összefüggésben van egyrészt a népesség jövedelmi viszonyaival, ill. azzal a lehetőséggel, hogy a környék lakosságának kifizető-e a piaci árucikkét behozni a városba, azt értékesítve más árucikkkel becserélnie, összefüggésben van másrészt sürgős szükségletei beszerzésével. Ez

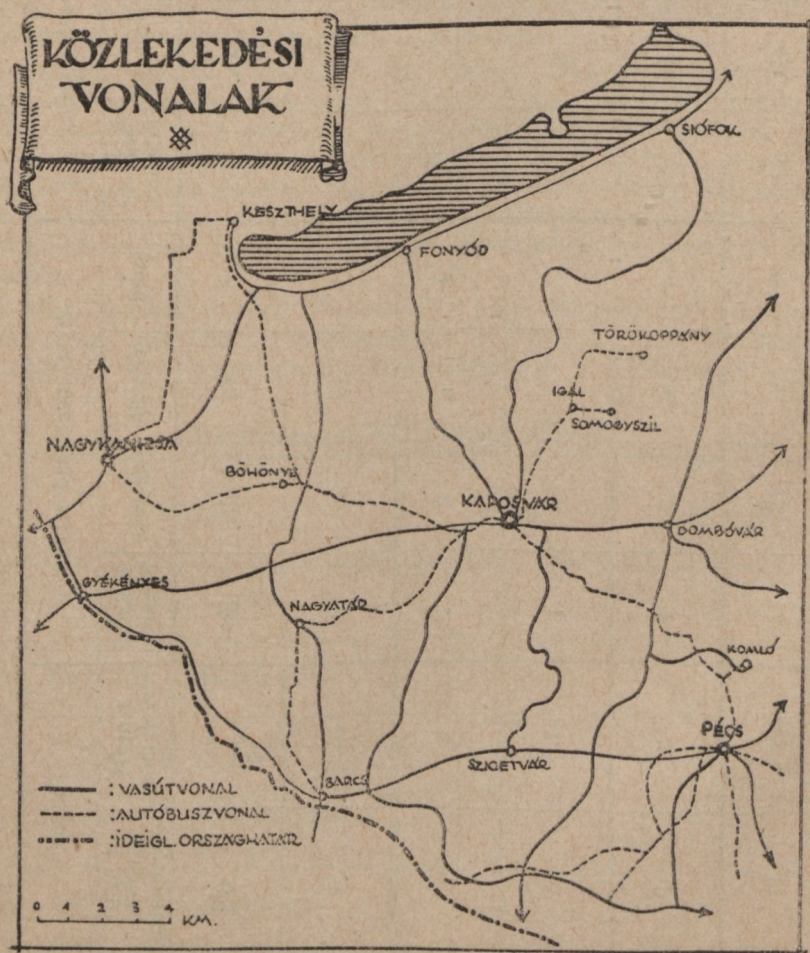
a megállapítás csak gazdasági vonatkozásban s a közeli községekre vonatkozik.

A kaposvári állomás feljegyzéseiből grafikont készítettem a kiadott menetjegyekről. Egy ideig (1896—1901) a szomszédos községekbe váltott menetjegyek számát külön is feljegyezték. Ez alatt az idő alatt átlag évente 50—60 ezer embert tesz ki a szom-

szédos forgalom. Ez a szám eleinte az összes kiadott menetjegyeknek majdnem a fele, később már csak egyharmada. Alább látjuk, hogy az összes kiadott menetjegyeknek hány százalékát teszik a szomszédos községekbe váltott jegyek.

1896	49 ⁰ / ₀
1897	47 ⁰ / ₀
1898	47 ⁰ / ₀
1899	42 ⁰ / ₀
1900	34 ⁰ / ₀
1901	30 ⁰ / ₀

1889-ben életbe lép a zónatarifa-rendszer, rá két évre a zóna-
idő alkalmazása. Ez Kaposvárott csak akkor eredményez forga-
lom élénkülést, mikor a szárnyvonalak elkészülnek s az ország

Kaposvár személyszállító vasút forgalma (1939.) [naponta].

A vonat neve	Téli menetrend szerint				Nyári menetrend szerint				Többlet	
	indul	érkezik	összesen	balatoni forgalom	indul	érkezik	összesen	balatoni forgalom	a nyári forgalomban	a nyári balatoni forgalomban
személy	13	13	26	6	16	15	31	12	5	6
motor	6	6	12	2	11	15	26	5	14	3
gyors	2	2	4	—	4	4	8	—	4	—
teher személyszállítással	1	1	2	1	—	—	—	1	—	—
vegyes	2	3	5	3	4	4	8	5	3	2
Összesen :	24	25	49	12	35	38	73	23	24	11

kereskedelmi mérlege aktívussá válik (1899). A szomszédos forgalom állandósága mellett a távolsági forgalom évről-évre fokozatosan emelkedik (l. grafikon). A gazdasági tényezők kedvező összjátéka a világháborúig tart. Ekkor magasra szökken az utazók száma, de 1919-ben visszaesik a normális szintre. Újabb emelkedést látunk az 1923. és 1927—28-as konjunkturális években. Óriási a visszaesés 1930-tól 1932-ig a dekonjunktúra éveiben.

A személyforgalom jelenlegi helyzete körülbelül az, ami 30 évvel ezelőtt volt. Tehát a világháború csak egy szempontból nézve is a város életében harmincéves visszaesést eredményezett.

A nyáron és télen futó személyszállító vonatok napi számából (l. táblázat) arra következtetünk, hogy a nyári forgalomban 30 százalékkal több vonat közlekedik mint télen. Különösen a szárnyvonalakon, de a fővonalon is futó motorvonatok száma s a gyorsvonatok (Budapest—Kaposvár—Gyékényes—Fiume) száma is nyáron kétszerese a télieknek.

Külön vettem a balatoni két vonalat (Kaposvár—Siófok és Kaposvár—Fonyód), amelynek nyári forgalma szintén kétszerese a télinek. Nyáron a szombati és vasárnapi szerelvények már Kaposvárról megtelnek fürdőközönséggel. A balatoni nyári személyforgalomban Pécs is jelentékeny szerepet játszik: közvetlen vasúti összeköttetése van a magyar tengerrel. Kaposvárnak a balatoni fürdőéletben való szerepét a „Közegészségügy“ c. részben tárgyalom.

Autóbuszközlekedés. Kaposvárról négy irányba indul közvetlenül s egy közvetett autóbuszvonat: 1. Pécs, 2. Barcs, 3. Nagykanizsa, 4. Igal (Somogyszil, Törökkoppány) s a közvetett vonal

Autóbuszközlekedés (1940)

Útvonal	Indul	Érkezik
Kaposvár — Pécs	3	2
Kaposvár — Nagykanizsa	2	2
Kaposvár — Barcs	1	1
Kaposvár — Igal (Somogyszil, Törökkoppány)	3	2
Bőhönye — Keszthely	3	3

Böhönyétől Nagyszakácsin és Somogysámsonon át Keszthelyre. Nyári forgalmát alább tüntetem fel.

A vasút- és autóbuszjáratok idő és tarifális előnyeit ill. hátrányait vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy azokon a vonalakon, ahol mindkettő jár (Kaposvár—Pécs, Kaposvár—Nagykanizsa, Kaposvár—Barcs) a tarifa és menetidő majdnem ugyanannyi; kivétel a barcsi vonal, amelyen az autóbusz rovasára a vonatközlekedés mindkét szempontból előnyösebb.

Autóbuszközlekedés viszont ott igen jelentős, ahol vasútnem érintette településeket köt össze egymással és Kaposvárral s így a központiság kidomborításában jelentős mértékben közreműködik. Ilyen vonal a Kaposvár—Igal (Somogyszil—Törökkoppány) közötti, mely az igali járás népét hozza be Kaposvárra.

Egyetlen nyári napon tehát a *hat* vasút- és *öt* autóbuszvonalon 93 vonat és autóbusz közlekedik összesen. A személyszállításnak ekkora forgalma lehetséges, mert Dél-Dunántúlon Somogy vármegyéé a legjobb vasúthálózat¹³⁴ (671.2 km), de az ok, *amiért* a forgalom nagy, a város *központiságában* rejlik. Ezt az adottságot szembeszökően tünteti fel a térkép is. Nagyobb energiák összjátéka folyik itten, mint pl. Nagykanizsán, melynek csak feleannyi vasút-, ill. autóbuszvonala van.

Az összefüggések, melyek a személyforgalommal kapcsolatosak s amelyekre *ma* mutatunk rá, azelőtt mások voltak s természetesen mások lesznek a jövőben is.

Teheráruforgalom. A vasútállomás anyagforgalmi feljegyzéseiből csak azokat az adatokat emeltem ki, amelyek a város fejlődésében mutatkozó fluktuálásokat híven mutatják és amelyeket minden évben jegyeztek (gabona, cukor, fa, kő, szén). A többi adat (vas, lőtt vad, állat, répaszelet) hiányos s ezért táblázatba nem foglaltam, csak megemlítem őket.

Az 1928—32. dekonjunkturális évek adatait sajnos, nem vették, pedig a csökkent forgalom adatai élénken mutatták volna, hogy a pénzgazdálkodás mennyire befolyásolja a város ipari és kereskedelmi életét s így a forgalmat is.

A teheráruforgalom vastagon szedett számai s Bereczk idézett könyvéből vett Építkezések c. grafikon erősen kidomborítják a világháború előtti és közvetlen utáni nagy építkezések méreteit.

Amíg azonban az 1910-es évek építkezései a város pénzügyi és hitelügyi életének *optimális* helyzetével függnek össze (l. Hitel-élet), addig az 1920-as évek után egyrészt a nagy lakáshiány, — mivel a háború alatt építkezés nem igen volt, — másrészt a tisztviselőknek és biztosállású alkalmazottaknak nyújtott kölcsönök (LÁB) s olcsó házhelyek adományozása indít meg nagyobb építkezéseket.

Táblázatom adatait *pentádokba* tömörítettem a túlságos részletezések elkerülése s a könnyebb áttekinthetőség végett.

¹³⁴ Kiss E.: id. mű. I. 21.

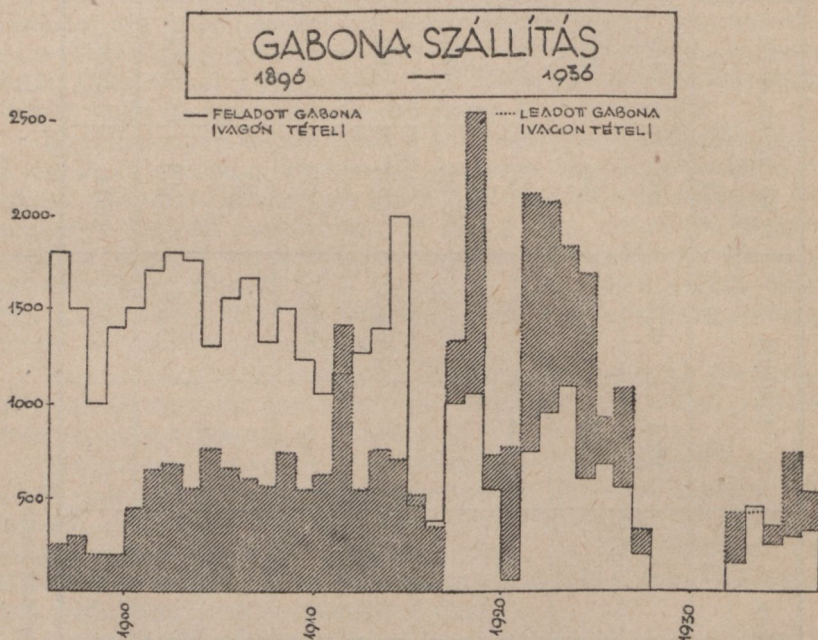
Kaposvár teherárú forgalma vagonkételekben (1896–1937).

Év	Gabona		Cukor		Épületfa		Kő, kavics, téglá		Szén	
	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
1896— 1900	7474	1392	2861	—	2591	3379	1661	9142	—	7471
1901— 1905	8138	3314	4272	—	1768	5763	5342	7070	—	8560
1906— 1910	7291	3068	4864	—	854	8118	7620	6633	—	11304
1911— 1915	6375	3995	6055	—	—	10238	5799	8928	—	15008
1916— 1920	3042	5776	2319	—	—	5843	2241	2194	—	10417
1921— 1925	4057	8830	2778	—	—	10078	6470	5444	—	14825
1926— 1932	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1933— 1937	1439	2619	3012	—	—	1568	608	3754	—	5827
Összesen	37816	28994	26161	—	—	44984	29741	43260	—	73412

a) az itt megtöltött és elszállított vagonok száma.

b) ide érkezett és kiürített vagonok száma.

Érdekes jelenség, hogy a világháborús évekig kétszer annyi gabonát szállítottak el Kaposvárról, mint amennyi oda érkezett, viszont a világháború után megfordul a helyzet: sok gabona érkezik Kaposvárra és ennek felét lisztté őrlik a helybeli malmokban és tovább szállítják, gabonát kevesebbet szállítanak el. A gabona-szállítás a következő években az árak csökkenése folytán erősen leszáll. Táblázatunkon jól láthatjuk a gabonaforgalom békebeli nyugodt, majd a konjunkturális években erősen váltakozó menetét.

A cukorgyár cukorexportja az 1910-es években éri el a maximumot, átlagos évi exportmennyisége 1000 vagon (1913-ban 1471 vagon). A cukorgyár cukorrépakészletét vidéki bérleteiről csak részben szállította a MÁV vonalain, mert 24 km hosszúságú saját gazdasági vasútján a kampány idején csak cukorrépát szállít. A legnagyobb forgalmú években (az 1911—15-ös pentád!) a MÁV vonalain szállított cukorrépa átlag évi 10.000 vagon s a takarmánynak elszállított répaszelet átlagos mennyisége évente 2000 vagon volt.

Az élő állat forgalma az 1896—1901 közti években: évi 400—600 vagon kivitel s 50—100 vagon behozatal. Hat év alatt kivittek 2511 vagon s behoztak 433 vagon élő állatot. Az élő állatok forgalmáról azután 1932-ig szünetelnek az adatok. 1932—1936 közti öt évben az élő állat kivitele (főleg külföldre, Olaszországba) 3809 vagon, ami jelentős emelkedést mutat a multtal szemben. A következő években nem a vagonok, hanem az elszállított élő állatok

súlyát jegyzik; évente átlag 30 ezer q élő állatot szállítanak el Kaposvárról. Természetesen a vármegyéből összevásárolt s itt feladott élő állatokról van szó. A városban u. i. 96 állatkereskedő üzi ezt a jövedelmező foglalkozást.

Az ipari nyersanyag és kereskedelmi cikkek forgalmát a vasúton kívül teherautók is lebonyolíthatják. Városunkban 28 teherautó van. Ezeknek forgalmát nehéz nyilvántartani.

Három utca: Fő-, Korona- és Berzsenyi-utca — ezek a kereskedő negyedét teszik Kaposvárnak — kereskedőinek árupótlás céljából érkező árumennyisége havonta 24 vagon úgynevezett darabárut tesz ki.

Az eddig felsorolt vagy táblázatban szereplő áru azonban csak egy része a város teheráruforgalmának, nem említettem eddig az ú. n. átfutó forgalmat, amely ugyan az országcsonkítás óta vesztett jelentőségéből, de különösen nyáron igazolja ennek a vonalnak szükségességét. Nyáron ugyanis a kanizsai vonal nagy személyforgalma miatt a teherforgalom egy részét erre irányítják, bár a hosszabb út a tarifát is megnöveli. Semmiképen sem helytálló azonban a fiumei útvonal „elenyésző forgalmáról beszélni,¹³⁵ még kevésbé, hogy vasutállomása „csak látszólagos góchely“.¹³⁶ Egészen másképp nyilatkozik Kogutowicz, Dunántúl legalaposabb ismerője, ki azt mondja, hogy „ennek a tájnak nagy átmenő forgalma van“,¹³⁷ mely a Kapos völgyében fekvő települések fejlődésére gyorsító hatással van. Hogy ez a vonal fiumei viszonylatban hosszabb, mint a kanizsai, kétségtelen, azonban éppen most a szűkített határok és a közeli vámhatár folytán ezt a mondjuk kedvezőtlen adottságot nem tekinthetjük elbírálási alapnak, mert a kanizsai vonalon éppúgy megcsökkent a külföldi forgalom, mint a kaposvár—fiumei vonalon. A „látszólagos góchely“ vádját egész egyszerűen megcáfolja a szárnyvonalaknak a gazdasági tényezők kedvező vagy kedvezőtlen volta mellett is állandó intenzitású és Kaposvár felé, mint központ felé tartó élénk forgalma.

Anyagforgalom és építkezés. A vasút által szállított építőanyagok mennyisége és az építkezés mértékének aránya nem mindig egyenlő. Ennek az a magyarázata, hogy a városba irányított épületfa, kő, téglá, stb. a kereskedők útján — a vasúton meg nem közelíthető — szomszédos falvakba kerül kocsitengelyen vagy teherautón az ottani építkezésekhez.

Fentebb utaltam a Teheráruforgalom c. táblázat s Bereczk¹³⁸ építkezési grafikonjára, ahol az alább mondottakat szemléltetve látjuk.

A világháború előtt és után évente átlag 2000 vagon épületfa érkezik Kaposvárra. Az építő-kő, kavics, téglá hasonló mennyi-

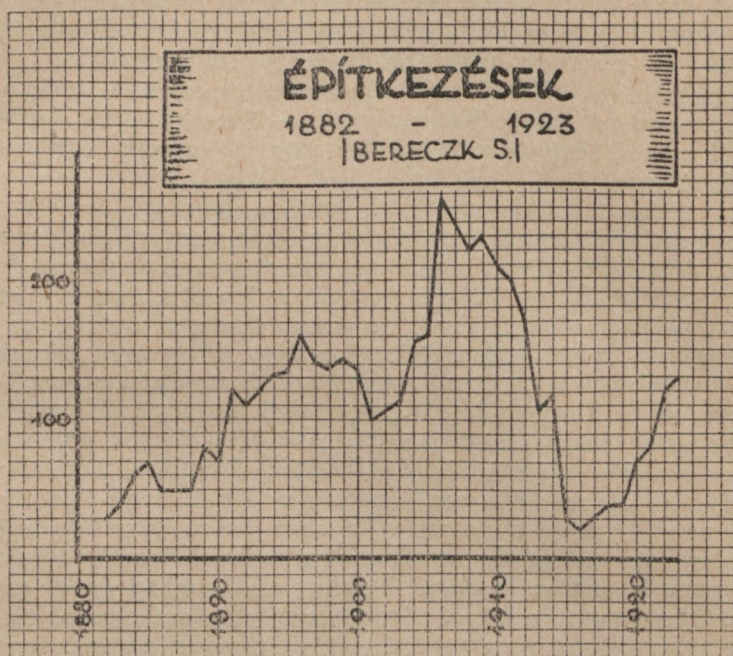
¹³⁵ Aldobolyi Nagy Miklós: Közlekedésföldrajzi problémák Magyarországon. Földr. Szemin. Szeged, 1935—36. I. évf. 5. sz. 135. oldal.

¹³⁶ Princz—Cholnoky—Teleki—Bartucz: id. mű. III. kötet 89.

¹³⁷ Kogutowicz K.: id. mű. I. kötet, 241. oldal.

¹³⁸ S. L. Depositum Bereczk-i II. 4—55—58.

ségben csak a világháború előtt (1913-ban pl. 3113 vagón) érkezett, mert utána egyrészt a helybeli téglagyárak eleget termeltek, másrészt 1928-tól kezdve az építkezések általános csökkenése áll be.

A diagramm szerint 40 év alatt (1882—1923) 4840 épület készült.

1882—1890	600 épület
1891—1900	1410 „
1901—1910	1770 „
1911—1920	830 „
1921—1923	330 „

A legintenzívusabb építkezés 1904—1913 között volt s 2070 épületet emeltek. Ebben a másfél évtizedben a 20. század elején, a lázas iramú munkában, a bank-, közlekedési, ipari s kereskedelmi élet fellendülésében az emberi béke és haladás himnusza zeng.

Az 1920 utáni építkezéseket jellemzi a szűkebb marokkal mért anyagiak; a házak a külső széljárta területen épülnek.

A fonyódi és gyékényesi vasútvonal által bezárt háromszögben a Kanizsai-út mellett épül a Mária Valéria árvaház s 55 apró telken kicsiny házak. Ebben az időben épülnek a Csörge-völgy két oldalán fekvő kis parcellák házai, a Tisztviseelő-telep villái, a Csalit és Buzsák-dűlő, Ólaki-dűlő, Kiskát, Nagygát-dűlő házai. A Kapos túlsó oldalán is építkezés indul: házsorok kúsznak fel az

Ivánfahegyre s lapulnak meg a Rómahegy alatt. Tovább épül a Szigetvári-utca s a Kaposhegyen a Kálvária környékén új házak tűnnek fel (I. Településfejlődés c. térképet).

A legutóbbi évtizedet a törpe és kisszámú építkezés jellemzi. Bérház is kevés épül. 1937-ben csak 53 új házat építenek (Pécsett ugyanekkor 167 új ház épül). Ezek közül csak egyetlenegy az emeletes és az is csak egyemeletes, egy darab ötszobás, egy darab négyszobás és a többi legnagyobb részt egyszobás.¹³⁹

Ezek az adatok nemcsak Kaposvár elszegényedését mutatják, hanem azt is, hogy a magántőke nem tartja rentábilisnak a Kaposvárott való építkezést. Látszólag nincs is szükség reá, hiszen a lakosság fogyóban van, azonban mégis szükséges az egy lakóháza eső sűrű (7.5) lélekszám miatt.¹⁴⁰

A lakásszükség enyhítésére indult meg a legutóbbi években a Cser-dülőben a városi kislakások építése.

*

A városi közlekedés legjellemzőbb tünete a közlekedés rendszeres fluktuálása. Délelőtt és vásárnapokon a kocsik és szekerek száma nagy, vásár- és ünnepnapon szekér és kocsi ritka, ellenben a járókelők száma emelkedik vásárnap délben, mise után (korzó) és hétköznap üzletzárás után; ugyanekkor az esti korzó népe is növeli főleg a Fő-utca, róm. kat. templom s Turul-szálló közti szakaszának személyforgalmát.

A heti és országos vásárok idején nagyon zsúfolt a Fő-utca, Korona-utca, Vár-utca s Berzsenyi-utca útteste. Ennek a forgalomnak csökkentésére, ill. arányos levezetésére tervbe vették a Kontrássi-utca meghosszabbítását a Vár, illetve a Vár területén lévő vásártér felé. Így a Berzsenyi-utca, amely azelőtt Hosszú-utca volt (meg is érdemli nevét!), mezővárosokra jellemző hosszú telegtömbje megszakad s a Kanizsai- és Füredi-út vásári forgalma majd erre terelődik.

A város gépjármű forgalma is tekintélyes. A gépjárművek száma (1940-es statisztikai adat) összesen 272.

Oldalkocsi nélküli motorkerékpár	54 drb
Oldalkocsis motorkerékpár	17 „
Magánhasználatú személygépkocsi	148 „
Közhasználatú személygépkocsi	25 „
Teher- és különleges gépkocsi	28 „

A közhasználatú személygépkocsi (taxi) mellett a konflisok is megvannak még. Nem régen még a Kossuth-téren a templom melletti vadgesztenyék árnyékában állottak. A templom körüli térség rendezésekor a vadgesztenyéket kivágták s a konflisok áthúzódtak az Erzsébet-úti piac platánjai mellé. Télen a hintók helyett szánok állnak az utasok rendelkezésére.

¹³⁹ Vállalkozók Lapja LIX. 3. sz. 6. oldal. (1938. január 20.).

¹⁴⁰ Mendöl T.: id. mű. 402. oldal.

A vasút és az utcák viszonya. Hogy a vasút később épült mint a feléje vezető utcák, jól látjuk az utcák irányából, szélességéből s helyzetéből. A János-utcat kivéve, ez u. i. már a vasútkorszakban épült, a Kapos felé vezető Gilicze-utca (ma Teleki-u.) és Sétatér-utca (ma Irányi Dániel-utca) a Kaposon átvezető híd-nál egyesülve ott, ahol ma a vasúti felüljáró van, átvezettek a Kaposberke szabályozásakor lebontott Gilicze-malom helyén lévő Sétatérre. Az állomásra egyenesen csak a János-utca (ma Gróf Tisza István-u.) vezet. A huszonötezres térképen látjuk, hogy a vasútépítés idejében, de a jelen század tizes éveiben is még¹⁴¹ csak az utca felső, Fő-utca felőli végében állanak házak, az állomás felőli útszakasz még csak szántóföldek közt vezető kocsíút.

Az állomás épületét a Kaposon átvezető hídtól lejjebb építették, azért, mert itt egy nagyobb térség volt, amelyet Gabonaternek neveztek s uradalmi épületek állottak rajta. Ma Rákóczi-tér a neve s a Városi Színház épült rajta; mögötte szépen rendezett park fekszik. A vasút felé irányuló forgalmat a Fő-utca gyűjti össze s irányítja a pályaudvarok felé. A Gróf Tisza István-utca személyforgalom szempontjából mindig nagyobb jelentőségű lesz s máris nagyon szűknek bizonyul.

Kaposvár közlekedésének *jelentősége* abban is áll, hogy fejlődése során megtartotta azokat a közlekedési fokozatokat, amelyeket majdnem törvényszerűséggé válva sok város fejlődésében látnunk. A kelta korban víziútja volt, későbbi folyómenti útja bekapcsolódik a vidék ritka úthálózatába; a 19. században kövezett utat kap, úthálózata sűrűsödik. Vasutat vezetnek a városon át. Fővonalán a Fővárossal, szárnyvonalain a hozzátartozó tájjal kapcsolódik. Végül az autóforgalma s egyidőben a repülőjáratai (a szomszédos Taszár repülő-állomással), a modern közlekedés eszközei, városunkat a legelső vidéki városok rangjára emelték.

Posta.

A kereskedelemnek szorosan alárendelt posta intézmény is erősen kidomborítja valamely központváros jelentőségét. A posta együtt nő a településsel. 1790-ben a postaközlekedés fenntartása végett három lovast tart a város. (Kaposvár és Nagysziget között közlekednek.) Később magántársaság alakul s futárral szállítják a postát hetenkint kétszer Öreglakra és vissza. Az uradalomnak külön postája van. A herceg és az uradalom hetekint egyszer küldi postáját.

A szabadságharc idején postaút készítésére tervezetet készítenek,¹⁴² azután válságos helyzetbe kerül a posta: csődöt hirdet-

¹⁴¹ Dörre Tivadar: Kaposvár (festmény). Magyar Tört. Képcsarnok.

¹⁴² SL. 1848. május 29. Bizottm. gyűl. 537. 490.

nek a postahivatalra,¹⁴³ de egy év alatt minden rendeződik; 1851-ben már postamestere van s a soproni postaigazgatóság véleményét kér, hogy Kaposvárról hányszor induljon a posta.¹⁴⁴ 1872-ben az újból várossá lett Kaposvár ott tart még, hogy Öreglak, Nagybjom és Gödre között *carriol* (könnyű kétkerekű kocsi), Igal, Nagyberki és Kadarkút között pedig egyszerű küldönc szekérposta járatot tart egy oda- és visszajáratral.¹⁴⁵ A járatok gyorsaságát alább tüntetem fel:

Carriol posta		Küldönc szekérposta	
Kaposvár—Öreglak	5 óra	Kaposvár—Igal	3½ óra
„ —Nagybjom	3¼ „	„ —Nagyberki	2¼ „
„ —Gödre	2¼ „	„ —Kadarkút	2¼ „

A vasútforgalom megindulása természetszerűleg a postaforgalom gyors fejlődését is jelenti. A hivatal már nem is fér el a Fő-utcai kis épületben. A város fejlődésének optimális időszakában — a nagy építkezések idején — megépül az Esterházy-utcában — a nagy építkezések idején — megépül az Esterházy-utcában a modern berendezésű Postapalota. A mellékelt kimutatásban¹⁴⁶ szemléltetem az 1900-as évektől kezdve a kaposvári postaforalmat. A vasúton szállított levél, csomag, pénzesutalvány, s távirat forgalma 1900-ban alig marad alul az 1938-as forgalom.

A századeleji lendületes életet látjuk e számokban. A pénzügyi élet, a vasút- és postaforgalom szoros kapcsolatban áll egymással. Az előbbi kettő tárgyalásánál is megállapítottuk: a város az akkori kedvező gazdasági tényezők hatása (s kiváló vezetője) alatt felvirágzik. Építkeznek, üzleteket köt, gyárakat, bankokat alapít, nagy vasúti szállítások történnek, számban erősen emelkedik a lakosság stb., tehát minden vonatkozásban nagy lendületet mutat. Az 1911. és 1912. évek nagy forgalma — amint ezt a posta adataiból kitűnik — városunk világháború előtti *sűrű*, távoli és közeli *gazdasági kapcsolatait* jelenti.

Trianon éppoly súlyos csapást mért Kaposvárra, mint Pécsre vagy Nagykanizsára. A Dráva piacelzáró vámhatár lett s ezt a város üzemei, vasúti forgalma stb. erősen megsínylették. Pénzügyi élete is válságosra fordult. Postaforalmi adatai ezekből az évekből hiányzanak. 1934-től kezdve azonban megint megvannak a foralmi adatok s látjuk a fejlődést is. Ezt azonban nem annyira gazdasági fellendüléssel, hanem inkább csak a lélekszámnak a postán keresztül is érezhető növekedésével magyarázhatjuk, hiszen, amint már említettük, a harmic év előtti forgalom vetekszik a mostanival.

A legutóbbi évek postaforalmát tanulmányozva, nem érdek-

¹⁴³ S. L. 1850/437. Megyef. szám.

¹⁴⁴ S. L. 1851/1765. Megyef. szám.

¹⁴⁵ Ammer Béla: Magyarország, Erdély, Horvát- és Tótországok s a határvidékek Postajáratí ábrája. 1872.

¹⁴⁶ A Postavezérigazgatóság szíves közlése alapján.

K i m u t a t á s
Kaposvár város posta-, táviró- és távbeszélő-
forgalmának fejlődéséről.

Év	Be- és kifeje- zett utalvány (1000 db.)	Feladott és kézbesített távirat (1000 db.)	Helyi táv- beszélgetések (1000 db.)	Távolsági kezdéményezett és hívásos beszélgetések (1000 db.)	Távbeszélő előfizetői állomások száma	Rádió előfizetők száma
1900	111	36	—	—	—	—
1901	114	37	—	—	43	—
1902	119	38	53	—	66	—
1903	118	49	65	—	89	—
1904	126	46	200	—	102	—
1905	128	45	302	—	143	—
1906	142	55	307	—	163	—
1907	150	59	513	—	199	—
1908	150	59	596	—	225	—
1909	155	61	745	—	257	—
1910	—	—	—	—	313	—
1911	165	81	1063	—	350	—
1912	175	81	1115	—	382	—
1913 — 1933	—	—	—	—	—	—
1934	129	28	452	74	549	2161
1935	127	28	475	85	564	2366
1936	130	27	493	88	603	2489
1937	133	30	599	100	651	2628
1938	135	35	664	115	693	2838
1939	—	—	—	—	—	—
1940	—	49	792	170	—	3489

telen megemlíteni, hogy például 1936-ban a Magyarországon feladott táviratok 145-ödét Kaposvárotról adták fel s az országban elhangzott telefonbeszélgetések 281-ed része Kaposvárotról folyt le.¹⁴⁷

A telefonállomások száma (1938) 693 s az állomások felénél több közigazdasági állomás (295), ami Kaposvárnak mint *központvárosnak* specifikus jelentőségére mutat rá. A telefonállomások száma kevesebb, mint a délnémetországi városokban, ahol 40 lakosra esik egy telefonállomás; Kaposvárotról 47.6 lakosra jut egy telefonállomás. Az elhangzott beszélgetésekből egy lakosra átlag napi három beszélgetést számíthatunk. Ezek közül minden harmadik napon az egyik telefonbeszélgetés *távolsági*.

A rádiózók száma állandó emelkedést mutat. 1934-ben minden 14-ik lakosnak van rádiója, 1940-ben már minden 9-nek.

A postai anyag gyűjtése és szállítása a lófogatú járművek kihasználásával 1940-től kezdve modern nagyvárosi módon történik. Egy kisautó szedi össze a levélszekrények tartalmát s két nagyobb postautó bonyolítja le a napi postaforgalmat a Főposta és a vasútállomás között.

Világítás.

1852-ben tíz olajlámpa fénye világítja meg Kaposvár utcáit. Ha azonban a Hold világít, lámpát nem gyujtanak. Az utcai égők száma évről-évre emelkedik. Közvetlenül a villany bevezetése előtt már 300 petróleumlámpást számlálunk Kaposvár utcáin.

1883-ban már villanyvilágítása van a városnak. Magánlakásokba vezetik be a villanyt és utcákat világítanak vele. Kaposvár majd egy negyed századdal előzi meg a nála sokkal városiasabb Kőszegét, ahol a villanyvilágítást 1907-ben vezetik be¹⁴⁸ s Pápát, ahol a villanyvilágítás kezdete 1904. év volt.¹⁴⁹

A legutóbbi években már főbb utcakeresztezéseknél (pl. Kossuth-tér) ívlámpák égnek. A Fő-utca emeletes házaiban levő üzletek kivilágított kirakatai és neonfényei, az elcsendesedett teherforgalom, az esti órákban korzózó úri közönség az igazi jellegzetes vidéki város képét tárja elénk.

¹⁴⁷ Fellner Frigyes ifj.: Közlekedéspolitika. Stat. Közl. 84. kötet, 1937. 4. sz. 304. oldal.

¹⁴⁸ Horváth D.: Kőszeg fejlődéstörténetének vázlata. Föld és Ember. IX. évf. 1929. 6. sz. 289. old.

¹⁴⁹ Kovács E.: id. mű. 179. oldal.

Közegészségi viszonyok.

„A társadalmi és gazdasági telepítő tényezők mellett vagy talán között áll a *higiéna*, mint telepítő tényező.“ (Teleki). E megállapítás elsősorban fürdőhelyekre vonatkozik, nem kis mértékben szerepel azonban minden város fejlődéstörténetében. Városunkban a következő tényezők igazolják a fenti állítást: 1. inszoláció, 2. utcák fekvése, 3. napfénymennyiség, 4. a Balaton közelsége, 5. a zöldtér.

Az inszoláció telepítő és népsűrűség irányító szerepét Karay—Szabó értekezéséből jól ismerjük.¹⁵⁰ Városunk e tekintetben igen jó fekvésű. Az enyhén ereszkedő dombhát déli oldalán indul meg a település s csak a legújabb időkben terjeszkedik a szélről kevésbé védett s gyengébb inszolációjú északi oldal felé. A hegyközség zselici részen ültetett szőlői is a napsütötte déli és délnyugati oldalakon fekszenek.

Az utcák fekvése inszoláció szempontjából általában megfelelő. A Fő-utcára keresztben futó utcák észak-déli fekvésűek, délelőtt is, délután is éri őket napsütés. A Fő-utca és a vele párhuzamos utcák azonban kelet-nyugati irányba húzódnak. Az utca délre néző házai, illetve lakásai részesülnek csak napsütésben, az északra nézők sohasem. Ezekben a házakban az északra néző szobákba sohasem süt be a Nap, a háztetőn viszont sok ezer és ezer gyertyafényerejű napfény vész kárba. Az Esterházy-, Németh István-, Damjanich-utcák északi szobás lakásai kétféleképpen is pótolhatják ezt a hiányt. Az udvar felőli nappali szobák egyrészt bőven kapják az „életmentő“ napfényt, másrészt éppen ezekben az utcákban a házak nagy kertes telkekben állnak s így a fák és zöld növények javította levegőn a zavartalan szabadban való tartózkodás biztosítva van. Az északra eső szobáknál nem beszélhetünk az ú. n. biológiai homályról, mely a nagyvárosokra jellemző,¹⁵¹ hanem csak állandó árnyékról, mi a lakásnak ezt a részét állandóan megüli és hűvössé teszi.

Angolkóros gyermeket nem találunk a városban. A borultság kis százaléka (5.6) s a napfénytartam mennyisége (1900) ezt teljesen megmagyarázza. Ehhez hozzájárul az is, hogy a város két strandfürdője májustól szeptember végéig nyitva áll. A Tüskevári-fürdőben a Malomárok (Kapos-víz!) vizét melegítik fel s így állandó hőmérsékletű, tiszta, szűrt vize van; az állomással szemben fekvő strand pedig két ártézi kútból kapja állandó, meleg, kénese vizét.

Egy másik, szintén fontos egészségügyi tényező, amely egyúttal a lakosság anyagi jólétének is egyik jele, hogy a Balaton somogyi partján „kaposi gyökerek“ villái sorakoznak egymás

¹⁵⁰ Karay—Szabó Pál: id. mű.

¹⁵¹ Pfeleiderer H.: Die bioklimatische Bedeutung der Strahlen. Münchener Med. Wochenschrift 86. évfolyam, 1939. 28. sz.

mellett. A nyári szabadság idején ide költözik az egész család, legtöbbször azonban az egész nyarat itt tölti. Mivel Fonyód van legközelebb Kaposvárhoz, Fonyódon s a közel eső partokon a villatulajdonosok közt legtöbb a kaposvári. Balatonlellétől Balatonfenyvesig kb. 20 km-es parti szakaszon számbavettem s a következő megoszlásban találtam a kaposváriak villáit:

Balatonlelle	4
Balatonboglár	17
Fonyód	182

Összesen 203 villa. Fonyód hosszú partvonalán így oszlottak el: Fonyódliget: 8, Sándortelep, Fonyód (község), Bélételep: 74, Alsóbélételep: 6, Balatonfenyves (közigazgatásilag Fonyódhoz tartozik): 94.

A balatonparti élet egészségmegőrző s gyógyító hatását nem kell bizonyítanom. A város fiatalsága, amely egyébként nem juthatna balatoni nyaraláshoz, a cserkész- és leventetáborok révén majd minden évben itt tölti nyári szabadságát. Sok kaposvári lakos nyugdíjba vonulása után balatoni villájába költözik, hogy élete hátralévő nyugalmas éveit lehetőleg megszaorítsa.

Kaposvár egészségügyét tárgyalva nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy *lősz-országban* vagyunk.¹⁵² A lősz könnyen porlik, — „porból lett” talaj — s amint az éghajlati rész tárgyalásakor értesültünk, Kaposvár szeles város s így a levegő elég nagy mennyiségben tartalmaz port. Az utcák locsolása már a múlt században szokássá vált. A vízvezeték bevezetése előtt is locsoltak már Kaposvárott. A locsoló kocsik vizét a Meggyes-telek bővizű kútja szolgáltatta.¹⁵³ Ma már locsoló autóbuszok végzik ezt a munkát a tavaszi fagy kiengedésétől az őszi fagyig, vagyis márciustól novemberig.

A *zöldtér* terület aránya a beépített területhez még akkor is kedvező volna, ha a várost majdnem minden irányból körülvevő erdők (Zarany-erdő, Cser, Töröcskei-erdő, Kislaki-erdő, Nádasdi-erdő) nem volnának. A kertes házak, villák, fákkal és virággal beültetett utcák, s főleg a nagy területű parkok elégséges zöldteret nyújtanak. A repülőfelvételen a város északkeleti negyedét látjuk. Feltűnnek az utakat szegélyező s a telektömbök középrészén kiemelkedő fák (l. Melléklet 5. kép).

Az ország kevés városában találunk akkora virágkultuszt, mint Kaposvárott. *Virágos Kaposvár* megérdemli a jelzőjét, s bár ez a kultusz nem régi eredetű, a kaposiak igen megbecsülik köztereikre s az utcák szélére ültetett növényeiket. Nagyon ritka eset, ha valaki éjjel kárt tesz bennük vagy megdézsmálja őket. Az utcák két oldalán gyepszávok közt tavasztól ősziig virítanak a Napot kedvelő növények ízléses elrendezésben (Pelargonium, Carina, Tagetes

¹⁵² Kogutowicz: id. mű. I. 80.

¹⁵³ Bereczk S.: id. mű. 175. oldal.

stb). A parkokban és tereken pompás virágágyak és csoportok gyönyörködtetik a szemet. Az állomás épülete előtt, Színház-parkban, Rippl-Rónai-téren, Horthy-ligetben, a Sétatér-úttjai közt a virágok tarka színei élénkítik a zöld gyepet. Az Esterházy-utca s a Tisztviselő-telep utcáinak síma aszfaltja mellett húzódó virágágyak, a villákra felfuttatott zöld növények, a kertben lévő helyesen csoportosított növényasszociációk, a csendes forgalom, a nagyvárosok villanagyedeit s a vidéki kúriák többszörösen kicsinyített mását juttatják egyszerre eszünkbe.

Néhány éve tüntették el a katolikus plébánia templom mellől az ott húzódó öreg vadgesztenyefasort. Terebélyes lombja a tér összhangját zavarta. A vadgesztenyék alatt álldogáltak a fülledt nyár déli melegében a kopott konflisok és a bánatosfejű konflislovak zabostarisznyával a fejükön. Ez a térnek nagyon is kisvárosi színezetet adott. A fasort kivágták, a járdát kiszélesítették s a járda szegélyét a tér felé lejtősen virágokkal tarkított gypsávval fedték be. Ez az elrendezés a szemet megnyugtatja, a kisvárosi jelleg megszűnt s a templom architektúrája szabadon érvényesülhet.

Ha a városnak nincs is esztétikai központja(ebben például Székesfehérvárt sosem érheti utól), de tervszerű elgondolásokkal magasabb színvonalat igyekszik elérni. A városnak ezt a törekvését illetékes tudományos szemek már észre is vették.¹⁵⁴

Vízmű. A múlt században még csak ásott közutak szolgáltaták az ivóvizet. Ilyen volt pl. a Szent János-kút, a mai Kossuth-téren s a Meggyes-dűlőben lévő bővízű kút, amelyből még az utcákat is locsolták. A jelen század eleji nagy és gyors fejlődés magával hozza a vízvezeték szükségességét is. 1901-ben próbakutakat ásnak a Deseda-völgyben s öt év múlva életbe is lép a Vízmű. A huszas években készül el a második vízmű a Cser-ben. Ez utóbbi a város nyugati felét, a desedavölgyi, amelyet toponári vízműnek neveztek el, a város keleti felét látja el vízzel. A város 33 ezer lakosából csak 22 ezer tartozik a közüzemi úton termelt vízzel ellátottak közé. A többi — különösen a külső területeken — még saját kútjából kapja vizét. A vízművek évente egymillió köbméter vizet szolgáltatnak.

¹⁵⁴ Kotsis Iván: Fák és házak. Magyar Szemle. XL. köt. 1941. 2. sz. 81. old.

Kulturális élet. — Társadalom. — Városlélektan.

Somogy a mult század első feléig még várostalan megye volt. A török hódoltság korszaka után Kaposvár az Esterházy-uralom gátló befolyását érzi s emiatt nehezen fejlődik, pedig akkor már megyeszékhely is volt.

Az 1790-es években, amikor a bécsi helytartótanács a Martinovics-féle röpiratokat nyomoztatja és ezügyben leiratot küld a vármegyének, a megye azt válaszolja, hogy Somogyban se nyomda, se könyvtár, de még könyvkötő sem található.¹⁵⁵ Alig van néhány népiskola (a paraszttal nem törődtek) s a nemesek olvasmányait a vásári ponyváról szerzik be. Csokonai a Kaposvárott szereplő „Dorottya” jegyzeteiben írja, hogy a „Florentina és Tündér Ilona c. termék a régi öregeknek s a mai községnek ismeretes románjaik vagy istóriák; melyeket a szűrboltokban árulnak a tót bibliopolák.”¹⁵⁶ Az ekkori kultúrállapotokról szól az ő „Jövendölés az első iskoláról a Somogyban” c. kultúrpolitikai költeménye.

Amikor az 1790-i országgyűlésen a „nemzeti nevelés” a jel-szó, Somogy vármegyében még nincs gimnázium, de még Tolnában sem. A szomszédos vármegyék közül Baranyában egy és Zalában két gimnázium van.¹⁵⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a kultúrában való nagy elmaradottság oka nem a megye vagy székhelyének, Kaposvárnak kultúra iránti közömbössége, hanem az a körülmény, hogy a törökpusztítás után minden vonatkozásban elszegényedett, másik oka pedig az osztrák vezetésnek egyáltalán nem emelő hatása. „Hány jó ész lett vaddá, hogy nem művelték?” — írja Csokonai fent említett költeményében.

Az iskolaügy fejlődése igen lassú. A Ratio Educationis rendelkezésére Kaposvárott is fel kellett állítani a nemzeti iskolát. A megyegyűlés gyámolításért Herceg Esterházy Miklóshoz fordul, aki azonban kitérő választ ad. Amikor a város rászánja magát és szerződéses kötelezettséget vállal s csak a tanítók fizetésére kér segílyt, herceg Esterházy Antal is megtagadja azt.¹⁵⁸ Végre 1802-ben megnyílik az első elemi iskola; a Fő-utca elején, a hercegi tiszttartói lak mellett épült egyemeletes vastagfalú épület homlokzatán „A haza kis polgárainak” — felirással. Azóta vagy négyféle iskola fordult meg benne, jelenleg iparostanonciskola. A gimnáziumi tagozat 1812-ben indul meg, a mai Pénzügyigazgató-

¹⁵⁵ Somogyvár. Monogr. 500. oldal. Igaz, hogy a XIX. sz. elején hazánkban csak 11 könyvkereskedés volt (Schwartner Márton: Statistik des Königreichs Ungarn 2. Ausgabe. 1811. II. 452.)

¹⁵⁶ Csokonai Mihály összes művei Budapest, Magyar Könyvkiadó Int. é. n.

¹⁵⁷ Loca Academicarum et Gimnasyorum... in Hungaria 1792. Térkép az Orsz. Levéltárban.

¹⁵⁸ Somogyv. Monogr. 281—82. oldal.

ság épületében, a Kossuth-téren. Esterházy-utcai épületében már teljes 8 osztályú lesz s ötven év alatt 18 osztályú nagy iskolává válik. Párhuzamos osztályaiban átlag 700 tanuló tanul. Kaposvári ezek közül 400, somogy megyei 250, ezek közül 100 bejáró. Vona-ton bejárók közül legmesszebből Balatonboglár, Fonyód, illetve Nagybajomból járnak be.

A 20. századeleji fellendülés magával hozza a kulturális igényeket is és ebben az időben nő az elemi iskolák száma, polgári iskolák, siketnéma intézet, majd a világháború után újabb középfokú s középiskolák épülnek. A téli gazdasági iskolában a megye gazdaifjai tanulják a modern mezőgazdálkodást. Eddig már másfél-száz *aranykalászos* gazda került ki belőle hirdetve és tanítva odahaza azt, amit az iskolában tanult.

Európai műveltség színvonalán a mult század elején csak az arisztokrácia állott, annak is inkább a gazdag és császári udvari napsütést kedvelő része, amelynek „voltairianus elvei”¹⁵⁹ Kapos-várral kapcsolatban megvalósulást nem láttak.

A reformkorszak megindulásakor minden téren, így a művelődés terén is, fellendülést látunk. Az *iskolaügy*, amint láttuk nehezen indult meg Kaposvárott, de fényes pályájukon elinduló „nemzet nagyjai” hatására sok új alkotás lát napvilágot. Itt látjuk a megyében letelepedett s haláláig itt élt Berzsenyit, a magyar Parnassus díszét, kinek költeményei nagy hatással voltak a nemzeti megújulás, de elsősorban a megye székhelye hazafias érzésének megerősítésére és istápolására. Ő még a mezőgazdálkodás ügyét is szívén viselte.¹⁶⁰ A század háromnegyedéig a kultúra fejlődésének nyilvánvaló jeleként látjuk megvalósulni Széchenyi gondolatait: elkészül a Kapos-csatorna, megépítik a Megyeházát, Nemzeti Casinót, berendezik a Festetics ajándékával megalapozott megyei könyvtárt. A század közepén már posta, világítás, kórház s fürdőház van a városban. A 44-es gyalogezred („rosseb bakák”) idetelepülése ad új szint a városnak. Megnyílik az első bank, gőzfürdő; vágóhid létesül, 1876-ban az első nyomda termékeként az első újság a „*Somogy*” című hetilap jelenik meg. A város tüzeseteit a Tűzoltó Egylet veszi kezébe, s hogy a városiasodás teljes legyen: megnyílik Thalia papnőinek ideiglenes temploma a Korona-szállóban s a Szarvas-vendéglő „nagytermében”; ugyanekkor nyílik, mint teljesen magánjellegű intézmény, a *zálogház* is. A meteorológiai állomás 1870-től kezdve végez megfigyeléseket.

Kaposvárott mint megyeszékhelyen és járási központban sok tisztviselő telepszik le. A Bach-korszakban már úrbéri törvényszék, császári és királyi megyei törvényszék, járásbíróság, ügyész-

¹⁵⁹ Hóman—Szekfü: Magyar történet. VI. 341.

¹⁶⁰ Berzsenyi D.: A Magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól. Budapest, 1933.

ség, s pénzügyi biztosság székel. Ezek az intézmények, majd későbbi utódai, mint a bíráskodás és törvénykezés magasabbfokú intézményei, a közoktatás növekvő számú szervei, a megyei kórház, a közlekedés s a vele kapcsolatos intézmények s nem utolsósorban a századeleji pénzügyi, ipari és kereskedelmi élet nagyfokú fellendülésével teremtett kulturális igények sok intézményt keltenek életre.

A műveltség nélkülözhetetlen *elemének* gyakorlására épül két új katolikus templom: a Szent Imre templom a fiúgimnázium mellett s a világháború hőseinek emlékére a Hősök temploma. A református és evangélikus templom is e században épül, míg a zsidó templom már a mult század hetvenes éveiben épült a Berzsényi-utcában.

A fellendülés éveiben már hét nyomda működik, két napilap jelenik meg s két mozgóképszínház épül. Az alkalmi színpadok megszűnte után a sétatéri *nyári színpad* „sok zajos estének tanuja”¹⁶¹ is eltűnik, hogy helyet adjon az új Városi Színháznak a Rákóczi-téren (régebben Gabona-tér), ahol minden évben kétszer *stagione*-társulat játszik. A művészet és irodalom szolgálatában állnak még a Berzsényi Társaság irodalmi estjei s képművelői; a Katolikus Szabadegyetem és Református Gyülekezeti Ház előadásai a vallás és tudomány kérdéseiről szólnak mindig nagy érdeklődés mellett. A *zenét* a Városi Zeneiskola s a Zenekedvelők Egyesülete ápolja. A műdalok elsajátítására jó alkalom az u. n. Nótatanfolyam. Még erre is akad vállalkozó. Az igazi magyar népi ének és zene művelői azonban elsősorban s talán egyedül az iskolák.

Vallás. A kulturális élet rajza csak úgy teljes, ha a város vallási életét is megismerjük. Koppány pogány népe hajdan kereszténnyé vált, de *nem termelt szenteket*. Szerzetesrendekről csak a törökdúlásig esik szó. Kaposszentjakabon bencések éltek abban a kolostorban, amelynek helyén Koppány vezér vára állott s a szentmártoni bencések a „Papsára” nevű dűlön szedték a papi tizedet a kaposváriaktól.

Templomukat a város lakói háromszor építik át mindig nagyobbra s szebbre. A szőlőhegyeken egy-egy kápolna áll: az ivánfai hegyen Szent Donát, Lonka-hegyen Szent Antal, a keceli hegyen szintén Szent Antal, a római hegyen Havas Boldogasszony tiszteletére emelve. A Fő-utcában állt az Anna-kápolna, a mai Anna-utca és Fő-utca kereszteződésénél. A Kápolna-alj dűlő róla vette eredetét. Szent János-kútnak nevezték a mai Kossuth-téren ásott közkutató s a Kereszt-utca, a Kanizsai- és Füredi-utcák találkozásánál állott „Veres Kereszt”-ről kapta nevét. A lakosság vallásosságát mutatja, hogy a határban az utak mentén vagy 10—14 kereszt áll s a város területén belül is találunk szobrokat, amelyek egy-egy nagyobb járvány emlékeztetőjéül a gyógyító

¹⁶¹ Somogyvárm. Monogr. 188. old.

szenteket ábrázolják: a Sétatér-utcában Szent Lukács, Szent Rókus az Arany János-téren. Nep. Szent Jánost a Széchenyi-téren találjuk. A katolikum, ha nem is olyan pregnánsan nyilvánul meg városunkban mint Pécsen,¹⁶² a zsúfolt templomok tanúságot tesznek a vallásos lelkületről. A karitatívus intézményekben, Körökben, Ligákban, Kongregációkban hasonló buzgóságot látunk. Ugyanígy a többi felekezeteknél is. Itt említjük meg, hogy a cserkészlet a régen külön kerületet képviselő városunkban nagy buzgósággal végzi jó munkáját.

*

Kaposvárnak nincs kialakult poigársága. A „pógár“ Somogyban a vagyonosabb paraszt neve, ez különbözteti meg őt a szegény zsellértől. A „gyükér“ viszont minden Somogyban született, helyesebben somogyi származású ember. Kaposvárott a „pógárból“ kevés van. A nemesi származású és iskolázott „gyükér“, ha ráadásul még földbirtokos is, minden társaságban szívesen látott. A vármegyei tisztviselők csak a maguk társaságával érintkeznek. Sem a városi (városházi) sem az állami tisztviselőkkel nem jönnek össze. Az, aki máshonnan jött („gyütt-ment“), csak hosszabb idő elteltével illeszkedhetik be a maga társaságába. Ha Weis István könyvének idevágó fejezetét olvassuk, szinte megdöbbenő hasonlóságot fedezünk fel az ő általa megrajzolt város és Kaposvár társadalma között.¹⁶³

Kaposvár lakosságának *társadalmi* kialakulása teljesen érthető: a feudális gondolkodás átitatta minden rétegét. A vármegye egymilliószázezer holdas területéből, hatszázezer hold ma is kötött birtok s a dunántúli vármegyék között mindjárt a második a nagybirtokok számát tekintve. Székhelyének multja és jelene szorosan összefügg a nemességgel. A kisbirtokos nemes, aki 1848-ig gazdája a jobbágnak, a vármegye tisztviselője lesz, s így most a jobbágyból lett pógárnak közigazgatási téren irányítója. Szakadás itt a két osztály között nem történt. A Vármegyeháza és a nép között megvan az állandó kapcsolat: felülről ez megértésben s állandó segítségben nyilvánul meg, a nép részéről pedig őszinte megbecsülésben.

A tisztviselő osztály állandó, csak lassan emelkedő számú csoportja folytonosan *cserélődik* (áthelyezések), s éppen ezért majdnem *szigetelőréteg* a két szomszédos felső és alsó réteg között. Mellette van a városba szívódott, faluról jött boldogulni vágyó — tehát egy *plusz* energiával rendelkező — azonos célú, magasabb életforma után törekvő réteg, amely a gyári munkást, hivatali altisztet, postai, vasúti, ipari és kereskedelmi segéderőket, második generációban már a hivatali középosztályt utánpótló, művelt társadalmi réteget szolgáltatja. A ki nem alakult polgári

¹⁶² Hantos Gy.: id. mű. VI. 32—36. oldal.

¹⁶³ Weis István: A mai magyar társadalom. Budapest, 1930.

társadalom hiánya folytán azonban ez csak nehezen olvad be s lesz városivá.

A lakosság foglalkozásának differenciáltsága a társadalmival párhuzamos. Az ú. n. értelmiségiek száma mellett — ami 1784 keresőt tesz ki — kiemelkedik többségével az ipari és kereskedelmi foglalkozásúak száma: 1913. A földműves keresők csak 840-et tesznek ki. A többi közül jelentős a közlekedés szolgálatában állók (vasutas) és nyugdíjasok nagy száma.

Ezek a rétegek: a vármegyei tisztviselő gentry, az állami tisztviselő, a városháza tisztviselői, a kereskedő és iparos réteg, (egyegyeede zsidó), a közlekedési, stb. altiszti elem, a csekély-számú földműves, mindezek a feudális gondolattal átitatott város polgárai — *Rippl-Rónai* sokat örökített meg közülük — de nem „a polgárság“.

*

Lakás szempontjából is elkülönülten találjuk a különböző foglalkozási és hivatási csoportokat. A földműves réteg természetesen a régi — falusias — település szélein (Kanizsai-u., Mező-utca, stb.) helyezkedik el, kereskedőt és iparost az üzlete és műhelye a központban való lakáshoz kényszeríti.

A világháború után való városszéli települések azt mutatták, hogy a lakosság egyrészt menekül a bérházakból, a tömeglakásokból, ki a szabadba, másrészt a még nemrég *vidékről* hozott *lelkülete* vágyik arra, hogy mint vidéken: a sajátjában lakják. Ez a lelkület az *építkezésekben* is megnyilvánult. Ugyanis a Tisztviselőtelepi villa homlokzatán ott áll a családi címer mint vidéken, falun a kúria vagy kastély oromzatán s egy-két utcával távolabb a teleptől a Buzsáki-dűlőben pedig a falusias jellegű házak rövidre vágott groteszk alakjai formátlankodnak a még fátlan kis telkeken.

A villa is kisebb lett mint falusi őse, a kastély, a kültelki ház is, amelynek faluból jött, de városivá vált gazdája már nem gazdálkodik. A város átalakítja a lakóház formáját, már csak néhány vonás marad meg benne a multból, de a lélek csak lassan idomul hozzá. A társadalmi elkülönülés másik oka, hogy Kaposvár a megye egyetlen városa s hogy *fiatal* város. A falusi és mezővárosi társadalmi felfogás szimptomáit tapasztalhatjuk lépten-nyomon. Ezért nincs még Kaposvárott kialakult *polgári* elem és polgári gondolkodás. Egy ideig nem is lesz még, amíg meg nem szerzi magának a város az *időbeli hátteret*, azt az értékes fogalmat, aminek neve *mult*. Itt a városjellegű multra gondolunk.

Az az ellentét, melyet az építkezésben tapasztaltunk, csak kint a végeken tűnik fel a szemnek. Beljebb kerülve mindjobban eltűnik. Jól láthatjuk ezt a fokozatos átalakulást, ha a Kanizsai-úton jövünk be a városba vagy a Buzsák felől a Honvéd-utcán át érkezünk a Kossuth-térre. A belső kerületekben fekvő városi bérházak egyformán fogadják magukba a különböző foglalkozási és hivatási osztály boldogulni vágyó tagjait.

Érdekes megfigyelnünk, hogy a feudális gondolkodás *más téren* is mennyire hatott a város társadalmára. Az egyes hivatási csoportok külön-külön a maguk osztálya köreibben találják meg művelődési és szórakozási lehetőségeiket. Az iparosok az Iparos Székházban, kereskedők a Kereskedők Egyesületében, hivatalnokok a Hivatalnokok Körében, katonatisztek, megyei, városi, állami tisztviselők a Nemzeti Casinóban jönnek össze. Ezeken kívül a jótékonyosság, zene, művelődés, világnézet stb. szolgálatában közel száz egyesület működik foglalkozás, társadalmi szint s kerületek szerint széttagoltan. A Katolikus Kör és Református Gyülekezeti Ház már társadalmi különbség nélkül látja együtt egyvállású tagjait. Fenti rétegződés azonban sohasem vált ki ellentéteket.

A társadalmi rétegződésen felül áll azonban a város lélektanának egyik értékes és általános kifejezője: *erős hazafisága*.

Rákóczi szabadságharcában ott áll a fejedelem mellett: „Somogy lakossága Rákóczihoz erősen ragaszkodik vala”.¹⁶⁴ A reformkorszakig azonban a magyarságában rejlő erőt nem ismerte fel Kaposvár népe. Az Esterházy-éra alatt, mikor a tisztartók a város fejlődése elé — amint láttuk — annyi gátat emelnek, Kaposvárott a szellemi élet mulatozásokból áll (Dorottya!). A reformkorszak eszméit (Széchenyi!) átértve s a megyei kisnemességtől támogatva olyan erős szabadság-érzés fejlődik ki a város népében, hogy a 48-as évek szabadság-lázában a *várossá levés* gondolatát, — ami felett a várost erősen istápoló megye is még gondolkodóba esik, mondván: „Kaposvár mezővárosa vallyon képes-e a minden ügyekben bíraskodni, mint rendezett tanácscsal bíró mezővárosok, a vizsgálgatás eredménye váratik” — meg is valósítja.¹⁶⁵

A kiegyezés után első parlamenti képviselőjéül Kossuthot kéri fel, ki érthető okokból nem fogadhatja el a neki felajánlott tisztséget, de hosszú levélben köszöni meg a városnak ezt a különös, de bátor gesztusát.

„Mulatós tájnak” nevezik Somogyot¹⁶⁶ és Kaposvár, mint székhely, vezet ebben a mulatozásban. Ez a mulatozás azonban csak a magyar ember lelkéből kikívánczozó *virtus* békés megnyilatkozása. A somogyi virtusnak vannak komoly eredményei is, melyeket a Horthy-parkban álló emlékoszlopon az 1869-ben Königrätznél s Dalmáciában elesettek aranybetűkkel vésett nevei, a Rákóczi-tér sarkán álló Hősök szobrán felsorolt világháborús csatahelyek — a népesedési görbén kiugró holttányilvánítottak nagy száma — igazolja, hogy a kaposvári háziezred (a 44-es bakák) a virtust *hősi* fokon tette is váltotta.

¹⁶⁴ Thaly Kálmán: Dunántúli levéltárak ismertetése különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc korára. Budapest, 1867. 45. oldal.

¹⁶⁵ S. L. Ngy. 1847. május 1. 1501. 372.

¹⁶⁶ Hantos Gy.: id. mű. 30. oldal.

A város jellege.

Kaposvár részletesebb földrajzát még eddig nem írták meg. Akik foglalkoztak a város lakosságának feltűnő gyors lélekszámemelkedésével és kialakulásának okait kutatták, igen sokféle megvilágításban ismertetik és fejlődésének nyitját több adottságban véltek megtalálni.

Írnak arról, hogy a gabona, szőlő és erdő találkozásának köszönheti létrejöttét,¹⁶⁷ hogy útkereszteződésen épült.¹⁶⁸ A település geológiai magyarázata, hogy a somogyi homokos sáv és löszös terület összeszögellésénél levő keresztúton keletkezett.¹⁶⁹ Vásáros és hídvárosok közé sorolják.¹⁷⁰ Általános a vélemény, hogy fejlődésének gyorsulását a vasútnak köszönheti. Van, aki 1930-ban fejlődő városnak mondja,¹⁷¹ más 1932-ben már nem jósol nagy jövőt a városnak.¹⁷²

Kogutowicz, Dunántúl legalaposabb ismerője, legjobban mutat rá a város sokféle jellegére ezzel a kifejezéssel, hogy „valamiféle középhelyet foglal el az alföldi mezőgazdaváros és a nagyobb dunántúli városok között”.¹⁷³ Ő ismeri a jelenségek folyamatszerűségének jelentőségét, hiszen páratlanul álló, modern földrajzi műveiben mindig a tájak időbeli fokozatos fejlődését adja. Így tehát, ha a fenti megállapítások helytállók is ugyan, az időbeli fejlődésnek egyes periódusait is ismernünk kell. Kogutowicz ezen az alapon állva találja el a jelleget, amit a „valamiféle középhely” kifejezés jelöl. Kaposvár ugyanis faluból mezővárossá, majd városias várossá lett, amint láttuk, megőrizve alaprajzában is ezt a multat.

Az egyes periódusok, amit fejlődése alatt megfutott s amit leírásunkból kiolvashattunk, a következők: 1. *Vegetativus*. Párhuzamosan magának Hazánknek lassú életrekelésével, megindul a fejlődés. Hosszú idő alatt, lassú, kevés fejlődés. (1700—1800.) 2. Az *eszmélés* korszaka. (1800—1850.) Széchenyi és az ő eszméit megvalósítani törekvő megyei nemesség hatására meginduló gyorsabb városfejlődés. 3. *Öntudatos* periódus. (1850—1920.) A város saját lábán áll. A leggyorsabb fejlődési periódus. A vasút hatása: iparosodás, építkezés, szellemi és anyagi gyors előretörés. 4. *Vesz-*

¹⁶⁷ Karay—Szabó id. mű 19. old.

¹⁶⁸ Gróf Teleki P.: A gazdasági élet földrajzi alapjai. Budapest, 1936. II. félkötet 25. ábra.

¹⁶⁹ Somogyvárm. Monogr. Cholnoky: Somogy vármegye természeti viszonyai 17. old.

¹⁷⁰ Mendöl T.: A helyzeti energiák és egyéb tényezők szerepe városaink valódi nagyságában és jellegében. Földr. Közl. LXIV. kötet. 1936. 6—7. szám. 107. oldal.

¹⁷¹ Weis I.: Id. mű 50. oldal.

¹⁷² Kalmár G.: Magyar hazánk és népei. Szent István könyvek. Budapest, 1932. 15. oldal.

¹⁷³ Kogutowicz K.: Id. mű. II. 317., I. 241.

teglés és új csapások keresése. Szűkebb keretek. Termelés szűkebb miliő számára (1920-tól).

Ma relatív iparforgalmú város. *Határváros*. Fejlődésében mintha megállt volna, de az azonos sorsú többi határvárossal együtt türelmesen várja az újbóli elindulást.

Befejezés.

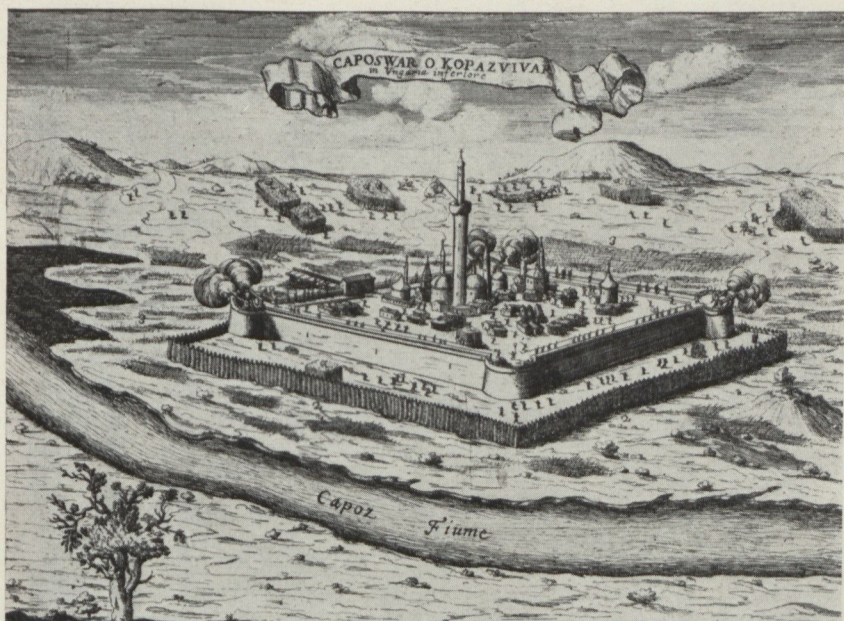
Városunk fejlődésében tehát a jelen század elején mutatja a leggyorsabb és a modern fejlődési iramot, de mindamellett nem feledkezik meg a multról sem, arról a kis magról, ahonnan a fejlődés elindult. Ha a város jelenszázadi térképét úgy tartjuk kezünkben, hogy a vár délre esik s a Fő-utca rá merőlegesen észak felé mutat, akkor az utcahálózat egy dús lombozatú fa alakját mutatja. A gyökér a vár; a törzs a Fő-utca. A Fő-utcából kiágazó utcák időben is úgy nőttek ki, mint a fának oldalhajtásai. Itt a fa tövében áll a vár egyik bástya-romja. Emlékeztet arra a küzdelemre, amelyet a vár népe valaha folytatott. S a várbástya mellett épült új, hatalmas árügyjtőépület homlokzatán a *Nostra* szó találóan kifejezi, hogy amiért vérrel küzdöttünk, az mindig a *miénk* marad!

Használt térképek.

1. Tabule Hungarie (Ingolstadii) 1528. (Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtár.)
2. *Mathis Zynd*: Das Khynigreich Hungern 1566. (Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtár.)
3. *John Speede*: The Mape of Hungari 1626. (Magángyűjtemény.)
4. *E. Stenglin*: Magyarország térképe 1664. (Karlsruhei gyűjtemény.)
5. Caposvár o Copazvivár in Ungaria inferiore 1686. (Magyar Tört. Képcsarnok metszetgyűjtemény.)
6. *Müller*: Mappa Regni Hungariae 1709. (Magy. Kir. All. Térkép. Int.)
7. *T. Conrad Lotter*: Geogr. Royaume de Hongarie Augsburg 1771. (Ujpesti áll. Könyves Kálmán-gimnázium.)
8. II. József császár korabeli: Original-Aufnahmskarte von Ungarn 1782—1785. Mérték: 1:28.800.
9. *Görög és Kerekes*: Somogy vármegye (Comitatus Sümeghiensis) 1793. (Somogyvárm. Levéltár.)
10. *Nagy József*: Provincia Simighiensis 1802. (Somogyvárm. Levéltár.)
11. *Besszédes József*: A Kapos szabályozásának „Rendezési terve” 1834. (Somogyvárm. Levéltár.)
12. *Vörös László*: Térképe Somogy Megye VII járásra felosztott területének. 1851. (Somogyvárm. Levéltár.)
13. *Naszluhácz Lajos*: Kaposvár térképe 1852. (Városi mérnöki hivatal, Kaposvár.)
14. *Jármay József*: Kaposvár térképe az úrbéri tagosítási térkép után. Kaposvár 1868. (Telekkönyvi táblák.)
15. A Magyar Szent Korona Országai Magyarország, Erdély, Horvát—Tótország és a katonai őrvidék új térképe. Pest, 1871.
16. *Ammer Béla*: Magyarország, Erdély, Horvát- és Tótországok s' a határ-őrvidék Postajáratí ábrája. 1872. (Somogyvárm. Levéltár.)
17. *Badánty Ignác*: Kaposvár térképe a' felosztási térkép nyomán. 1878. (Telekkönyvi táblák.)
18. *Simon Gyula*: Somogy vármegye összes erdőségeinek részletes térképe 1896. (Somogyvárm. Levéltár.)
19. Medgyes-telek felosztása 1898. (Telekkönyvi hivatal.)
20. *Dörre Tiúdar*: Kaposvár (1910-es évekből). Vízfestmény. (Magy. Tört. Képcsarnok.)
21. *Galimberti*: Kaposvár (olajfestmény) 1868. (Városháza, Kaposvár.)
22. Kaposvár megyei város földrészletezési vázlata (év nélkül). (Városi mérnöki hivatal.)
23. *Bereczk Sándor*: Kaposvár rendezett tanácsú város térképe 1922. (Mérték 1:7500.)
24. Somogy vármegye 1937. (All. Térk. Int.) (Mérték 1:375.000.)
25. Kaposvár (légi fölvétel) 1939. (Méterarány 1:9700.)
26. Kaposvár 2. sz. légi felv. (Magy. Kir. All. Térk. Int. felv.)
27. *A. Halász*: New Central Europa in economical Maps Budapest 1928.
28. Katonai 25.000-es és 75.000-es felvétel.
29. Kaposvár megyei város átnézeti térképe 1929. (Mérték 1:5000)

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	3
Földrajzi helyzet	5
I. Östáj:	
Felszín	7
Éghajlat	8
Vízrajz	22
Talaj	27
Növényzet	28
II. Kultúrtáj:	
Kaposvár a multban	31
Település	38
Alaprajz	40
Dűlők	42
Népesség, lakosság	44
Gazdasági élet	49
Ipar és kereskedelem	51
Gyárak	54
Hitelélet	58
Utak	60
Közlekedés	63
Posta	76
Világítás	79
Közegészségi viszonyok	80
Kulturális élet. Társadalom. Városlélektan.	83
A város jellege	89
Befejezés	90
<hr/>	
Használt térképek jegyzéke	91
Melléklet	(képek 1—8.)

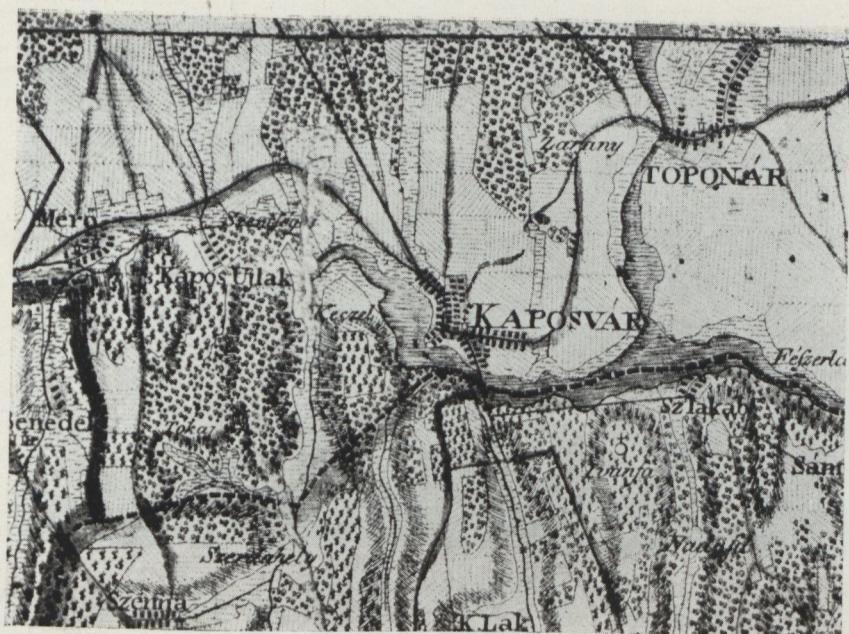

Fortezza di Caposwar presa da Cesarei sotto il comando del Ser^o Fren Luigi di Baden l'Anno 1686. 2. Palazzata o fortificazione esteriore. 3. lagune che circondano la Piazza.

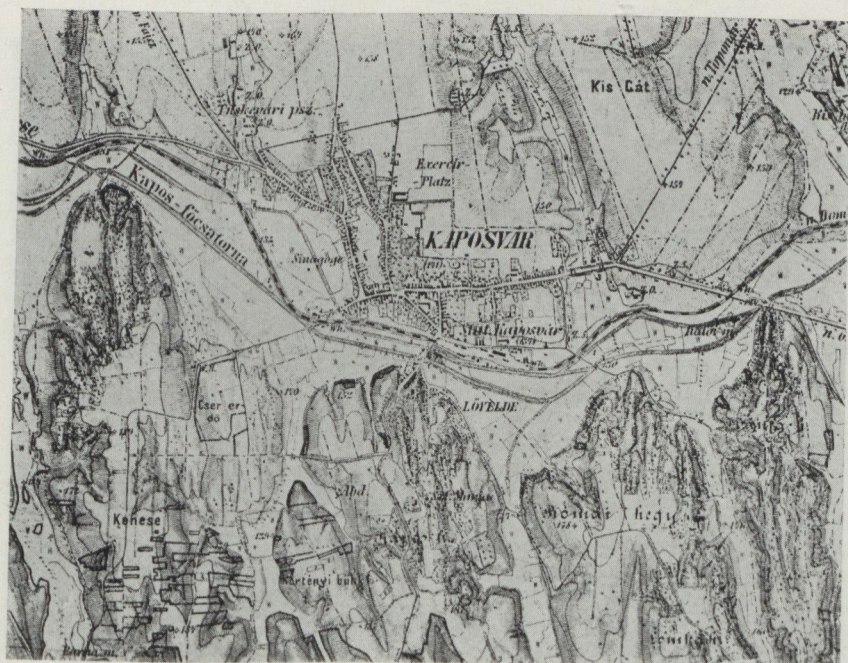
1. kép. Kaposvár 1686-ban. (Magy. Tört. Képcsarnok metszetgyűjteménye.)

2. kép. II. József császár-korabeli térkép. (Magy. Kir. Áll. Térkép. Int.)

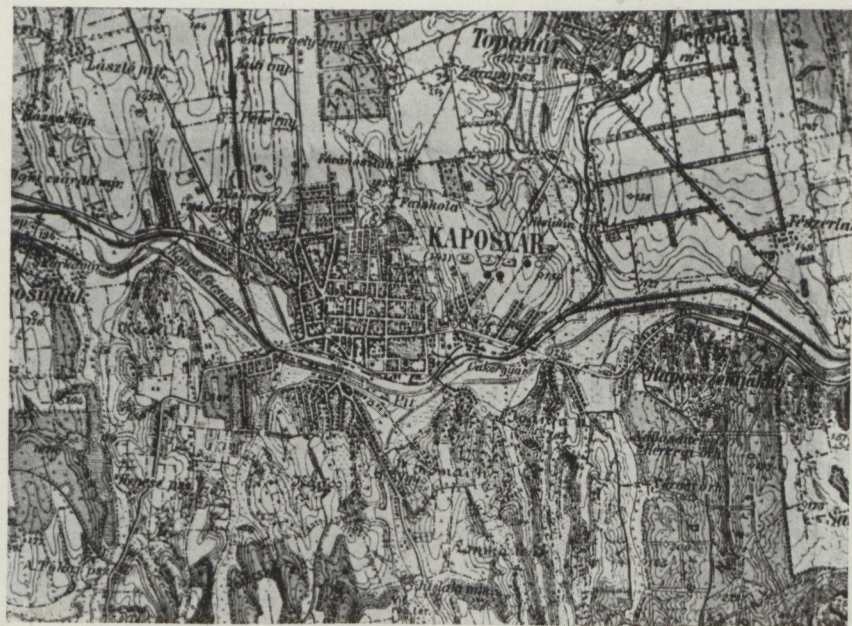
3. kép. *Részlet Nagy J. Provincia Simighiensis c. térképéből 1802.*
(Somogyvárm. Levéltár.)

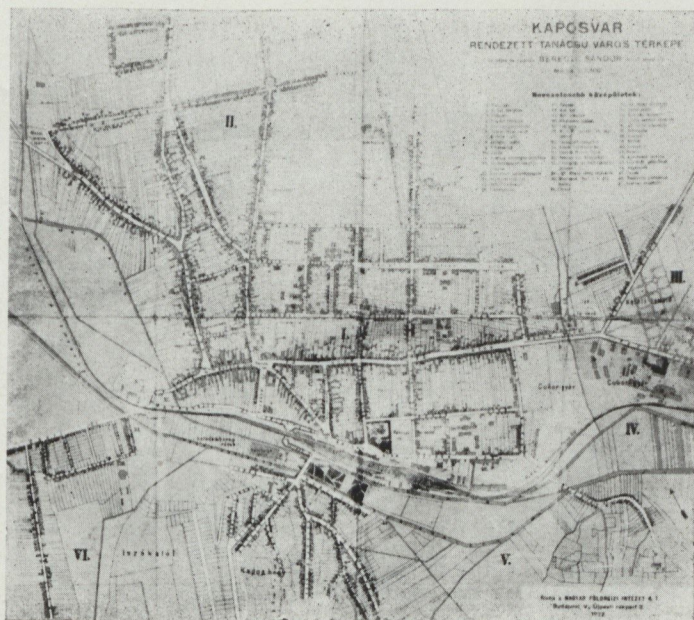
4. kép. 25.000-es katonai térkép.
(Magy. Kir. Áll. Térkép. Int.) Az eredeti nagyságnál 2,2-szer kisebb.

5. kép. Kaposvár 1938-ban.
 Magy. Kir. Áll. Térkép. Int. felvétele. Fenyvesi B. és Fia kiadása.

6. kép. 75.000-es katonai térkép.
 (Magy. Kir. Áll. Térkép. Int.) Az eredeti nagyságnál 1.2-szer kisebb.

7. kép. Kaposvár térképe. 1922-ből. (Bereczk S.)

8. kép. A Kapos áradása 1940 márciusában.
Felvétel a „Nostra” tetejéről. (ifj. Kovács J.)